

Kaj naj bi bil sodobni socializem?

POVOD ZA POGOVOR O SOCIALIZMU

STANE JUŽNIČ: Morda sem v svojem prispevku bolj kot tisti, ki so se doslej ukvarjali s tem vprašanjem, zašel v antropološko sfero in začel razmišljati o tem, kaj je človek kot tak s svojo naravo sposoben narediti iz sebe in družbe, kje lahko preide iz tiste svoje »kože«, ki je antropološko determinirana. Hkrati sem v svojem prispevku upošteval zgodovino, tok dogajanja, to, kako so se stvari uresničevale, in v tem smislu tudi ocenil možnosti, ki jih je imel socializem in kako je ponujene možnosti tudi izrabil. Kaj je skratka »postorjeno«? Sakralizacijo ideje socializma pa sem nalašč postavil v ospredje, da bi tudi tako spodbudil razpravo.

Smo v spremenjenem in naglo se spreminjajočem času. V njem nam je dano živeti, drugega časa pač na voljo nimamo. Zato je v tezah precej govora o postindustrijski družbi, o novih parametrih in paradigmah produkcije in delovnih procesov, in še posebej o tem, kdo naj bi bili družbeni nosilci tistega, kar se danes lahko zaznava kot najnaprednejša smer v splošnem razvoju. Skušal sem evidentirati tendence, ki se kažejo kot vhod v nove, progresivnejše transformacije.

Večkrat sem omenjal nerazvite države. Na določen način sem jih pač dolžan preučevati. Izkazalo se je, da je socializem starinskega kova, kakršen se je izoblikoval sicer kot znanstveni, ampak v reviziji leninizma in stalinizma, postal najatraktivnejši za manj razvite. Tam se ustvarjajo nove iluzije, ki jih je razvitejši svet prepustil nerazvitemu svetu in v katerem v imenu socializma in okrašene s socialističnimi ideali pogosto vladajo neodgovorne elite, ki prikrivajo (z voluntarizmom in parolarskimi navajami) postkolonialna tlačjenja, v marsičem hujša, kot so bila kolonialna. Prilagajajo vzvišene ideje socializma lastnim oblastvenim interesom. Zlasti je zanimivo, v kolikšni meri se ta inačica socializma, ki tudi nam ni bila povsem neznana, ukvarja pretežno z distribucijo, ne razmišlja pa o produkciji. Verjetno je to še vedno jugoslovanski temeljni problem. Pritihotapila se je na splošno v »zavest« oblastnikov v nerazvitih državah, ki s tem lahko manipulirajo z množicami. V tradicionalni mentaliteti je prav tako primarna distribucija in še »nocija omejenih dobrin«, kar je za produkcijo pogubno. Dobrine naj bi bile pravilno in pravično prerazporejene; tisti, ki jih potrebujejo, dobi, tisti pa, ki jih ima odveč, se mu vzamejo.

Pa naj bo za uvod dovolj. Objavljene teze (v junijski številki Teorije in prakse)* pa naj bi bile predmet presoje tega zbora in predvsem kritične prevlade. To bi bilo največje zadoščenje za trud, ki sem ga porabil pri tem zapisovanju.

* Konec preteklega leta (23. 11. 1988) se je zbralo za okroglo mizo k pogovoru o stanju in perspektivah socializma pri nas in v svetu vrsta družboslovnih in drugih znanstvenih delavcev iz Slovenije in Jugoslavije. Uredništvo je pogovor načrtovalo že sredi lanskega leta, ko je v 6. številki objavilo razmišljanje oz. teze dr. S. Južniča in dr. P. Klinarja pod naslovom »Kaj naj bi bil socializem?«. Iztočnice za pogovor so ponudile tudi objavljene teze za lanskoletno mednarodno znanstveno srečanje v Cavtatu ter razmišljanja dr. B. Majerja o drugačnem socializmu (Tip št. 3-4, 5 in 6/1988). Ker se vsi povabljeni pogovora niso mogli udeležiti, smo jim predlagali, naj pošljejo pisne prispevke. Tako zajema objavljeno gradivo

PETER KLINAR: Neuspehi družb, ki so se razglasile za socialistične, govorijo o neuresničevanju temeljnih socialističnih idej v družbeni praksi, hkrati pa odpirajo tudi številne dileme o temeljnih idejnih izhodiščih socializma. Pri razmišljanju o socializmu v sodobnem svetu se osredotočam na prakso evropskih družb, ki so se razglasile za socialistične.

Številne temeljne socialistične ideje, ki so jih zapisali klasični teoretiki, je praksa teh družb demantirala.

Kolektivistična ideja, izražena v oblikah kolektivne državne ali družbene lastnine, v kolektivnem ravnanju, v dajanju prednosti kolektivnim interesom itd., se je v praksi izkazala kot neučinkovita in pomanjkljiva. Po izraziti omejitvi zasebne lastnine ponovno oživlja, narašča pomen ustvarjalnega posameznika, posebnih in posamičnih interesov, prek katerih vodi pot do oblikovanja splošnih interesov, tem se začenja pripisovati večji pomen.

Idejni monizem, zasnovan pogosto na enotnem marksizmu, na interesih proletariata, njegovega »osvobajanja« od mezdnih odnosov, in politični monizem, zgrajen na vodilni avantgardni vlogi komunističnih strank, se kažeta kot oviri za družbeni razvoj. Zaradi tega se v socialističnih družbah uveljavljajo ideje strukturalnega pluralizma in njegovih zametkov v družbeni praksi. Začetki tržnega gospodarstva zahtevajo uveljavljanje idejnega pluralizma in konkurenčnosti idej, političnega, institucionalnega, kulturnega pluralizma in seveda lastniškega pluralizma. Poraja se pluraliteta marksizma kot ustvarjalnega, nedogmatskega načina mišljenja in začenjajo se upoštevati tudi načini mišljenja, zasnovani na drugačnih filozofskih izhodiščih. Idejni in politični pluralizem zahtevata, seveda ob spoštovanju večinskega demokratičnega načela, tudi uveljavljanje sodobnega demokratičnega načela avtonomije manjših.

Med pomembna socialistična načela se uvršča ideja o enakosti, ki se je začela uresničevati v zgodnjih razvojnih fazah socialističnih družb. Kasneje pa je postala v obliki uravnilovskega egalitarizma, unitarizma itd., ki so ga spremljali nekontrolirani privilegiji politokracije in politične birokracije s pojavi korupcije, razvojno nestimulativna. Zaradi tega se v sodobnosti ideja egalitarizma nadomešča s poskusi uveljavljanja razlik, sproščanja ekonomskih zakonitosti, ki naj bi spodbujale funkcionalno delujočo neenakost, sproščale ustvarjalnost itd.

V socialističnih družbah naj bi se začeli procesi odmiranja države in prenosa njenih funkcij na družbo. Praksa sodobnih socialističnih družb je šla prav v nasprotni smeri: v procese izjemne krepitve države. Z družbeno krizo je v Jugoslaviji zamrla tudi samoupravna praksa, s katero je ta hotela uveljaviti načelo odmiranja države in bila nadomeščena z odkritim etatističnim sistemom, ki tudi pred tem ni bil izraziteje omejen s samoupravnim, ali javno, demokratično kontroliranim. Zaradi tega v sodobnih socialističnih družbah zahteve po uveljavitvi demokratičnih političnih pravic in svoboščin, po delovanju pravne države in civilne

v prvem delu avtorizirane razprave udeležencev okrogle mize (dr. S. Južnič, FSPN; dr. P. Klinar, FSPN; dr. B. Pribičević, Fakulteta za politične vede v Beogradu; J. Stanić, publicist in urednik Cankarjeve založbe; dr. Z. Roter, FSPN; dr. D. Veselinov, Fakulteta za politične vede v Beogradu; dr. F. Černe, Ekonomska fakulteta v Ljubljani; dr. R. Valenčič, Teološka fakulteta v Ljubljani; dr. B. Kovač, Ekonomska fakulteta v Ljubljani; mag. Vinko Trček, CK ZK Slovenije; dr. J. Jerovšek, FSPN; dr. A. Kirn, FSPN). Pisne prispevke so naknadno poslali: dr. V. Merhar, Ekonomska fakulteta v Ljubljani; dr. A. I. gličar, Pravna fakulteta v Ljubljani; dr. B. Ferfila, FSPN; dr. D. Rupel, FSN; dr. I. Štuhec, Teološka fakulteta (oddelek v Mariboru); dr. J. Marakovič, FSPN. Nobenega dvoma ni, da razprava ni mogla niti približno zajeti vseh najpomembnejših vidikov obravnavane materije, kaj šele široko paleto videj socializma kritično soočiti in ponuditi neko bolj poglobljeno sintezo; zato se bomo k tej temi na straneh revije še vračali. — Op. ur.

družbe, torej težnje, da se etastični sistem preoblikuje in uveljavijo nekatere funkcije socialne države.

Socialistične države so se razglasile za nosilke oblasti delavskega razreda, v njegovem imenu pa je vladala njegova avantgarda: komunistična partija. Družbena praksa kot diktatura proletariata kaže na oblast politokracije, ki jo ta izvršuje s posredovanjem politične birokracije. Ta oblast gradi svojo politiko na lastnih interesih in na eklekticizmu drugih interesov, med katerimi so tudi nekateri interesi delavskega razreda. Eklekticizem oblastnih interesov demantira načelo diktature proletariata. S spremembami socialističnih družb se odpira problem progresivne usmerjenosti proletariata, še posebej njegovih manj izobrazjenih in kvalificiranih kategorij. Poraja se tudi problem perspektive proletariata glede na procese tehnološkega razvoja. Očitno postaja, da so sedanji nosilci razvoja kategorije, ki razpolagajo z znanjem.

Avantgardnost komunističnih partij postopno začenjajo nadomeščati različna nova družbena gibanja, ki jih ni več mogoče izključevati iz družbenih dogajanj. Tudi v socialističnih družbah je mogoče zaznati »pomeščanjenje«¹ bolj kvalificiranih kategorij delavcev (novega delavskega razreda), poleg tega pa so ti procesi v razvitejših kapitalističnih družbah povsem demantirali klasično idejo o pavperizaciji proletariata.

Socializem poudarja pomen dela, kult dela, nagrajevanje po delu ipd. Vendar družbena praksa socialističnih družb razvrednoti delo, pretrga neposredne zveze med rezultati dela in nagrajevanjem.

Socialistični produkcijski odnosi, zasnovani na kolektivni lastnini, na neuspešnih poskusih omejevanja mezdnih odnosov ipd., so se izkazali v praksi kot nesposobni za razvoj produktivnih sil. Kapitalistični produkcijski odnosi, ki dominirajo v svetovnem gospodarstvu, se kažejo učinkoviti pri pospeševanju tehnološkega razvoja, inovativnosti, znanja, produktivnosti ipd., in mnogi njihovi elementi se postopno vključujejo v sodobne socialistične države.

Aktualne socialistične ideje in njihovo uveljavljanje v družbeni praksi

Po tem nepopolnem in shematičnem nakazovanju tez, ki govorijo o demantiranju nekaterih temeljnih socialističnih idej v praksah sodobnih socialističnih družb, se zastavlja vprašanje, katere socialistične ideje so še zmeraj aktualne za družbeno prakso. Gre v bistvu za trajne in univerzalne ideje, ki pa vendarle, napolnjene s specifično vsebino, morajo pomeniti alternativo kapitalističnemu družbenemu razvoju. To so ideje o humanizmu, svobodi posameznika, solidarizmu, dejanski samoupravni demokraciji, osvobajanju od raznoterih vidikov odtujenosti, izkoriščanja ipd. V kontekstu kvalitativnega spreminjanja družbenih odnosov ne kaže prezreti pomena dialektičnega razmerja med splošnim, posebnim in posamičnim, in pa razvoja alternativnih možnosti razvoja družbenih odnosov, ki izhajajo iz obstoječih dejstev.

Katera družbena gibanja lahko začnejo realizirati te sprejemljive ideje in vrednote ter jih napolnijo z novo vsebino, kar bi pomenilo uveljavljanje socialistične alternative kapitalizmu? Zdi se, da postajajo v tej smeri zanimiva razglabljanja novih družbenih gibanj. Njihova razglabljanja, tudi utopična, pomenijo nov način mišljenja, tvorjenje novih vrednot politične kulture in kvalitete življenja. Osvobajajo se od večpartijskih interesnih konfliktov, partijskih in drugih vidikov prevlade. Nova družbena gibanja zavračajo monolitnost, monotonost. Družbene spre-

membe skušajo uveljavljati s posebno kulturo protesta in ne z grobim nasiljem. Na ta način sprožene spremembe začenjajo na temeljnih spodnjih ravneh družbe, kar pomeni, da gre za molekularne, kapilarne spremembe vsakdanjega življenja, ki jih ni treba spodbujati z velikimi prevrati in z običajnimi udarjanji na vrhove.

Sodobna razredna in slojna struktura v jugoslovanski družbi in možnosti preskoka razvojnih faz kapitalističnih industrijskih družb

Po teh splošnih razglabljanjih o socialističnih idejah in o njihovi neustvaritvi v družbeni praksi oziroma o možnostih uresničitve nekaterih od teh idej, se lotevam posebnega problema: ali lahko sedanje socialistične družbe preskočijo razvojno fazo, ki jo dosegajo sodobne kapitalistične družbe, ali pa bo njihov razvoj potekal prek razvojnih faz, ki so jih prešle sodobne kapitalistične družbe v Evropi. Tega problema se lotevam s pomočjo analize razredne in slojne strukture jugoslovanske družbe.

Empirično ugotovljene značilnosti delavstva v Jugoslaviji kažejo na hkratni obstoj raznoterih družbenih pojavov. Prvi sklop zadeva kvazirazredne pojave: neavtonomnost, politično neorganiziranost, neartikuliranost ideologije, fragmentiranost razrednih konfliktov z razblinjenim antagonizmom, kar navaja na sklep, da so delavci v Jugoslaviji bolj socialni agregat kot družbena skupina.

Po drugi strani se pri jugoslovanskem delavstvu kažejo nekateri klasični razredni pojavi: izločenost od odločanja, podrejenost politokraciji in drugim nosilcem moči, uveljavljeni procesi delitve dela in obstoječi mezdni odnosi z izkoriščanjem, omejena vertikalna mobilnost, reagiranje s stavkami in izrazi pasivne moči. Razredni pojavi zahtevajo avtonomijo in organiziranost klasičnih delavcev kot razreda ter jasno artikulacijo razrednih konfliktov.

Počasi se kvazirazredni (predrazredni) in razredni pojavi med delavci nadoમેščajo s stratifikacijskimi pojavi, ki jih štejemmo med višje oblike družbene strukture, kot je razredna. Proces, ki spodbujajo uveljavljanje stratifikacijske strukture, so nerazviti, za kar govorijo nerazviti procesi mobilnosti in preraščanja antagonističnih v neantagonistične konflikte, v nasprotja in tekmovanja. Malo je možnosti za neformalne odnose, za uveljavljanje motivizacijske funkcionalne neenakosti, za profesionalizacijo, veliko pa je deviantnih dejavnikov stratifikacije in mobilnosti.

Razredna struktura v Jugoslaviji kaže na počasno preraščanje kvazirazredne (predrazredne) v klasično razredno strukturo, kar pomeni prehajanje iz predindustrijske v industrijsko družbo. Malo pa je procesov preraščanja klasične razredne v stratifikacijsko strukturo, kar govori o omejenih možnostih prehoda industrijske v postindustrijsko družbo.

Analiza koalicij in konfliktov med delavci in višjimi socialnimi kategorijami v Jugoslaviji lahko služi kot izhodišče za ocenjevanje razvitosti njene razredne in slojne strukture ter socialne strukture nasploh. Med delavci in politokracijo se kaže obstoj tako imenovane velike koalicije (Županov). Politokracija dobiva od delavcev legitimnost za svojo koncentrirano politično moč, delavcem pa nudi ideologijo egalitarizma nekatere socialne pravice, dokajšnjo stabilnost zaposlitve, možnosti vključevanja v kontrolirano participacijo, zaščito pred tehnokracijo ipd. Obe kategoriji skupaj sodelujeta v množičnih nacionalnih manifestacijah in različ-

nih pojavnih oblikah kulturne revolucije. To koalicijsko dogajanje je mogoče označiti za kvazirazredne pojave, ki kažejo na neavtonomnost delavcev ter tudi na manipuliranje z njimi. Po drugi strani so vidni konflikti med politokracijo in delavci (stavke), ki pa se ne izidejo v progresivnem spreminjanju produktivnih sil. Delavci se zavzemajo za preprečevanje še večjega upadanja življenjskega standarda, s tem pa se odlagajo radikalne strukturalne družbene spremembe s spremembami preživelih produkcijskih odnosov in tehnološka modernizacija, razvoj produktivnih sil. Ti razredni pojavi in konflikti niso razvojno stimulatívni.

Manj pogosta in izrazita je koalicija med tehnokracijo in delavci, saj sta obe kategoriji interesno bistveno drugače usmerjeni, kar izhaja že iz narave psihičnega in fizičnega dela. Do te koalicije more priti v razvitejših, manjših podjetjih pri posredovanju parcialnih interesov ipd. Omenjeno slabotnejšo koalicijo je mogoče označiti kot kvazirazredni pojav. Bi pa trajnejša koalicija med tehnokracijo in blokom drugih srednjih slojev ter delavci lahko pomenila učinkovitejše sredstvo omejevanja monopola politokracije in politične birokracije. Predvsem pa velja, da med tehnokracijo in delavci obstajajo konflikti, ki zavirajo reforme, organizacijsko in tehnološko modernizacijo, racionalizacijo, saj takšni posegi ogrožajo stabilnost položaja delavcev. Tudi te konflikte, ki imajo razredne značilnosti, moramo označiti za nerazvojne. Omenjeni konflikti utrjujejo veliko koalicijo med politokracijo in delavci.

Tudi koalicija med inteligenco in delavci je neizrazita. Poskusi, da bi inteligenca aktivirala delavce, so bili največkrat neuspešni. Delavci sicer občasno podpirajo prizadevanja tehnične inteligence, da bi se dvignila iz podrejenosti, sledijo nekaterim radikalnejšim socialnim in nacionalnim zahtevam humanistične inteligence ipd. Ta slabotna koalicija odseva kvazirazredne pojave. So pa konflikti med inteligenco in delavci pogostejši in bolj razširjeni pojavi. Delavci nasprotujejo socialnim in tehnološkim reformam, zahtevam inteligence, ki bi prizadejale njihovo socialno varnost, njen položaj ocenjujejo kot privilegirani in nadrejeni, svoj pa kot deprivilegirani in podrejeni. Spričo tega tudi konflikt med inteligenco in delavci nima narave razvojno-funkcionalnega konflikta.

Sklenem lahko z ugotovitvijo, da kar izrazita koalicija med politokracijo in delavci ter slabotne koalicije med tehnokracijo, inteligenco in delavci kažejo na opazno navzočnost kvazirazrednih pojavov v jugoslovanski družbi in na neavtonomen položaj delavcev. Konflikti med politokracijo in delavci ter med tehnokracijo, inteligenco ter delavci imajo sicer razredne značilnosti, vendar se zaradi prevladujoče koalicije med politokracijo in delavci ne razpletajo v smeri razvoja. Koalicija med delom inteligence, morda še med delom tehnokracije in modernim sodobnim razredno usmerjenim delavstvom, je preslabotna, da bi učinkovala razvojno. Razdrobljeni konflikti med delom inteligence in politokracije, modernim delavstvom in politokracijo, inteligenco in tehnokracijo ipd. pa ne omogočajo uveljavljanja razvojnih sprememb. Zaradi tega se zdi, da ni preskoka iz nerazvite socialistične družbe v razvito socialistično družbo, marveč da bo treba preživeti modificirane razvojne faze sodobnega kapitalizma, kar pomeni doseči prehod v moderne razredne odnose, značilne za konec industrijskega obdobja, ki bodo zagotavljali prehode v višje stratifikacijske strukture postindustrijskih, verjetno bolj humanih in naprednih socialističnih družb.

BRANKO PRIBIČEVIČ: Prišel je čas, da se na novo soočimo s ključnim problemom lastnine – lastništva nad proizvodjalnimi sredstvi v novi, postkapitalistični družbi. Do pred kratkim je pretežen del socialističnih sil brez pridržkov sprejemal stališče, da socializem domneva popolno podružbljanje oziroma poddržavljanje vseh proizvodnih sredstev in menjavo kot tudi vseh drugih gospodarskih področij. Za komunistično gibanje je bil to, za mnoge njegove dele pa je še danes, eden izmed nedotakljivih aksiomov. Tu naj posebej poudarim, da je v našem komunističnem gibanju globoko zakoreninjeno prepričanje, da mora začeti s popolno odpravo zasebne lastnine v gospodarstvu, da je to začetek procesa socialistične preobrazbe, ne pa njegov konec. Sodim, da dajejo danes vse naše izkušnje dovolj podlage za sodbo, da je bila to velika zabloda in da je prav tu vir številnih zagat, s katerimi se ubadajo države, ki so šle po tej poti. Lahko bi celo trdili, da je takšen pristop, ki je omogočil znani monopol oblasti ustreznih komunističnih partij, v marsičem nezdržljiv z nekaterimi pomembnimi sestavinami Marxove teoretične dediščine. Tu mislim zlasti na njegovo opozorilo, da se utegne nova oblika lastninskih razmerij pojaviti na zgodovinskem prizorišču le takrat, če je prejšnja izrabila svoje razvojne potenciale, ko nova oblika odpira nove možnosti za uspešnejši, učinkovitejši in racionalnejši ekonomski in ne samo ekonomski razvoj. Podružbljanje proizvodnih sredstev se lahko realno projektira le kot zelo dolg in postopen zgodovinski proces, nikakor pa ne kot prvi korak ali kot pogoj za to, da bi se začel proces družbene preobrazbe. Vse naše dosedanje izkušnje govorijo v prid sklepa, da ni stvarno pričakovati hitrega prehoda iz »enega v drugo« – hitrega prehoda iz gospodarstva, zasnovanega pretežno na različnih oblikah zasebne lastnine, v gospodarstvo, v katerem bi bila sredstva za proizvodnjo in menjavo povsem poddržavljena/podružbljena. Otresti se moramo zablode, da je tukaj mogoč kakršenkoli »skok«, za katerega ne bi bilo treba plačati zares visoke cene, cene, ki jo, denimo, danes plačujejo države, kjer so komunisti na oblasti. Ta spoznanja postopno prodirajo tudi v ta okolja. To je tudi razlog, da v nekaterih izmed teh držav, resda zazdaj največkrat zelo postopno in previdno sprejemajo takšne nove pristope in se v skladu s tem lotevajo delne »reprivatizacije«, kar odpira možnosti za drobno gospodarstvo in individualno gospodarsko dejavnost, pravzaprav za zasebno lastnino in podjetništvo. V takšnem preizkušanju prihajajo postopno do spoznanja, da bi moralo biti socialistično gospodarstvo, vsaj v svojih prvih razvojnih fazah, v bistvu »mešano« gospodarstvo.

Ko se zavzemam za takšen pristop, se seveda ne strinjam s tistimi avtorji, ki gredo v drugo skrajnost in ki sodijo, da je sleherna ideja o družbeni lastnini, vsak projekt preseganja zasebnolastninskih oblik gospodarjenja dokončno preživet, da pripada prihodnost le gospodarstvom, ki temeljijo na zasebni lastnini oziroma zasebnem podjetništvu. Sodim, da imamo še vedno na voljo dovolj prepričljivih argumentov, s katerimi je mogoče oporekati tem pesimističnim in defetističnim tezam (seveda pesimističnim in defetističnim, gledano z vidika naših temeljnih socialističnih, to pa pomeni predvsem humanističnih opredelitev). Izhajam s stališča, da družbena lastnina ni vselej in na vsakem mestu nujno podrejena v razmerju do zasebne lastnine. Hkrati želim poudariti, da ne mislim, da je podružbljanje proizvodnih sredstev (gospodarstva) prvo in najpomembnejše, še manj pa edino merilo ali parameter socializma, medtem ko se po drugi strani ne bi strinjal s tistimi, ki menijo, da je to povsem nebitveno, skoraj drugotno vprašanje.

Drugi najpomembnejši izziv, pred katerim so se danes znašle predvsem komu-

nistične partije na oblasti, je vprašanje njihovega dosedanjega mesta v političnem sistemu ali natančneje njihovega monopola oblasti. Tudi to je bil do pred kratkim eden izmed nedotakljivih aksiomov pa tudi sinonimo socializma. Globoko sem prepričan, da bo to vprašanje kaj kmalu prerastlo v najresnejši problem, pred katerim se bo znašla večina teh partij. V vseh teh državah, kjer se je začel proces reform, se bolj in bolj prebijata zavest in spoznanje, da ni možnosti za kolikor toliko resno gospodarsko reformo, če se pri tem ne poseže delno tudi v same temelje obstoječega političnega sistema (kot so to doslej skušale storiti te partije). Spremembe v političnem sistemu niso mogoče, ne da bi hkrati prišlo do nekakšne »razlastitve« vladajočih komunističnih partij. Zdaj se seveda še vedno ne uporablja ta izraz, marveč se govori o njuni širši demokratizaciji, ki med drugim domneva »razdvajanje« funkcij partije in države, toda vse te reforme se v končni posledici zreducirajo na vprašanje monopolov oblasti vladajočih komunističnih partij. Že zdaj je jasno, da teče proces bolj in bolj resnega oporekanja legitimnosti sedanjega položaja in vloge komunistične partije. Čedalje bolj odkrito se govori v nekaterih izmed teh okolij celo o nujnosti takšne ali drugačne oblike političnega pluralizma.

Sodim, da so še vedno zelo skromne možnosti, da bi v teh državah vzpostavili dejanski partijski pluralizem. Veliko bolj verjetno je, da bodo v večini primerov iskali izhod v vzpostavljanju nekaterih prehodnih sistemskih rešitev, se pravi takšnih oblik političnega sistema, ki bodo pomenile nedvomen korak naprej, premik v smeri svobodnejšega, bolj demokratičnega političnega organiziranja in delovanja, ne pa tudi dejansko večstrankarskih sistemov, kakršne poznamo danes – zlasti v političnem življenju razvitih zahodnih držav.

Menim, da bodo prešli k tem prehodnim, kompromisnim rešitvam zato, ker so po eni strani spremembe v smeri političnega pluralizma bolj in bolj neizogibne (te se ne ponujajo samo zato, ker naraščajo zahteve takšne vrste, marveč tudi zato, ker je to prvi pogoj, da bi presegli sedanje krizne momente), po drugi strani pa moramo računati tudi s številnimi ovirami, med katerimi so danes nekatere nepremostljive. Zavore, ki so vgrajene v obstoječi sistem, so pretežno dobro znane in to pot ne bi govoril o njih. Zelel bi opozoriti samo na tri momente, ki so prav tako pomembni, večkrat pa jih ne upoštevajo dovolj. Prvi moment je v samem sedanjem kriznem položaju, v katerem so tudi tiste države, v katerih najresneje razpravljajo o nujnih radikalnih spremembah v političnem sistemu, oziroma o tem, da je potrebno poskrbeti za nekakšen politični pluralizem. Zakaj je ta moment pomemben? Zato, ker nam politična zgodovina ponuja veliko povodov za sodbo, da so bile vladajoče družbenopolitične sile pripravljene preiti k dejanski politični demokratizaciji, k odpiranju možnosti za pravi politični pluralizem samo takrat, kadar so se dokopale do spoznanja, da je obstoječi sistem tako utrjen, da odpiranje prostorov za alternativne projekte ne bo ogrozilo samega obstanka sistema. Da je res tako, je dovolj spomniti se dejstva, da je v večini danes razvitih kapitalističnih držav trajal ta proces več kot sto let. Upošteva položaj v državah, o katerih je tu beseda, ni izključeno, da bi odpiranje možnosti za dejanski politični (partijski) pluralizem utegnilo povzročiti resno destabilizacijo, utegnilo pripeljati do hudih političnih lomov pa tudi ogroziti obstanek nekaterih ključnih sistemskih rešitev, za katere se, vsaj v krogih vladajočih sil, šteje, da so temeljne postavke socializma. Če torej skušajo vzpostaviti strankarski pluralizem z nekakšnim sporazumom z (danes) vladajočimi silami, so možnosti za takšen sporazum/konsenz zdaj zelo majhne (ker je sistem v celoti v marsičem izgubil podporo nemajhnega dela družbe).

Seveda obstaja še drug možen scenarij za vzpostavitev političnega pluralizma,

kot je na primer nasilni prevzem oblasti, vendar menim, da so možnosti za takšne spremembe zelo skromne.

Neugodno okoliščino pomeni tudi to, da se spremembe v smeri političnega pluralizma pogosto istovetijo z »restavracijo kapitalizma« ker so prav razvite zahodne države danes najpomembnejši predstavniki takšne oblike politične demokracije. Tu moramo zlasti upoštevati skoraj neizpodbitno dejstvo, da družbena stvarnost razvitih zahodnih držav doživlja bolj in bolj pozitivne ocene številnih državljanov v državah, kjer so na oblasti komunistične partije. Čedalje manj prepričljive so dovčerajsnje uradne teze, da v razvitih kapitalističnih državah živijo vse slabše, da »postaja delavski razred« bolj reven, ipd. Namesto da bi izzivala čedalje večjo odbojnost in druge negativne ocene, povzroča stvarnost zahodnih držav v večini socialističnih držav – v zelo različnih socialnih okoljih: od tovarniških delavcev in kolhoznikov do vodilnih intelektualcev – večkrat povsem nasprotno reakcije in sodbe. To je neugodna okoliščina za vse tiste, ki se v teh državah zavzemajo za pravo politično demokratizacijo, to pa predvsem zaradi tega, ker se morajo soočiti s strahovi (v vladajočih strukturah), da bi utegnile takšne spremembe v političnem sistemu kaj hitro odpreti pot za popoln prevzem ali vsiljenje »zahodnega modela«, kar bi nedvomno pomenilo svojsko ideološko in politično kapitulacijo v razmerju do »druge strani«, se pravi do bloka, s katerim se te države soočajo že od svojega nastanka.

To so, če naj povzamem, nekateri izmed razlogov, ki so me pripeljali do sklepa, da niso realne sodbe, da bo prišlo v številnih izmed teh držav kaj kmalu do prave vzpostavitve večstrankarskih sistemov, se pravi do vzpostavitve sistemov, ki temeljijo na pravem strankarskem pluralizmu. Po drugi strani sem prepričan, da bo razvoj, vsaj v nekaterih izmed teh držav, potekal postopno v to smer. Pri tem sem prepričan, da različne kompromisne/prehodne rešitve (med enopartijskim in večstrankarskim sistemom) ne nudijo podlage za oblikovanje trajnejših in trdnjših političnih sistemov.

In končno, naj razgrnem svojo tezo, da je prišel čas, ko bo nujno resneje kritično preizkusiti tudi znano razredno (ali tako imenovano razredno) razsežnost projekta socializma. S tem, kakor je znano, navadno razumemo to, da predstavlja (tradicionalni) delavski razred najpomembnejšega ali celo edinega nosilca boja za novo (socialistično) družbo, in kar je še pomembnejše, da se projekt nove družbe reducira na reševanje problemov, ki se pojavljajo na relaciji kapital – delo, na relaciji razmerij med lastniki in nelastniki. Sodim, da je takšen tretma problemov in projektov družbe, ki naj bo realna in perspektivna alternativa današnji razviti razredni družbi iz več razlogov ne le preozek, marveč tudi zmoten.

Navedel bom tri najpomembnejše razloge, zaradi katerih bi se morali po mojem mnenju lotiti kritičnega preverjanja tudi te sestavine naše ideološke dediščine. Prvi razlog vidim v tem, da je danes domala nesporno dejstvo, da gospodarski in družbeni razvoj pospešeno zožuje to socialno skupino. To je zdaj že stvarnost, s katero se mora soočiti politična levica v vseh razvitejših državah. Naj vas spomnim, da se utegne skrčiti – po nekaterih najnovejših raziskavah – ta socialna plast v najrazvitejših državah v dvajsetih letih na komaj 6 do 10 odstotkov aktivnega prebivalstva. Kakor je znano, pomeni to velik »odmik« od predvidevanj vseh velikih predstavnikov delavskega gibanja in socializma ne le iz prejšnjega stoletja, marveč tudi iz prvih desetletij tega stoletja. Že zdaj je povsem očitno, da (tradicionalni) delavski razred ne more predstavljati dovolj široke »socialne baze« za uresničevanje projekta socialistične preobrazbe. Vse to velja seveda ob pogoju, če bi želeli to preobrazbo doseči tako, da bi se opirali na podporo prepričljive večine

prebivalstva, ne pa tako, da »prosvetljena« manjšina z nasiljem, »z gorjačo v roki« sili večino, da sprejme »boljšo« družbo. Če bi želeli zbrati in mobilizirati podporo in projekt socialistične preobrazbe tudi v nekaterih drugih socialnih plasteh, potem dejansko ni mogoče ohraniti tradicionalne razredne razsežnosti tega projekta.

Drugi razlog vidim v tem, da nas zgodovinske izkušnje bolj in bolj vodijo k sklepanju oziroma k spoznanju, da delavski razred ni absolutno vnaprej določen za to, da bi bil nosilec družbenega napredka in boja za socializem. V nekaterih primerih so delavci kazali in še danes kažejo veliko pripravljenosti za to, da sodelujejo v družbenih bojih takšne vrste, prav tako pa je neizpodbitno dejstvo, da so lahko ti večkrat »baza«, ki podpira tudi nekatere izrazito konservativne družbene in politične sile. (Dovolj je, če se spomnimo dejstva, da v nekaterih razvitejših kapitalističnih državah večina tamkajšnih delavcev ni niti po stoletnih izkušnjah dosegla ravni razredne zavesti, ki bi jo popeljala v tabor zavzetih borcev zoper obstoječi sistem, prav tako pa na neizpodbitno dejstvo, da je v nekaterih izmed teh držav – na primer v Nemčiji – pred sedemdesetimi leti obstajala neprimerno višja stopnja radikalnega razpoloženja med tamkajšnimi delavci, kot pa danes.)

In tretji argument, morda najpomembnejši: globoko sem prepričan, da, če se želijo socialistične sile, zlasti tiste, ki delujejo v razvitejših delih sveta, uspešneje kot doslej spopasti z mnogimi zares temeljnimi problemi sveta na prehodu med dvema tisočletjema, potem je dejansko njuno, da se v marsičem preseže tradicionalna razredna razsežnost socialističnega projekta. Ta tradicionalni pristop postaja preozek, preozka je podlaga za soočanje s številnimi zagatami in izzivi tega časa. Prepričan sem, da to ne more biti dovolj široka politična zasnova za graditev nove, moderne vizije socializma, vizije, ki je primerna sedanjemu času, še manj pa tistemu jutrišnjemu. Sile družbenega napredka se morajo danes soočiti tudi s številnimi drugimi problemi, takšnimi, ki jih ni mogoče zreducirati na relacijo konfliktov med kapitalom in delom. Naj omenim samo takšne življenjske probleme, kot so to boj za ohranitev miru, nadalje boj za obrambo in ohranitev življenjskega okolja, za enakopravnost spolov, za osamosvojitve mladih izpod varuštva starejših, za odpravo danes že dramatičnega in žal še vedno naraščajočega prepada med razvitimi in nerazvitimi. Ti problemi zahtevajo očitno širši pristop k projektu družbe postkapitalistične alternative.

Naj sklenem: prihodnost socializma je odvisna v marsičem od tega, koliko bodo socialistične sile pripravljene in sposobne zasnovati, razčleniti in uveljaviti bistveno novo vizijo socializma.

STANJE DUHOV V VZHODNOEVROPSKEM SOCIALIZMU

JANEZ STANIČ: Če izvzamemo Romunijo in Albanijo, lahko rečemo, da tudi v samih socialističnih državah in celo v krogih oblasti, kriza in neuspeh socializma nista nikjer več sporna. V kolikšni meri sta javno priznana in opisana, je odvisno od stopnje odprtosti in možnosti v posameznih državah. Opisovanje krize se dogaja resda v različnih okvirih in z različno intenzivnostjo, vendar že v takšnem obsegu, da kritike same po sebi zbujejo potrebo po preseganju zgolj opisov krize socializma in morda še njihovih vzrokov.

Vedno bolj se kažejo težnje in potrebe po oblikovanju pozitivnih programov za preseganje krize. Tovrstno iskanje se v različnih okoljih pojavlja z različno intenzivnostjo, seveda pa tudi z različnih izhodišč, tako da ne po globini ne po možnih

posledicah ni moč enačiti na primer sovjetske »perestrojke« z dogajanjem na Poljskem ali Madžarskem.

V zelo splošnih okvirih v vzhodni Evropi sicer obstaja nek formalni pozitivni program, ki mu povsod pravijo reforma, tako da lahko govorimo o novem, močnem reformskem valu v svetu socializma. Prvi reformski val je zajel socialistične države v šestdesetih letih. Zanj je bilo značilno, da je bil osredotočen predvsem na gospodarstvo in je izhajal iz utvare, da je moč reformirati gospodarstvo brez večjih sprememb sistema in na ta način »ozdraviti« socializem.

Sedanji, drugi reformski val temelji na spoznanju, da je treba reformirati tudi sam sistem, da so neizogibne tudi politične reforme, ki so v tej fazi v ospredju in celo pomembnejše kot gospodarske. So namreč predpogoj za gospodarske reforme.

V zvezi s tem se seveda takoj zastavlja vprašanje, ki je bolj ali manj odkrito povsod prisotno: ali so reforme v socializmu sploh možne? V resnici je to eno glavnih vprašanj.

Politične reforme, o kakršnih se danes govori ali razmišlja, nujno spreminjajo strukturo oblasti, terjajo drugačno ravnotežje nosilcev oblasti, s tem pa napovedujejo predvsem razpad in ukinitvev monopola ene partije in postavljajo na dnevni red takšno ali drugačno obliko pluralizma. Povsem se strinjam z oceno, da je vprašanje političnega pluralizma osrednje vprašanje socializma vsaj v vzhodni Evropi. Še več: ne gre samo na splošno za pluralizem, ampak tudi konkretno za vprašanje vzpostavljanja večstrankarskih političnih sistemov. To je zdaj na dnevnem redu predvsem na Poljskem in Madžarskem, prišlo pa bo na dnevni red tudi v drugih socialističnih državah, in prav to je tisto vprašanje, ob katerem se bodo v prihodnje najbolj lomila kopja. To je tudi področje, kjer po moje utegne priti do kriz in celo do kontrareformskih udarov, predvsem v Sovjetski zvezi.

Socializem tak, kakršnega poznamo doslej, z monopolom ene partije, po moji oceni ni zmožen radikalnih reform. Mislim, da se bodo sedanji reformski valovi začeli lomiti v trenutku, ko bodo začeli terjati, da se monopol ene partije umakne nečemu drugemu. Verjetno se bo to dogajalo povsod, kajti sedanje vladajoče partije so povsod obremenjene s tako zgodovinsko dediščino in takó hudimi neuspeli, da bi zagotovo izgubile ne le monopol, ampak tudi oblast, če bi se možnosti za kaj takega zares odprle.

Če ta teza drži, potem drži tudi misel, da socializem, kakršnega poznamo doslej, nima možnosti radikalnega reformiranja. Treba bi bilo izhajati iz bistveno drugačne, ta hip morda še neznane predstave socializma. In tu se vračam k tistemu, s čimer sem začel – k potrebi ustvariti pozitivni program in nov, ustvarjalni pogled na to, kaj socializem je, oziroma kaj naj bo, v skladu z drugačnimi potrebami in cilji, ki se mu danes zastavljajo, kajti starih ciljev in zahtev ni uresničil, dosedanja metodologija uresničevanja pa se je izkazala za neučinkovito in tudi v prihodnje očitno nima možnosti preživetja. Dogaja se torej vračanje k začetkom, k spraševanju, kaj socializem je in kaj naj bo.

Še več; sklicujem se na tisto, kar je v svojem članku načel dr. Južnič, in trdim, da se pravzaprav začenja vračanje k vprašanju, kaj je sploh človek. Če lahko vsaj delno odgovorimo na to vprašanje, bo veliko lažje odgovoriti tudi na vsa številnejša vprašanja v zvezi z bistvom, potmi in cilji socializma.

Za ilustracijo, kako živo in pereče je to vprašanje danes tudi v okoljih, kjer je tako rekoč še včeraj zvenelo povsem tuje, bi rad navedel primer sovjetskega znanstvenika dr. Nikolaja Amosova, ki je 5. oktobra 1988 v tedniku *Literaturnaja gazeta* objavil obsežen polemičen članek o pogledih na človeka v socializmu, pose-

bej v Sovjetski zvezi. Članek in izjemno zanimanje, ki ga je zbudil v sovjetski javnosti, pričata, s kakšno silo se celo v močno zdogmatiziranem intelektualnem ozračju, kakršno kljub »perestrojki« še vedno vlada v sovjetski družbi, dogaja vračanje k samim začetkom, k osnovi, k vprašanju, kaj je pravzaprav človek.

Amosov ugotavlja, da je podoba, ki jo sovjetska znanost in politika dajeta o človeku in družbi netočna, ker podcenjuje človekovo biološko naravo tudi zaradi s predsodki obremenjenega gledanja na zgodovino. Nato pravi naslednje:

»Torej človek. Če bereš naše znanstvenike, se zdi, kot da je vse, kar je nižje od oči, skoraj tako kot pri šimpanzu, vse kar je višje pa je proizvod družbe. Treba je samo izvesti revolucijo, uničiti privatno lastnino, ponavljati gesla – pa je komunizem zagotovljen.

In zakaj je prišlo do tega?

Izkazalo se je, da so ljudje za to neprimerni. Niso taki, kot so o njih mislili. Mimogrede: tega tudi še zdaj noče nihče priznati. Če pa ne vemo, kakšen je človek, ne moremo načrtovati družbe. To bi morala biti naša glavna naloga.

Po moje je v naši literaturi več napačnih predstav o človeku. Tole so:

Ljudje veljajo za enake. V resnici je pahljača različnosti glede na potrebe in značaj ena proti tri.

Velja mnenje, da je ljudi možno neomejeno vzgajati. Iz vsakega je moč z vzgojo narediti angelčka, ki bo svoje angelstvo povrh še zapustil potomcem. To ni res. Na žalost ne vemo, kolikšna je stopnja vzgojljivosti. Mi pri naših modelih jemljemo 40 do 50 odstotkov.

Kolektivizem je v človeku močnejši od individualizma. V resnici je prav nasprotno: človek je predvsem egoist. Toda lasten mu je tudi altruizem, ki ga je mogoče vzgajati.

V besedah sicer priznavajo, da biološke potrebe porajajo instinkte, toda v resnici to zanemarjajo. Sicer pa tudi same potrebe obravnavajo preveč preprosto in jih omejujejo na najenostavnejše občutke: lakoto, seks, strah, agresijo. Mi v naših modelih uporabljamo tudi potrebo po druženju, samodokazovanju, liderstvu. Obstaja tudi nasprotna potreba: podrejeni se avtoriteti močnega ali skupine. Obstajajo še sočutje, posnemanje, radovednost. Še več; dopuščamo tudi biološke korenine pravičnosti, želje po resnici in celo umetnosti.

Še en predsodek obstaja: bedni in zatirani so nosilci najvišjih moralnih vrednot in so zato poklicani posredovati jih vsemu človeštvu. Za to ni dokazov.«

Ni pomembno, ali se kdo z vsem tem strinja ali ne, tudi ni pomembno, koliko je to v skladu z najnovejšimi dogajanjmi antropologije. Gre za nekaj povsem drugega: taka in podobna javna razmišljanja v Sovjetski zvezi so izredno dragoceno pričevanje o tistem, čemur pravim stanje duhov. Opozarjajo na velike novosti v miselnosti in na to, da se v nekem miselnem svetu, kjer je v zvezi s človekom in torej tudi z njegovim družbenim življenjem desetletja vse veljalo za znano in znanstveno neizpodbitno, zares začnjen vračanje k začetkom, k najosnovnejšim vprašanjem. Če pa se začnemo spraševati, kaj človek sploh je, potem je odprto vse, o vsem je dovoljeno dvomiti in o vsem je treba iskati nove odgovore.

Rekel bi, da je razvoj v to smer najbolj bistvena poteza sedanjega stanja duhov v socialističnih državah.

ZDENKO ROTER: Besedna zveza stanje duhov, ki jo je Stanič postavil v ospredje, mi je zelo všeč. Zato bom začel z anekdoto oziroma z resničnim dogodkom. Leta 1982, ko je naša fakulteta pripravljala javno fakultetno srečanje na temo družbena kriza, nas je poklical takratni predsednik slovenske partije Andrej Marinc. Navzoč je bil prof. Mlinar in tudi sam sem bil navzoč. A. Marinc je zelo vznemirjeno, sorazmerno ogorčeno in strogo dejal, kako si smemo dovoliti uporabljati termin družbena kriza, saj je iz Marxovih del jasno, kako je pojmoval to, kar je on imenoval kriza – mislil je predvsem na ekonomsko, nikakor pa ne na družbeno krizo, oziroma da je besedo družbena kriza uporabljal izključno v zvezi z analizo tako imenovane meščanske družbe. O nadaljevanju tega pogovora ne bom poročal, niti ni zanimivo, je pa indikativno za stanje duhov.

Kadar govorimo o stanju duhov, bi opozoril na to, da je za nadaljnje izhode iz sedanjih zagat izjemno pomembno stanje duhov na ravni političnih elit, kajti te nedvomno vedno posedujejo in bodo posedovale veliko moč. In seveda je zelo pomembno, zadnje čase pa nadvse pomembno, vsaj kar zadeva slovenske razmere, tudi stanje duhov med ljudmi. Po mojem mnenju je bilo ob prvem valu reform v socialističnih državah, tudi v naši, za reforme, ki so jih poskušali izvesti, značilno to, da so se, tako kot sedanje, izvajale od zgoraj navzdol in da so takrat koncepti doživljali veliko zaupanja prebivalstva. Prebivalstvo je upalo, poglejmo poljska in druga dogajanja, skorajda verjelo, da bo iz zasnovane reforme nekaj nastalo. Danes je položaj drugačen, prebivalstvo v napovedane reforme ne verjame. To lahko zanesljivo trdim vsaj za del jugoslovanske družbe. Glede na stanje duhov na ravni politične elite pa je nujno, da bi bile uresničene nekatere predpostavke: najprej bi se morala politična elita dokončno posloviti od kredibilnosti, ki jo daje Marxovi in Engelsovi zamisli socializma in komunizma. Mimogrede sem pogledal v 6. letošnjo številko Teorije in prakse, v kateri F. Šetinc na koncu svojega prispevka, vendarle kot reprezentant te politične elite, ko govori o prenovi ZK, zatrjuje: »Vrnimo se torej k originalnim zamislim Marxove zveze komunistov.« Take utopične zamisli, da je možno z vrnitvijo k izvoru poiskati izhode, je treba kritično preizkusiti; osebno mislim, da ne ponujajo nikakršnih možnosti. V mojem prepričanju je, da je poslovitev od teh izvornih zamisli neobhodna; ne nazadnje tudi zategadelj, ker so že zelo stare.

Druga predpostavka, do katere bi moralo priti na ravni političnih elit, je ta, da bi morali dokončno priznati, da funkcionirajoči model v socialističnih družbah ni prestal zgodovinske preizkušnje, razen tega pa tudi ne daje nikakršnih možnosti za izhode iz sedanjega stanja.

In tretja predpostavka: kljub posebnostim, ki jih imamo v Jugoslaviji, se je izkazalo, da je jugoslovanski socialistični model v bistvu realsocialističen, da je treba to pač sprejeti, izvesti iz tega ustrezne sklepe in se od tega dokončno posloviti. Če govorimo o prihodnosti socializma, potem nas navsezadnje gotovo ne zanima zgolj njegova planetarna razsežnost, ljudi zanima predvsem jugoslovanski primer, ker živijo pač tu in so globoko prepričani, da je njihova prihodnost odvisna od nadaljnega razvoja stvari na slovenskih in jugoslovanskih tleh.

Kar zadeva stanje duhov na ravni prebivalstva, naj navedem samo numerični podatek iz novembrske raziskave slovenskega javnega mnenja: novembra leta 1988 je približno 9% vprašanih ljudi soglašalo z vrnitvijo k državnemu socializmu, trdi roki in avtoritarnemu režimu kot izhodu iz sedanjih razmer; približno 13% jih je bilo za to, da bi v naših razmerah obnovili meščansko družbo po zahodnem

vzorcu – in 63% za to, da bi izšli iz sedanjega stanja z novo koncepcijo samoupravljanja, z uvedbo tržnega gospodarstva, z demokratizacijo ter s pravico do avtonomnih političnih gibanj. Dobesedno citiram to modaliteto, za katero so se v veliki večini odločili vprašani. Neodločenih je 15%. To pomeni, da je velik del prebivalstva izrecno opredeljen, in razmerja med posameznimi opredelitvami so silno zanimiva. Te podatke bi lahko ilustriral še z nekaterimi drugimi iz letošnje ali iz prejšnjih raziskav, ki to ne le potrjujejo, ampak še nekoliko podrobneje artikulirajo. Ljudje so za drugačen model pravične družbe. Še vedno stavijo na samoupravljanje. Ne sicer na takšno, kakršno funkcionira pri nas, a idejo še vedno sprejemajo. Izrecno pa se definitivno odločajo za politični pluralizem. Čeprav je morebiti to njihovo gledanje na resnično strukturo tega političnega pluralizma še nekoliko »sramežljivo«, neartikulirano, pa vendarle prevladuje mnenje, da bi mogla biti prva faza v smeri političnega pluralizma dejanska pluralizacija socialistične zveze, neke vrste obnova osvobodilne fronte slovenskega naroda pred Dolomitsko izjavo, druga faza pa večstrankarski politični sistem. Drugače povedano, kontrareforme ali podobne zgodbe, do katerih pride ob vseh teh dilemah, pred katerimi v nadaljnjem razvoju obstoječe socialistične družbe niso varne, se lahko zgodijo. Toda v primerjavi s sedemdesetimi leti vsaj za Slovenijo lahko rečem, da bo vsakršen poskus protiudara naletel na množično nasprotovanje in protest, do česar pred 15 leti ni prišlo. Zdaj pa zanesljivo bo. Se pravi, da so možnosti, da bi del politične elite zato, da ohrani svojo oblast, to iskanje zatrl, sorazmerno omejene prav zaradi kakovostne spremembe v stanju duhov na ravni zavesti prebivalstva, vsaj v Sloveniji.

SOCIALIZEM, POJMOVNO NEDOKONČANA UREDITEV IN EVROPSKI STANDARDI

DRAGAN VESELINOV: Najprej naj se najprisrčneje zahvalim za ljubeznivo vabilo na to okroglo mizo. Naj kar takoj povem, kot je dejal že moj cenjeni kolega Branko Pribičević, da je tema, ki jo je postavila fakulteta, izjemno privlačna.

Ko ugotavljamo, da je socializem v krizi, potem najprej mislimo na nesposobnost socialističnih držav, da bi se obnašale kot dinamične internacionalne države, na nesposobnost političnih partij, da bi se obnašale kot demokratične stranke, upoštevamo tudi nesposobnost prebivalstva, da bi od znotraj, ker je nerazdeljeno na socialne plasti, rešilo krizno stanje v korist premoženjske konkurence in optimistične prihodnosti. Toda socializem je tudi nekaj, kar je za teoretika morda najzanimivejše: ime za pojmovno nedokončano ureditev. Res ga lahko marsikdo pojasnjuje kot vsakdanjo prakso držav, ki se imenujejo socialistične, se pa, vsaj intimno, zaveda površnosti in apologetičnosti takšnega tretmaja.

Ob tej priložnosti naj v nekaj stavkih razgrnem svoje mnenje, ki se ujema s tistim stališčem, ki temelji na postavki, da je socializem distribucijska ureditev. Temu stališču se pridružujem in dodajam, da je socializem egalitarna distribucijska ureditev. To je skrivnost, ki je resda že odgonetena, vendar je veliko težje pojasniti, zakaj je takšna ureditev možna in kako dolgo lahko traja. Danes vidimo, da se stari komunisti niso nikoli opirali na tisto kategorijo, katere ime nenehno uporabljajo v svojih govorih, to je delavski razred, saj je očitno, da prevrata ta razred sam ni izpeljal, marveč so ga izpeljali kmetje. Vrhu tega ta razred ne more biti v socializmu v lastninskem pogledu izjema v razmerju do kateregakoli drugega dela prebivalstva, razen tistega, ki je lastninsko neodvisen od njega, to pa je kmečka in

obrtiška plast. Toda v okviru zaposlenega prebivalstva delavski razred ne obstaja drugače, kakor če z njim razumemo tisto mentalno plast, ki pripada srednje izobraženim ljudem; ali, če z njim poimenujemo manualni srednje izobraženi tehnični stan, ki je številen in ga zato politika kdaj pa kdaj rada omenja in se nanj opira, ker dobi v njem glasovalno podporo. Kot je pribil že prof. Pribičević, ta kategorija nima niti tehnološke prihodnosti. Zato se socialistična država pravzaprav opira na celotno zaposleno prebivalstvo, na to egalitarno, v želatino spojeno maso, ki ji je od primera do primera dejala zanesljivo podporo, nikoli pa ni zahtevala konstruktivnih stanovskih in premoženjskih razlik. Celo če bi domnevali, da realno obstaja delavski razred v socializmu, na katerega bi lahko padlo srečno breme optimizma za rešitev krize, vendarle ni jasno, zakaj naj bi prav nekemu razredu pripadli vsi privilegiji prihodnosti, zlasti pravica do države. Socializem v delavskem razredu ni našel podpore.

Kategorija, v kateri je socializem danes našel podporo v Jugoslaviji, kaže pa, da bo tako tudi v drugih, zlasti večnacionalnih državah, je narod. Ta narod pa je degenerirana oblika podpore preživelemu političnemu sistemu. Zaradi njega je socializem sestopil s socialnega programa na umetni nacionalni program. Danes so odnosi v Jugoslaviji v bistvu razmerja med 195 dolarji slovenske mesečne plače nasproti 105 dolarjem srbske plače, ki je hkrati povprečna jugoslovanska plača. To, drugače povedano, so razmerja nacionalnih revščin, in prek teh ne bo mogoče izpeljati konstruktivnega političnega prevrata v Jugoslaviji – prevrata v prid demokracije. Bolj sem prepričan o tem, da je spolitiziran narod daleč od demokracije in da je, obratno, ta hkrati tudi usoda socializma, zlasti večnacionalnih socializmov. Zato bo morda edina realna socialna kategorija, ki je ostala v socializmu. Konfederativna jugoslovanska država se bo zato opirala nanjo. Zato raje verjamem, da bodo prihodnji politični programi nastopali v Jugoslaviji kot nacionalni programi, ne pa kot socialni programi različnih ustanov. Socialistična ideja in komunisti se ta hip prestrašeno otepajo kakršnekoli ideje lastninskega in političnega pluralizma v državi. Zato se bo vsaka takšna reforma v Jugoslaviji vendarle morala začeti kot boj nacionalnih junakov za napredek, in prav zato bo ta boj, ker uporablja največji možni populacijski agregat, to pa je narod, zelo dolgo trajal ob zelo visokih stroških pa majhnih dobičkih. Zato računam, da bodo reforme v socializmu trajale izjemno dolgo.

Menim, da je boljševiška inačica socializma navsezadnje končana. Zgubila je zgodovinsko sposobnost samoohranitve spričo svojih ekonomskih rezultatov, političnih in etičnih vrednot, znižala je psihološko stabilnost ljudi, degenerirala ljudsko kulturo v kulturo primitivne države in biznis. Ostali so ji le še izjemni posamezniki in osamljeni ekonomski uspehi, ki jih zmotno jemlje kot dokaz svoje splošne legitimnosti. Jugoslavijo in druge socialistične države čaka zelo težavna pot pojasnjevanja, za komuniste npr. o tem, kako bi se lahko izvlekli iz sedanjega položaja, v katerega so zabredli, ne da bi zapeljali prebivalstvo v nove totalitarne vere in veroizpovedi.

Socializem mora končno reformirati komunistično partijo. V njenih rokah je ključ za politične reforme socializma. Med partijo in prebivalstvom dejansko ni statusne socialne razlike. Toda politična prožnost prebivalstva v razmerju do partije, je toliko večja, kolikor razvitejša je okolje, kolikor več je podedovalo kulturnega bogastva, kolikor bolj je dovoljevalo stanovske distribucije, kolikor več je imelo trgovskih in prometnih prednosti v mejnih stikih z razvitim svetom. Zato plahni istovetenje partije s prebivalstvom na razvitem območju, narašča pa na manj razvitem. Zato bo v Jugoslaviji po mojem mnenju komunistična partija izgubljala toliko

več legitimnosti, kolikor bolj bo vztrajala pri distribucijski egalitarnosti na razvitejših območjih, toliko več pa je bo pridobivala ob totalitarnem programu, kolikor bolj bo šlo za revna okolja.

Zdaj je čas, da se partija nemudoma umakne iz gospodarstva, se pravi, da se statutarno oddalji iz strukturne oblike gospodarske arbitraže in se premesti na krajevno raven. Drugače povedano, gospodarstvu naj pomaga, da se otrese protiprofesionalnega, amaterskega in birokratskega odnosa do ekonomije in denarja. Partija je prva birokracija družbe, ne pa kakšne druge protisocialistične sile. Postala je negacija trga. Vrh tega bo morala preizkusiti tudi svojo inačico samoupravljanja, saj takšno samoupravljanje ni primerno za Jugoslavijo.

Kaže, da komunisti kot tudi prepričljiva večina ekonomskih teoretikov ne razume, da trg ni v ničemer povezan s samoupravljanjem. In kolikor bolj se bo trg razvil, toliko bolj bo samoupravljanje kot univerzalni politični model, ki ga podpirajo teleološki programi, izgubljal na pomenu.

Zato bo imela Jugoslavija malo možnosti za radikalno reformo, saj bi jo lahko dobila le, če bi imela relativno prosvetljeno vodstvo, ki bi ji bilo po nekakšnem čudežu prav zdaj dano, ki bi bilo sposobno potisniti državo v mešano gospodarstvo, pri tem pa se otresti ideološke shematičnosti. Zato sem bolj prepričan, da bo socialna reforma Jugoslavije dolga in da bo zahtevala prožno programsko obnašanje partije, potem pa tudi politični pluralizem, nadalje lastninski pluralizem – kar naj bi vse spremljala tudi radikalna poenostavitev države in njene organizacije. Iz Jugoslavije bi morali napraviti šibko toda učinkovito centralno državo, zato pa močno v kulturni avtonomiji, v kateri bi bila povezana vsa območja z močnim trgom, skozi katerega bi se pretakali standardi evropske ekonomije, tehnike in ekologije. Čedalje krepkejše prepletanje z zahodno Evropo naj bo cilj naše državne politike. Po mojem mnenju je to ena izmed osnovnih poti, po katerih bi se lahko izkopal iz sedanje krize socializma.

SOCIALIZEM KOT OPOZICIJA OBLASTI

FRANCE ČERNE: Moja razprava je samo izvleček iz razprave pod naslovom »*Novi pogledi na (sodobni) socializem*«. Sporočilo razprave je sestavljeno iz dveh delov.

I. Prvi del se ukvarja s t. i. razčlenjenjem pojmov o (sodobnem) socializmu. Pri tem izhajam od tele domneve: če živi več kot ena četrtnina človeštva v družbeni ureditvi, ki je po imenu *socialistična*, a ta je sedaj v krizi, potem živi tudi toliko ljudi v krizi (se pravi, da težko živijo, se mučijo), pa se s tega vidika lahko upravičeno sprašujemo, ali je to res *socialistična* ureditev, ki je po definiciji naprednejša ureditev. Ali drugače povedano, če je to, kar je (obstoji), edino in edini (realni) socializem, potem socializma praktično ni. Potem je tisto, kar se kaže, ali kar imenujejo nekateri socializem, nekaj drugega, po moji opredelitvi (ki pa ni le moja) *birokratski* (tudi etastični, administrativni) *kolektivizem* in ne socializem. Ta je (vsaj kot se je razvil v Sovjetski zvezi in v nekaterih drugih državah) produkt kombinacije zaostalega, patriarhalnega azijskega produkcijskega načina, birokratizma, zasnovanega na ideologiji marksizma ter deloma zahodnega industrializma oziroma deformiranega kapitalizma. Je dejansko *quasi zgodovinska formacija*, če sledimo Marxovi periodizaciji, bolj spaček kot pa vzorec socializma, o katerem so razmišljali veliki umi človeštva.

Po drugi strani bi lahko govorili tudi o *krizi marksističnega socializma* oziroma

marksizma. Njegova kriza je v tem, da ga je določeno radikalno gibanje, kakršno je bilo, npr., v Sovjetski zvezi, prevzelo kot svoj ideološki program za uresničevanje nove družbe v zaostalih razmerah carske Rusije. Takšna ženitev radikalne (revolucionarne) Marxove ideologije ter radikalnega boljševiškega gibanja, ki se je rodilo v nerazvitih in ne v razvitih razmerah (kot je menil Marx), je morala izoblikovati ideološko-koncepcijsko in praktično izoblikovanje družbe, ki ni imela možnosti, da bi postala svetovna paradigma, saj se pojavljajo že konec 90-tih let prejšnjega stoletja, še posebej pa v tem stoletju, novi razvojni trendi, nova družbena ekonomska struktura, nove ideje, ki pričnejo konkurirati radikalnim Marxovim idejam.

V tem kontekstu nekatere Marxove ideje niso imele več razlagalne in konstrukcijske moči, pa je bilo zato urejanje družbe na njihovi podlagi zgodovinsko napačno.

Marx, npr., ni razumel *gospodarske dejavnosti*, kot jo danes razume ekonomska teorija. Zanj je gospodarjenje v širšem pomenu le materialna preskrba s produkti, v ožjem, kapitalističnem pomenu, pa razredna funkcija vladajočega (kapitalističnega) razreda, ki si na temelju privatne lastnine prisvaja delavčevo presežno delo. Kolikor produkcija preneha biti razredna, kapitalistična dejavnost, gospodarstvo preneha biti samozainteresirana, pridobitna dejavnost, postane preprosto produkcijska in delitvena dejavnost celotne družbe (ki tudi v nobenem primeru ne more biti konkurenčno tržno gospodarjenje).

Osebnost sem šel celo dalje in razvil tezo, da po marksizmu ne more biti socialističnega tržnega gospodarstva ali po celo nečesa takega, kot je »marksistično zasnovano socialistično gospodarstvo«, ki je dejansko »contradictio in adiecto«. Za sedaj je nekako predstavljivo le normalno urejeno, civilno gospodarstvo, ki pa ima zgrajene iz socialistične doktrine ter na podlagi drugih socialnih teorij posamezne socialne institucije kot socialne amortizatorje (stabilizatorje) in regulatorje.

Do podobnega sklepa pridemo tudi po drugi, rekel bi, *etimološki poti*. Marx uporablja za prihodnjo družbo poimenovanje komunistična (*communis* – skupen), redkeje socialistična (*socius* – drug), kar vsebinsko pojmovno pomeni, da *socializem ni izveden iz ekonomije, ampak iz sociale*. Drugače povedano, socializem, še rigorozneje – komunizem, je mogoč le z zanikanjem ekonomske (gospodarnostne) družbe, za katero je značilna (»stara«) družbena in tehnična delitev dela ter privatna lastnina nad ekonomskimi sredstvi, kar avtonomnim ekonomskim osebkom omogoča, da odločajo samozainteresirano, pridobitno in s svojim premoženjem o tem: kaj, koliko, kako, za koga, kje itd. bodo producirali ter razdeljevali produkte. Marxova prihodnja družba pa sloni – nasprotno – na novi delitvi dela ter skupni lastnini nad produkcijskimi sredstvi.

S takšnega vidika je seveda *socialistična družba predstavljiva* samo v idejah (v teoriji) ter na njihovi podlagi kot kritično gibanje za njeno (demokratično) uveljavljanje, ne pa kot prevladujoča stvarnost, še posebej ne kot učinkovit sistem gospodarjenja. Že leta 1982 sem zapisal v Komunistu, da je danes socializem »realen« le kot idejni projekt in kot družbeno gibanje, se pravi, kot »socialistična konstruktivna opozicija« nasproti civilni družbi, ki temelji na racionalnih ekonomskih (gospodarskih) temeljih in vzvodih. »Realni socializem« je zato ali »nerealizirani« ali »nerealen«, torej nekaj drugega kot je njegova pojmovna predstava ali teorija; »realni socializem« je realno lahko le vzpostavljena birokratska oblast, pa tudi po tej plati ne more biti socializem.

Zato je nepravilno »resnični« socializem imenovati ali ga razglašati za stalinizem, taboriščni socializem, nacionalsocializem itd.; to je profanacija te velike

besede. V svetu so oziroma v zgodovini so bila socialistična gibanja, socialistične stranke, ki niso (bila oziroma bile) oblastniška(e), diktatorska(e), totalitarna(e) itd.

Čeprav to ne pomeni, da *socializem* sploh ni predstavljen, le *drugače ga je potrebno definirati*.

Socializem je po mojem prepričanju v prvi vrsti človekova druga (za)vest, ki je izražena v kritiki tistega, kar počne *človek po eni plati* – kot individualist, egoist, kot posedovalno, agresivno itd. bitje; kajti v človeku je še *njegov drugi del* ali drugačni človek, kot bolj socialno bitje in tudi v nasprotju s prvim, zaradi česar mora biti (bo) v družbi agregatno vedno določeno kritično socialno, solidarnostno, pravičnostno itd. gibanje, ki skuša omejiti razvoj ali korigirati oblikovano stvarnost po prvi človekovi naravi.

Seveda je *sklepanje* lahko tudi *nasprotno*. Če bi zavladal človek samo kot socialno bitje, če ne bi bilo v človeku nagonov, boja za preživetjem, za tem, da ima več, da več poseduje, da se razvija itd., potem bi ne imeli te civilizacije, kot jo imamo, potem bi morali pristajati na »socializem revščine«.

V tem prispevku ne bom govoril še o drugih Marxovih teorijah, ki bi bile potrebne predelave, bom jih pa navedel. To so: teorija produktivnega dela, kategorija delavec, teorija o ustvarjanju in delitvi (presežne) vrednosti, teorija o državi in razrednemu boju itd., torej vodilne ideje pri dosedanjih koncipiranih socialističnega sistema gospodarstva (tudi pri nas, prim. »Kardeljevo« ustavo iz l. 1974), ki pa jih je Marx razumel v prvi vrsti kot metodološke kategorije oziroma kot abstraktno izdelane kategorije za negacijo kapitalističnih (da ne govorim posebej o Marxovem makro razrednem in zgodovinskem pojmovanju človeka, ki ne upošteva njegove mikro generične – genetične narave). Seveda takšna kritika Marxa ne pomeni, da razglašam Marxa kot edinega krivca za zlo, ki se pojavlja v vzhodni Evropi in drugod pod imenom »marksizem« in »marksistični socializem«.

Gre torej za to, da zgodovinsko obsodbo doživi in je obsojeno na neuspeh vsako »socialistično« gibanje, ki ima kot cilj v svojem ideološkem programu opredeljeno zavzetje oblasti s silo, »graditev socializma« na temelju nasilja (tudi diktature proletariata).

II. Na temelju takšne kritične preobrazbe pojma *socializem* skušam v *drugem delu* »zgraditi« temelje za novo pojmovanje *socializma* kot drugačne teoretično in kritično-demokratske prakse delovanja.

Najprej ugotavljam, da je *socializem* upravičen, potreben oziroma neogiben v vsaki družbi kot kritično idejno in socialno gibanje za neko negacijsko (zanikano) predstavo stvarnosti in obstoječe družbe, ne glede na to, kako se to gibanje imenuje. Zakaj?

Zaradi tega, ker je stvarnost vedno dialektična enotnost (prim. tezo o dualnosti človeka oziroma človekove generične narave) objektivnega – nujnega, racionalnega itd., pa tudi nenujnega, neracionalnega, nesocialnega, že konzervativnega itd., kar zahteva za od(po)pravljanje poslednjega celovito izdelan vzorec (model) drugačne družbe (poudarjam, ne za njegovo »uresničevanje« tudi s silo). Takšen *socializem* bi lahko imenovali tudi *koalicijsko kritično gibanje* za socialno-ekonomski, politično-demokratski, kulturni in drugačen napredek.

Prav zato, ker mora biti takšno socialistično gibanje po definiciji *demokratsko* (izhaja od besede *socius* – drug, torej ne le jaz, ki ga lahko povežemo z drugim pojmom – *demos*), *ne more (ne sme) postati oblast*, mora težiti k uveljavljanju »bolj socialnih« idej: a) z demokratsko dejavnostjo gibanja za širjenje, za uveljavljanje socialno naprednejših idej, z vizijo bolj demokratske in socialne družbe kot vzor-

ca, in b) z idejnim delovanjem v smeri (neprisilne) »interiorizacije« (ponotranjenja) *socializma* kot prepričanja ljudi, kar na temelju zgodovinsko trdne volje večine ljudi lahko (ne nujno) pripelje tudi do *institucionalizacije* (exteriorizacije) nekaterih idej kot novih institucij. Poudarek je torej na »interiorizaciji« socializma kot poglavitnega procesa socializacije, ne pa na eksteriorizaciji kot vnašanju socializma od zunaj, ki je lahko nesocialistično dejanje, če je nasilno, slejkoprej obsojeno na zgodovinski neuspeh.

Na podlagi vsega povedanega sledi *dvojni sklep*:

1. da je lahko danes t. i. *sodobni socializem* samo v poziciji opozicije oblasti (tudi če bi sodeloval z demokratično vlado), torej ne v poziciji oblasti. Vse drugo je »nerealni socializem«, je nesocializem, je birokratizem, etatizem ali ministerializem.

Dodatno povedano, socialistično gibanje lahko sodeluje z oblastjo ali se udeležuje »oblasti«, toda ne kot strankarska taktika: deli in vladaj, in le do točke, ko druga stran ne zanikuje temeljev zgodovinsko upravičenih socialnih in drugih naprednih institucij (prim. tezo o interiorizaciji in eksteriorizaciji socialističnih idej);

2. da se bo *socializem* le na podlagi takšne globoke preobrazbe *revitaliziral* (idejno in kot gibanje) v *prihodnosti*, vendar ne več kot strogo monistično, enostransko ideologizirano gibanje, ampak kot združenje (koalicija) pluralističnih, kritičnih sil za reševanje velikih vesoljskih planetarnih, internacionalnih, nacionalnih mednacionalnih problemov – v imenu človeka kot bolj socialnega in humanega bitja. *Kot stvarnost* pa je (bo) socializem, glede na moje teze, vedno lahko *samo parcialen*. Socializma tudi ne moremo imenovati po državah, npr. socializem ZSSR, SFRJ, ČSSR itd. To so uradni nazivi držav, ki imajo z vsebino malo ali ničesar skupnega.

Zame je potemtakem *socializem* sodobno (sicer ciklično) gibanje, ki izhaja iz univerzalnega človekovega, človeškega dožemanja sveta kot materialne in socialne integritete, v kateri mora dobiti pravo mesto človek – individuum (kot osebnost in kot socius), ker je edino on začetek in konec tega »našega« sveta.

SOCIALIZEM IN IDEOLOŠKI PROJEKTI

JANEZ JEROVŠEK: Razprava o socializmu v sodobnem svetu ima le primerjalni pomen in smisel. Ker se naš samoupravni socializem zviija v hudih gospodarskih in političnih krčih, je smiselno pogledati po svetu in videti, če imajo kje kakšne bolj učinkovite socialistične alternative.

Pri tem socializma ne definiram strogo ideološko, temveč je zame socializem to, kar obstaja oziroma kot se obstoječi socializem sam sebe imenuje. To je real-socializem, ali naš samoupravni socializem. Ne izhajam iz definicije ali zaznave razočaranih komunistov in socialističnih vernikov, ki trdijo, da socializem še nikjer ni uresničen in da je to še vedno ideološki projekt, ki ga je šele potrebno uresničiti.

V kolikor je danes potrebno izhajati iz ideološke pozicije, je to koristno samo zato, da bi ideološki projekt socializma približali realnemu svetu in se odpovedali mesijanski drži o spreminjanju sveta in se sprijaznili z dejstvom, da smo v najboljšem primeru sposobni, da se svetu prilagajamo, ne moremo pa ga poljubno spreminjati z raznimi ideološko zamišljenimi zakoni.

Vsi poizkusi, da bi ta svet po nekih ideoloških obrazcih spreminjali, so nas pripeljali tja, kjer danes smo.

Danes govorimo o potrebi redefiniranja socializma. Takšna redefinicija bi bila koristna zato, da bi iskali izhod iz naše krize v okviru realno možnih alternativ in da te alternative ne bi bile ideološko blokirane. Danes pa so vsi reformni poizkusi, različni osnutki zakonov o podjetjih, tujih vlaganjih in podobno, hibridi trde stvarnosti in ideoloških obrazcev, ki nimajo empirične relevance. Zano pa je, da hibridi niso sposobni življenja in preživetja.

Empirično je očitno, da imamo pri nas vedno manj socializma – če socializem presojava po njegovih ideoloških obrazcih – in da imajo razvite kapitalistične države vedno več socializma. Razvite kapitalistične države dajejo svojim državljanom večje materialno blagostanje, večjo socialno varnost in večje perspektive kot jih zmorejo dati socialistične države. Pri nas uvajamo razne zdravstvene in druge participacije, v razvitih kapitalističnih državah jih ukinjajo. Pri nas dobi nezaposleni delavec okoli 200 NDM socialne podpore, v zahodni Nemčiji je dobi 800, poleg raznih drugih materialnih podpor. Pri nas delavec zasluži 450 NDM, v zahodni Nemčiji okoli 2000 NDM. Zahodne industrijske družbe imajo visoko stopnjo rasti produktivnosti dela in inovativnosti, pri nas beležimo že osemletno stagnacijo. V razvitem svetu so se razvojno usposobili za prilagajanje na spremembe v okolju in tehnologiji, mi ostajamo krizna in zablokirana družba. Vse to pa je značilno za vse realne socializme. Zato se pri realnih socializmih ne moremo ničesar naučiti in tudi ni kaj posnemati, razen tistih elementov, ki so odmik od njihovega socializma.

Industrijsko razvite kapitalistične države nimajo nobenega izdelanega ideološkega projekta, po katerem usmerjajo svoj razvoj. Delujejo zgolj pragmatično, kot to okolje in tehnološke spremembe zahtevajo. Podržavijo določeno industrijo in jo zopet privatizirajo, ko ugotovijo, da državno podjetništvo ni učinkovito. Pri nas pa premetavamo empirijo in ideologijo in ju prepletamo na vse mogoče načine, da bi združili cilje, ki jih združiti ni mogoče. Ni mogoče privabiti tuj kapital v večjih količinah in ohraniti koncept družbene lastnine. Ni mogoče vabiti tuj kapital in mu povedati, da ga bomo v bodoče razlastili. Tuj kapital bo hotel pri nas boljše pogoje kot jih ima v Nemčiji ali Španiji, ali pa ga ne bo.

Redefinirati socializem pomeni, redefinirati njegove temeljne predpostavke; t. j. priznati, da družbena lastnina ni gospodarsko uspešna, da v njenem okviru pravo podjetništvo ni možno, da inovativnost, ki je postala gonilna sila modernega sveta, ni možna oziroma je potisnjena na rob, ne pa v center dogajanja. Če to priznamo – in to ni težko priznati, če gledamo realnost ne pa ideološke obrazce – potem se moramo strinjati tudi s sklepom, ki sledi iz tega priznanja in ki ga je Jože Mencinger takole formuliral: »Poskus spremeniti socialistično gospodarstvo tako, da bi pridobilo učinkovitost kapitalističnega in ostalo socialistično, je obsoben na neuspeh. Ali se bo gospodarstvo spremenilo v ‚kapitalistično‘, ali pa bo ostalo neučinkovito. Ker pa je učinkovitost tudi pogoj za blaginjo in relativno enakost, razen za enakost v revščini, torej najbrž za tisto, kar imenujejo socializem po meri ljudi, se pojavlja vprašanje, kakšna je pot do tja. Zdi se, da je pot prav blizu tisti, ki jo poznamo kot nemarksistično oziroma socialdemokratsko, ne v političnem, ampak v ekonomskem smislu, torej pot, ki dovoljuje privatno lastnino produkcijskih sredstev, večjo enakost pa uveljavlja posredno. Bolj učinkovita od zdajšnje je, ker upošteva lastnino produkcijskih sredstev kot faktor iniciativnosti ljudi in gospodarske učinkovitosti, kar je marksizem spregledal. Njegova usodna zmota je prav prevelik poudarek na lastnini produkcijskih sredstev kot izvoru neenakosti in kapitalističnega izkoriščanja in popolno zanemarjanje lastnine kot faktorja učinkovitosti.« (Teleks, 11. 11. 1988)

V ozadju obstoječih ideoloških konceptov socializma – v publicistiki govorimo

tudi o dogmatizmu – stojijo zelo realni interesi določenega sloja, ki je v tem socializmu relativno ugodno živel in posedoval razne resurse, ki so mu to ugodnost zagotavljali. Svoj interes je ta sloj preoblekel v socialistično frazeologijo, zaščitil pa ga je s tistimi resursi moči, ki so mu v monističnem sistemu na voljo.

Problem je v tem, da se zaradi erozije gospodarstva, vedno nižjih ekonomskih performanc, vedno nižje konkurenčne sposobnosti, grozeče nevarnosti razpada nekaterih gospodarskih struktur – da ne govorim o socialni tektoniki, ki je ni možno predvideti – noben sloj v obstoječem socializmu ne čuti več varnega. Tudi tisti, ki so močno zainteresirani, da se obstoječi model socializma ohrani, se ne čutijo več varne. Vsi vedo, da je potrebno nekaj storiti.

V osnovi so prisotne, ali vsaj visijo v zraku, tri alternative:

Vrniti se na stare revolucionarne obrazce iz preteklosti, kar je možno samo z represijo. Ta alternativa vodi v gospodarsko agonijo romunskega tipa.

Druga alternativa je obstoječa, prakticirana politika. Model socializma ohraniti in ga s tržnimi in nekaterimi kapitalističnimi elementi – kot so drobno in privatno gospodarstvo – funkcionalizirati. V tem modelu se prežemajo nezdržljivi elementi, zato ne more funkcionirati. Izrazit primer je privatni turizem, ki je zakonsko urejen kot izrazito etatističen sistem, izvaja pa se z »blago« stalinistično prisilo. Najbolj izrazito je sistem uzakonjen v hrvatskem zakonu o gostinski dejavnosti, ki je nekakšna mala ustava etatizma in stalinizma z okoli 200 členi. (To je verjetno najbolj neumen zakon v Evropi; predlagal sem ga že kot učno gradivo za demonstracijo etatističnega socializma).

V tej mešanici nezdržljivih elementov mora en element prevladati. Če bo prevladal ideološki obrazec, se bomo vrnili k »izvirnemu« socializmu, ki nas pelje v prvo, romunsko alternativo, če pa bo prevladal tržni, podjetniški in privatni obrazec, bomo prišli v tretjo – socialdemokratsko alternativo socializma.

Bistvo te alternative je, da ne postavlja ovire privatni lastnini. V konkurenčnem boju med privatno in družbeno lastnino bo dobila dominantno mesto privatna lastnina, ker je gospodarsko bolj učinkovita.

Socialno funkcijo v tej alternativni opravlja država, ne pa podjetje. V učinkovitem gospodarstvu lahko država tudi uspešno opravlja socialno funkcijo in izravnava tiste neenakosti, ki jih povzroča trg.

V obstoječem, našem konceptu socializma opravljata socialne funkcije podjetje in država. Iz tega se je razvilo podjetje, ki je gospodarsko neučinkovito in socialno (socialistično) koncipirana država, ki nima sredstev, da bi svojo socialno funkcijo učinkovito opravljala.

V socialno-demokratskem konceptu sta gospodarska in socialna funkcija razmejeni, tako da gospodarstvo stroške za tehnološke viške takoj prenese na državo. Podjetje lahko deluje v okviru pravil igre, ki na svetovem trgu veljajo, naša podjetja pa ne morejo delovati enakopravno v okviru istih pravil, ker mu država to onemogoča.

Socialno-demokratski koncept nosi v sebi večje socialne neenakosti, vendar so te neenakosti na višji ravni. Izvirni model socializma nas pa sili v vedno večjo enakost, vendar na vedno nižji ravni. Egalitarni sindrom se zastruje, ko se hleb kruha zmanjšuje.

Čeprav je kriza socializma, kriza njegove gospodarske neuspešnosti in njegove nezmožnosti, da to uspešnost poveča, je zunanje vozlišče krize vedno bolj usmerjeno v problematiko oblasti in političnega sistema. Ker politični

sistem onemogoča, da bi se gospodarstvo hitro prilagajalo na tehnološke eksplozije in udarce, ki se dogajajo v svetu, obstojajo prizadevanja, da bi se sistem spremenil, vendar tako, da bi distribucija moči in oblasti ostala neizpremejena.

Prizadevanja potekajo na ravneh, ko iz sistemskih razlogov ne morejo uspeti, t. j. na ravni kadrovske obnove in drugih funkcionalnih ali kozmetičnih sprememb.

Znotraj monističnega sistema, kakršen je naš, kadrovska obnova iz sistemskih razlogov ni možna. Monistični sistem je ne dopušča.

Empirični dokazi: Veljko Rus, Mojca Drčar Murko, Igor Bavčar, so za sistem nesprejemljivi. So lahko samo na robu sistema, ne pa na vrhu in znotraj sistema. In če izhajam iz naslednje sistemske lastnosti, t. j., da vzorci oblasti na nižjih ravneh reproducirajo vzorce oblasti na višjih ravneh, vendar v še bolj monističnih oblikah kot so na nižjih ravneh, potem iz tega sledi, da so sistemske možnosti za kadrovsko obnovo izredno majhne.

Vse, kar se v Jugoslaviji na področju kadrovske spremembe dogaja, so zamenjave, izsiljene z boljševisko diferenciacijo, ni pa to kadrovska obnova.

Kadrovske obnove so lahko povzročene od zunaj monistične organizacije, ne iz nje same. Monistična organizacija ne prenese partnerstva in konkurence, zato so spremembe od zunaj za monističen sistem nedopustne. S tem še ni rečeno, da ob določenih pogojih niso možne. Hočem samo reči, da monistični sistem sam iz sebe ne more producirati kadrovske obnove ali sprememb, ki niso skladne z njegovimi sistemskimi lastnostmi. Lahko o tem govori, toda ničesar od tega sam iz sebe ne more storiti.

Kadrovska obnova ali sestop iz oblasti ne moreta biti akt dobre volje, temveč sta lahko rezultat raznoterih sil, sprememb, šokov in alternativnih gibanj, ki delujejo zunaj monističnega sistema. Dokler pa spremembe in organizacije zunaj monističnega sistema niso legitimne, ali dokler niso enakopravni partnerji ali konkurenti, toliko časa se makro sistem in vsi subsistemi tako menjajo, da se v bistvu ne izpremenijo. Zato so vse reforme v socializmu eno samo izžarevanje energije v prazno.

RAZVOJ POSAMEZNIKA IN ČLOVEŠKE SKUPNOSTI

RAFKO VALENCIČ: Pred začetkom okrogle mize mi je eden izmed udeležencev izrekel dobronamerno in hkrati izzivalno besedo, da edino Cerkev lahko 'reši' socializem iz krize, v kateri se nahaja. Mislim, da je odgovor zelo preprost: Cerkev socializma ne bo rešila pa tudi pokopala ga ne bo. Rešil ali pokopal se bo sam glede na to, ali je sposoben odgovoriti na številna človekova vprašanja in zlasti ovrednotiti človeka kot najvišjo vrednoto. Cerkev seveda ne more biti vseeno, kaj se dogaja s človekom, ki je »pot Cerkve«, kakor pravi papež Janez Pavel II. v svoji prvi okrožnici *Redemptor hominis* (Človekov Odrašenik, 1979, 14; Cerkveni dokumenti 2, Ljubljana 1979).

V svojem prispevku se bom dotaknil dveh misli. Prva se nanaša na tako imenovani *humanizem*. O njem je predhodno govoril tudi prof. dr. Peter Klinar in ga postavil na prvo mesto med idejami stalnicami, ki ostanejo, kljub krizi socializma, v njem še vedno veljavne. Menim, da je beseda 'humanizem' in 'socializem' potrebno dati oziroma vrniti njun izvorni pomen. Obe označujeta človečnost, človekoljubje, prijateljstvo, tovarištvo, torej medosebne in medčloveške odnose kot temeljno vrednoto (lat. *humanus*, *humanitas*, *socius*, *socialis*). Človek je izho-

dišče in cilj ter merilo teh odnosov. To velja tudi za krščanstvo, v katerem so medosebni odnosi utemeljeni in sankcionirani v transcendenci, v Bogu.

Najbrž ustave vseh dežel sveta postavljajo humanizem za temelj svoje družbene ureditve in razvoja. Vemo, da so, žal, deklaracije eno in praksa drugo. Socializem se glede tega ni izkazal. V imenu različnih – izmov so se dogajale in se še vedno dogajajo hude kršitve človekovih pravic, nasilje nad človekom, laži in prevare. To pomeni zanikanje humanizma – socializma, razvrednotenje njegove avtentičnosti. Z drugimi besedami: razvrednoten je sam družbeni sistem. Zato je pomembno vprašanje, kaj človeka in človeštvo vodi k avtentičnemu humanizmu.

V tej zvezi navajam misli, ki jih je zapisal papež Pavel VI, v znani socialni okrožnici *Populorum progressio* (O delu za razvoj narodov, 42; Ljubljana 1967). Takole pravi: »Vase zaprti humanizem je nečloveški humanizem. Pravi humanizem je le tisti, ki se odpira Absolutnemu... Človek namreč uresničuje sam sebe samo toliko, kolikor presega sam sebe.« Okrožnica se sklicuje na znane francoskega teologa H. de Lubaca (*Le Drame de l'humanisme athée*) in misleca B. Paschala (*Pensées*). Trditev je sprožila živahne razprave ali celo odpor pri nekaterih katoliških, še bolj pa pri marksističnih mislecih. Kaj hoče povedati? Ko okrožnica govori o ‚vase zaprtem humanizmu‘, misli na določene oblike deklarativnega humanizma, ki izhaja iz ideoloških stališč. Zaradi zaverovanosti v lastna gledišča ni sposoben stopiti v dialog z drugačnimi stališči; lastna spoznanja petrificira in se jih slepo drži tudi tedaj, ko vidi, da jih je razvoj pre-rastel. Taka zaprtost in zaverovanost se lahko kaže tako pri posmeznikih ali neki skupini ljudi, kakor tudi v celotnem sistemu. Da se je socializem v nekaterih deželah sveta obdal s tako zaprtostjo in zaverovanostjo, je dovolj primerov. Kritičnost do sebe in odprtost do drugega je pogoj rasti. S tem, da je postavljaj ograje človekovi svobodni misli, iskanju in iniciativi, je postavil ideologijo nad človeka.

Odpiranje absolutnemu in Absolutnemu pa pomeni tako odpiranje transcendenci na sploh, kakor tudi odpiranje Absolutnemu v strogo religioznem pomenu besede. V zadnjem času se je v teološki misli uveljavilo prepričanje, da ima vsako odpiranje v presegajoče (transcendenco) tudi prvine religioznega. S tem noče nihče reči, da je lahko ateist brez lastnega pristanka že religiozen. Brez temeljne dispozicije za presegajoče, novo, boljše, popolnejše, ki vedno raste iz doslej spoznanega, ni humanizma, saj z nasprotnimi dejanji človek zanika lastni razvoj. V strogo religioznem pomenu pa je taka odprtost pogoj za spoznanje in sprejem osebnega Boga, pomeni ‚uboštvo‘, to je sprejemljivost duha, o katerem govori evangelij (prim. Mt 5, 3).

Druga misel se nanaša na *realizem* in na vidike realizma, ki jih je socializem zanemaril. Omejil se bom le na vidik realizma glede na človeka kot etično, odgovorno bitje. Socializem se je doslej loteval nekaterih vprašanj utopično, se pravi, da ni upošteval dejanskega stanja in možnosti uresničenja nekega načrta. Zmota je v tem, da je tako pred človeka, kolikor je o njem sploh eksplicite govoril, kot tudi pred družbo postavljaj nedosegljive in neuresničljive cilje. Kako je mogoče pričakovati, da bomo ‚ustvarili‘ popolnega in nepogrešljivega človeka, ko nam celotno zgodovinsko izkustvo potrjuje prav nasprotno, da je namreč človek nepopolno in ranljivo bitje, ki si mora vsak dan znova prizadevati za lastno etično podobo? Kot svobodno bitje je človek zmožen odločanja proti lastnemu spoznanju, proti dobremu in resničnemu, s tem pa se odreka človečnosti v sebi in jo zanika. Vendar pa je resnica tudi to, da je človek po dobroti

in popolnosti hrepeneče bitje. Nihče mu ne more od zunaj vsiliti ne dobrote ne hudobije. Odločitve in zato tudi odgovornost izhajajo iz človeka kot svobodnega bitja. Družba mu je pri tem lahko v oporo ali v pogubo.

Realizem je potreben tudi v presojanju etičnih dogajanj na družbeni ravni. Kakor je nemogoče pričakovati, da bo družba (družbeni, politični ali nek drugi sistem) nadomestila človeka v njegovem etičnem prizadevanju, tako je potrebno upoštevati vplive družbenih dogajanj, ki človeku preprečujejo uresničenje osebne in skupne etične podobe. Cerkveni dokumenti v zadnjem času govorijo o tako imenovanem družbenem ali strukturnemu grehu. Pri tem gre za stvarno obravnavanje človeka znotraj določenih življenjskih situacij, na katere prvenstveno vpliva človek sam, da bi le-te imele svoj vpliv nanj. Ker je vprašanje čedalje bolj žgoče, saj so vplivi okolja na posameznika pogosto tako močni, da se ta čuti kot del velikega kolesja, vrtečega se v prepad, ne da bi mogel sam kaj vplivati na dogajanje, je o njem razpravljala škofovska sinoda leta 1983. V sklepnem dokumentu sinode je zapisano: »Greh v res pravem in strogem smislu je vedno dejanje osebe, ker je to dejanje svobode posameznega človeka in nikakor ne kakšne skupine . . . Na tega človeka lahko vplivajo in pritiskajo ter ga priganjajo številni in močni zunanji dejavniki . . . Vendar je verska resnica, ki jo potrjuje tudi naša skušnja in razum, da je človeška oseba svobodna . . . Govoriti o družbenem grehu pomeni predvsem priznavati, da vsakogar greh v moči človeške solidarnosti . . . nekako odmeva v drugih . . . Ko torej Cerkev govori o grešnih razmerah ali kadar kot družbene grehe žigosa določena stanja ali določeno kolektivno vedenje bolj ali manj širokih družbenih skupin ali celih narodov ali blokov narodov, ve in naglaša, da so taki primeri družbenega greha sad, nakopičenje in koncentracija številnih osebnih grehov. Gre za zares čisto osebne grehe tistih, ki povzročijo ali pospešujejo krivico ali jo izkoriščajo; ki iz lenobe, strahu, po dogovorjenem molku, zakrinkani sokrivdi ali brezbriznosti ničesar ne naredo, čeprav bi mogli kaj storiti, da se izognejo nekaterim družbenim nalogam; ki se zatekajo k dozdevni nezmožnosti spremenitve sveta; in tudi tisti, ki bi si radi prihranili napor in žrtev . . . Resnična odgovornost je torej odgovornost oseb. Neko stanje . . . ni samo po sebi subjekt moralnih dejanj . . . V ozadju vsakega grešnega stanja so vedno grešne osebe« (Janez Pavel II., Apostolska spodbuda o spravi in pokori, 16; Cerkveni dokumenti 25, Ljubljana 1985).

Čas, ki je pred človeštvom, bo zahteval vedno večjo odgovornost tako na osebni kot na družbeni ravni. Brez ponotranjenja, ki mu Sveto pismo pravi spreobrnjenje človeka, tega ne bo mogoče doseči. Najbrž se bo moral zunanji razvoj človeštva zaradi različnih razlogov upočasniti, da bi dali večjo veljavo in prednost duhovnemu razvoju posameznika in človeške skupnosti. Osebno menim, da je prihodnost sveta v taki realistični viziji.

OD SOCIALIZMA K POSTSOCIALIZMU

BOGOMIR KOVAČ: Kot običajno, sem tudi tokrat nekoliko nezadovoljen s potekom razprave, ker se očitno tudi sami ne moremo znebiti neke boljševistične manire, da govorimo drug mimo drugega, brez medsebojnega kritičnega dialoga, ki bi bil potreben pri obravnavi teoretskih in zgodovinskih paradoksov socializma. Tudi druga pripomba velja vsem skupaj: v razpravah, ki potekajo v tem času o socializmu, najdemo veličasten teoretski lok, ki se je v zadnjih petih letih v vseh socialističnih državah neverjetno hitro približal bistvu problema – da namreč ne

govorimo zgolj o parcialnih krizah (ekonomski, politični, sociokulturni, nacionalni...), temveč o krizi socialističnega projekta, o krizi socializma kot takega. Mislim, da to v tem zgodovinskem trenutku odločilno prispeva k teoretskemu pojasnjevanju določenih problemov v t. i. socialističnih državah, in da slednjega nismo dovolj upoštevali. Tretja pripomba pa je, da običajno mešetarimo pri analizi socializma s teoretskimi nivoji, kar ni vedno znanstveno konsistentno. Na abstraktno teoretski ravni govorimo o teoretskem modelu socializma, na konkretno zgodovinski ravni sta njegovi institucionalni in instrumentalni dimenziji, kar je povsem nekaj drugega. Na to opozarjam zaradi tega, ker se v vseh razpravah o socializmu ponavlja enaka teoretsko metodološka konfuznost, in morda se ravno zato razprave o socializmu vrte v začaranem krogu. Prof. Černe je 1959. leta opisal v svoji disertaciji evropske razprave o socializmu iz tridesetih let, za katere osebno dvomim, da so v današnjih teoretskih analizah presežene. Res pa je, da se tokrat prvič problem socializma kot projekta legitimno postavlja prav v socialističnih državah, in to je gotovo popolnoma nova raven razprave.

To govorim zategadelj, ker bi rad takoj na začetku postavil neko distinkcijo. Če govorim o socializmu, potem za razliko od prof. Černeta in podobno kot dr. Jerovšek menim, da so »socialistične družbe« danes države, ki se legitimno (demokratsko) opredelijo za socializem, ali pa se preprosto okličejo za socialistične. Ne morem pristati na tako imenovani socialistični normativizem, da preprosto socializem kot idejnopolitični projekt prihranim za neko družbo prihodnosti, ker s tem vzpostavljam alibično držo do obstoječih socialističnih družb. Najhujša mogoča kritika socialističnih držav, in zanjo mi gre, je, če jih preprosto izenačim s socializmom in jih tudi teoretsko označim za socialistične, ne pa, da se skrivam za tako imenovani socialistični normativizem, ki te države označuje kot nesocialistične, parasocialistične, kvazisocialistične in jih zamenjuje z etatizmom, kolektivizmom ipd. Kajti s tem temeljnega problema, da socializem kot projekt nosi v sebi strukturalne protislovnosti in omejenosti, preprosto ne morem rešiti.

FRANCE ČERNE: Samo institucionalizem je normativizacija.

BOGOMIR KOVAČ: Saj prav za to gre. Ne morem zaradi teoretskih razlogov neke kategorije imeti ohranjene zgolj v abstraktni teoretski paradigmi ali varnem ideološkem omotu neprotislovne družbe prihodnosti, ne da bi jo hkrati navezoval na neko historično vpetost, na institucionalni in instrumentalni ravni. Kategorija socializma je v bistvu taka, kakršna je, institucionalno je vpeta v obstoječo zgodovino socializma in se instrumentalno povezuje z zgodovino in ideologijo Partije. Še več – socializem je kot pojem v takšnem kontekstu teoretsko metodološko in zgodovinsko politično še vezan s pojmom Partije. Drugače povedano: socializem kot projekt ima tri dimenzije: na eni strani antropološki radikalizem, na drugi projektivno logiko družbe prihodnosti in na tretji strani politični realizem. Ko govorimo o antropološkem radikalizmu, se iz tega preprosto izvije tisto, kar je Marx že zelo zgodaj matematično formuliral z enačbo, ki smo jo danes na posreden način ponovili: humanizem = naturalizem = komunizem oziroma socializem (na tem mestu lahko ti kategoriji izenačimo). Socializem oziroma komunizem v tej humanistični podobi nosi v sebi notranjo intenco človeške civilizacije k napredku oziroma k spravi človeka s človekom oziroma človeka z naravo, in tudi Gorbačov je nedavno uporabil podobno matematično enačbo: socializem = ekonomska učinkovitost + demokracija + humanizem. Če je socializem samo druga stran humanizma oziroma humanistične tradicije, potem se lahko socializmu pripisuje

tista opredelitev, o kateri je govoril prof. Černe, toda menim, da takšna definicija niti teoretsko niti zgodovinsko ne vzdrži preizkušnje, ker so po moji oceni humanizem, naturalizem (ekologizem), demokracija širši pojmi od tega, kar bi se pripisovalo s pridevniško rabo »socialistično«. In ker je socializem poleg tega še kompromitiran v kasnejšem zgodovinskem razvoju na institucionalno instrumentalni ravni, sem mnenja, da »socializem« kot kategorija sama po sebi izginja in se izgublja ali pa bo morala doživeti svojo globoko notranjo spremembo.

Tudi druga dimenzija – projektivna logika socializma (»socialni inženiring«) ima v sebi zanko, ki je prav tako pomembna: vsi »socializmi« namreč verujejo, da lahko spoznajo zakone zgodovinskega razvoja in da lahko na njihovem spoznanju gradijo družbo prihodnosti. Ta »socialni inženiring« ni nič drugega kot prikrita zahteva za inženirjem te družbe (tudi Marx je spregledal, da tehnična delitev dela zahteva določeno družbeno delitev, funkcionalno diferenciacijo družb), za arhitektom Partijo, ki vodi ta zgodovinski projekt. Ob vseh drugih zmotah mi takšen pristop onemogoča svobodno izbiro med različnimi alternativami, zato je opredelitev za humanizacijo in demokratizacijo družbe lahko samo globalna perspektiva, ki nikoli ne zahteva neposredno institucionalno instrumentalnega uresničenja, ker s tem omejuje izhodiščno libertarno vlogo človeka v družbeni skupnosti in socialistični projekt preprosto veže na oblastno strukturo Partije.

Tretja dimenzija socializma je svojevrsten politični realizem, in govori o tem, da je socializem na instrumentalno institucionalni ravni oblastni projekt Partije, način osvojitve in reprodukcije oblasti, in se v tej instrumentalni vlogi in institucionalni obliki tudi uporablja v različnih zgodovinskih okoliščinah Afrike, Azije, Srednje Amerike in Evrope. Če je danes popolnoma očitno iz najrazličnejših možnih dimenzij, da je socializem dokončno v krizi, se lahko vprašamo, ali ni morda, takšen kot je, slep rokav zgodovine 20. stoletja, saj ne vidim velikih možnosti, da bi se iz te civilizacijske paradigme lahko razvila kolikor toliko znosna družbena ureditev 21. stoletja. Kar nam po vsem tem še ostane na razpolago v okviru leve politične alternative, ne more biti nič drugega kot nova socialistična alternativa – alternativa obstoječemu socializmu, ki ga v nasprotju z nekaterimi pred menoj imenujem postsocializem.

Če govorim o postsocializmu, pravzaprav ohranjam določen pomen te kategorije, ker je, kot vidite, 60-odstotno še vedno legitimna med ljudmi, pa naj pomeni karkoli. Govorim pa vendarle o njegovi drugačni alternativni, ki jo opredeljujem v štirih segmentih: tržno gospodarstvo oziroma blagovna proizvodnja, pravna država, socialna država in civilna družba. To ni nič drugega kot zgolj institucionalizacija nekega normalnega ekonomskega in političnega sistema, ki ga danes pozna zahodnoevropska civilizacija, kateri na tem mestu ne bi pripisovali posebnega ideološkega pomena v smislu kapitalizma ali socializma. Mene ta delitev, ki je samo posledica projektivne logike zgodovine in ideološko politične razklanosti sveta, ne zanima več. Zanima me družba, ki bo izpolnila dve temeljni funkciji, to je politično demokratičnost in ekonomsko učinkovitost. Tista družba, ki bo pri tem najuspešnejše odgovarjala na vprašanja 21. stoletja, lahko imenujemo tudi socialistično, če bo ta pojem ideološko in politično legitimen na prelomu stoletja.

Če veljajo omenjene teoretske postavke, potem se zastavlja temeljno vprašanje, na kakšen način se lahko uresniči nekakšno »novo prehodno obdobje«, ko bodo tako imenovane socialistične družbe na nek način sestopile v postsocializem (ali kakorkoli ga hočemo imenovati), skratka v določeno »normalno družbo«. Ta sestop, ki se trenutno kaže v poskusih družbenih reform, dokazuje, da so problemi neizmerni in da bo prehod dolgotrajen (vsaj 25 let). Tudi sam delim mnenje

mnoгих predgovornikov, da je izjemno težko napovedovati končni izhod teh procesov, razen da morda delimo mnenja, da je trenutno socializem v krizi in da je v tej podobi popolnoma neperspektivna rešitev razvoja evropske civilizacije. Obstoječi poskusi reformiranja socializma se sicer skušajo izogniti klasični reformni zanki, ki je običajno postavila gospodarsko reformo pred politično in ideološko reformo, ker tokrat prvič poskušamo govoriti o družbeni reformi kot celoti. Vendar je poudarek še vedno na gospodarski reformi, ki pa zopet nikoli ni domišljena v globalnem tržnem smislu. Če bi bila namreč domišljena in izpeljana s tržnimi institucijami, ki so edine relevantne za normalno delovanje trga, potem bi se socializem sam po sebi gibal natančno v postsocialistične okvire: k družbi s pravno državo in socialno državo, civilno družbo, skratka k družbi, ki jo danes pozna zahodnoevropska civilizacija. Šele ekonomski liberalizem in pluralistični politično demokratični sistem odpira prostor za razvoj temeljne ekonomske postavke današnjega tržnega sistema, to je podjetništva. In brez podjetništva ni danes nobenega razvoja tržnega gospodarstva, podjetništvo pa se na drugi strani ne more konstituirati, če ne bomo šli v reprivatizacijo socialističnega sistema. Ko analiziramo vse te postavke, vidimo, da ni smisel gospodarskih reform v tem, da se mukoma izmišljajo tisto, kar poznajo institucionalni sistemi zahodnih tržnih gospodarstev že več stoletij ali desetletij, ampak da bi našli tisto, kar dosedaj pogrešamo: operativni program, ki bo omogočal, da bi v nekem doglednem času (5, 10, 25 let) »nenormalno družbeno stanje« pripeljali v družbene razmere, kjer se bo mogoče ekonomsko, politično normalno vesti (socialnotržna, politično pluralistična družba).

Sedanje družbene reforme v socialističnih državah zaradi gostote časa (hitrih sprememb) ter velike rizičnosti glede na dosedanje politične izkušnje, ne vlivajo optimizma, da bomo dokončali bistveno spremembo socializma: reformo komunistične partije kot predpostavko politične reforme v širšem smislu. Toda namesto politične je v ospredju še vedno gospodarska reforma in na kraju nekaj sanjarimo, kako bo partijska oblast sestopila z »oblasti«. Meni niso poznani konkretni politični sistemi in tudi ne politologija, ki bi lahko razložila, kdaj in kako bo neka političnoekonomska oblast v imenu posvečenih ciljev sestopila z oblasti. Lahko pa seveda spušča ideološko meglo ob tem in se tako še naprej ohranja na oblasti, ker bo dejansko sestopila šele tedaj, ko jo bo zamenjala druga partija oziroma ko se bo bistveno prerazdelila družbena moč. In v tem kontekstu trenutno ne vidim velikih sprememb in zato nisem optimist, da se bo družbena reforma vsaj v naslednjih 10–15 letih v bistveni meri preusmerila k alternativnim družbenim sistemom, ker bi to pomenilo popolno politično destabilizacijo socialistične družbe. Še najbolj zaskrbljujoč je vrednostni sistem v teh državah, da je namreč mnogo več ljudi usmerjenih v družbeni status quo kot pa v modernizacijo obstoječega sistema, ker pač ni mogoče jasno izraziti globalnih političnih ali ekonomskih alternativ in jih tudi politično uresničiti. V Sloveniji smo zato dobili nekaj političnega prostora za alternativno delovanje in v političnem smislu je to sorazmerno hitro obrodilo sadove. Treba je reči, da politična alternativa v Sloveniji nima nikakršnega družbenega projekta, ki bi bil sicer realna alternativa, saj se politično šele konstituira. Toda dejstvo je, da prav politična dogajanja v Sloveniji mogoče na najbolj značilen način kažejo na zadrege socialističnega sveta, katere je mogoče razrešiti samo skoz politični pluralizem in alternativne politične sile z alternativnimi družbenimi programi. Preprosto ne moremo več čakati na to, da se bo obstoječa politična oblast notranje toliko modificirala, da bo možna pričakovana družbena reforma.

BOGOMIR KOVAČ: V telegrafskem slogu želim poudariti naslednje:

1. Zahodna sistematizacija ekonomskih sistemov je sorazmerno lepo rešila omenjeni teoretski problem: socializem je pri njih izenačen s socialdemokratsko varianto, komunizem pa velja za Vzhodno Evropo. Distinkcija socializem-komunizem v zahodni teoretski sistematizaciji ima potemtakem ideološkopolitično in zgodovinsko dimenzijo. 2. Še vedno trdim, da so humanizem, naturalizem ali demokracija nekaj, kar je širšega pomena in so dejansko predzgodovina »socializma« v teoretskem in razvojnem smislu. To so potemtakem širše kategorije in zato ne potrebujem pojma »socializem«, ki je kot kategorija izgubil svojo teoretsko in historično legitimnost, če želimo govoriti o splošnih humanističnih težnjah ali razvojnih perspektivah družbe 21. stoletja. 3. Socializem je kot etični in estetski pojem nesmiseln, ker je po vsebini predvsem politična kategorija, ki bo ali pa ne bo dobila svoje politično ideološke legitimnosti. 4. Vse, kar si teoretsko želim kot državljani socialistične države in tudi legalno zahtevam, je, da komunistične oblasti končno dopustijo, da se ta veličastni projekt, o katerem govorite, legitimno potrdi prek svobodnih neposrednih demokratičnih volitev, in da se lahko kot državljani svobodno odločam med različnimi politično ekonomskimi alternativami. Če bo zmagal v »socialistični družbi« liberalizem (princip posameznika), potem se bom poklonil tudi demokraciji (princip večine), četudi se bo opredelila za socialistično strategijo razvoja (občim humanističnim in razvojnim ciljem pa tako že od stare Grčije in renesanse ne moremo ničesar očitati in tudi ne veliko novega dodati).

SOCIALIZEM IN KRIZE ETATISTIČNIH SISTEMOV

VINKO TRČEK: Ne bi želel posnemati razmišljanja večine predgovornikov, ki so mnogo svojih dognanj o problemih socializma v svetu izoblikovali predvsem na temelju kritičnega vrednotenja teorije in prakse SFR Jugoslavije.¹ Čeprav imajo mnoga družbena in gospodarska gibanja pri nas veliko skupnega s splošnimi slabostmi in dilemami socialističnih modelov v svetu, pa imajo vseeno številne posebnosti.

V svoji razpravi bi želel opozoriti predvsem na nekatere temeljne značilnosti dogajanj in iskanj v sodobnem svetu. Predvsem sodim, da ne gre le za krizo teorije, prakse in modela zgodnjih socializmov, temveč da smo priče svetovne krize vseh dosedanjih sistemov etatističnega vodenja gospodarstva in družbe ter zlasti krize upravljanja javne lastnine. Čeprav so zgodovinski razlogi in manifestacije te krize zelo različni, vendar vseeno lahko govorimo o kriznih procesih: prvič, na ravni poindustrijskih družb, drugič, na ravni držav, ki so v glavnem dokončale industrijsko revolucijo, in tretjič, v državah, ki so pravzaprav šele v predindustrijskem obdobju svojega razvoja (LR Kitajska, SR Vietnam, itd.)

V iskanju izhoda iz krize v svetovnih razsežnostih so v središču pozornosti zlasti vprašanja, kako povečati gospodarsko učinkovitost in pospešiti razvoj znosti. Na drugem mestu bi lahko bilo, zlasti to velja za socialistične države – čeprav ne samo za njih – vprašanje, kako razširiti meje vseh vrst demokratičnih pravic, in tretjič, kako humanizirati delovne procese in odnose v družbi.

Bilo bi zelo kratkovidno, če bi smatrali, da so pred nove zgodovinske izzive

¹ Tako, na primer, ni mogoče trditi, da je v preteklosti v vseh socialističnih državah prevladovala »distribucijska zasnova« socializma. Splošno znano je, da je bilo sprejeto kot temeljno načelo planiranja dajanje prednosti proizvodom »iz oddelka A« (sredstva za proizvodnjo) in da so vse do dosedanjih reform zanemarjali »oddelek B« (sredstva za potrošnjo).

postavljene samo socialistične države. Nova znanstvenotehnoška revolucija je pravzaprav šele povsem na začetku in zato se tudi nove teorije o tem, kako prilagoditi gospodarsko politiko v visoko razvitih industrijskih deželah novim možnostim in novim imperativom, nedvomno samo poprejšnje korekture obstoječih sistemov. Kaj vse pa nam bo še prinesel razvoj znanosti, pa si tudi z največjo domišljijo težko predstavljamo. Vendar sem trdno prepričan, da nimajo trajne perspektive ekonomske in družbene teorije, ki vidijo v človeku predvsem »homo oeconomicusa« in ki omejujejo človeške aspiracije v novi tehnološki dobi skoraj samo na »dvig učinkovitosti« in krepitev »vere« kot kompenzacijo za vse druge humane težnje človeka sedanjosti in prihodnosti. Poleg tega pa lahko že sedaj ugotovimo, da številne obljube nove neokonservativne politike v državni politiki v obeh mandatih R. Reagana niso bile dosledno uresničene.² Zato lahko pričakujemo, da se bo iskanje alternativne in celovite ekonomske in družbene politike, ki bo odgovorila na izzive poindustrijske družbe, še nadaljevalo ali pa morda pravzaprav šele začelo. Gospodarsko razvite dežele dobivajo z novo znanstveno tehnološko revolucijo nove, doslej neslutene možnosti za ustvarjanje humane družbe. Obenem bodo morale napredne sile v teh državah preprečiti nastajanje novih oblik manipulacije ljudi, ki lahko ogrozijo tudi že nekatere zgodovinsko pridobljene človeške pravice in omejevanje njihove resnične svobode.

Med vsemi »skupinami držav v svetu je zaznati stagnacijo, ki napoveduje »predkrizno« ali krizno stanje. Še najbolj izrazito je v večini socialističnih držav. Na prehodu iz sedemdesetih v osemdeseta leta je bilo vse bolj očitno, da je prvi zgodovinski model razvoja socializma že izčrpal svoje zgodovinske zmogljivosti in da je nastopilo novo obdobje reform in nujnih sprememb.³ Seveda pa nam analize pokažejo tudi za prejšnje obdobje, da so bili za »zgodnji socializem« značilni gospodarski in družbeni modeli, ki so bili v mnogočem neracionalni in nedemokratični že v svojih prvotnih oblikah, ki so nastale po vzorcu tako imenovanega »stalinističnega centralističnega in administrativno-komandnega sistema«.

Vzrokov za manjšo gospodarsko učinkovitost in zoževanje demokratičnih pravic predvsem na politično manifestativne in socialno-ekonomske pravice v etatističnih socialističnih državah je več, zlasti če upoštevamo še razlike med posameznimi socialističnimi državami.

Vsekakor velja na prvem mestu opozoriti, da so se zaradi dialektike zgodovine socialistične države večinoma »rodile« kot »nedonošenčki v sedmem mesecu«. V takih razmerah so mnoge Marxove znanstvene hipoteze pomenile pravo utopijo. Najbolj škodljiva je bila vsekakor iluzija, da lahko v državah, kjer še niso bili položeni temelji klasične industrializacije, nadomestijo delovanje trga in pluralizem lastnine totalna prevlada državne lastnine, partijski voluntarizem in centralistično administrativna alokacija družbenih sredstev. Še večja škoda pa je bila storjena v političnem sistemu, ker so številne vodilne komunistične partije prenesle oblike razrednega boja tudi v odpravljanje nasprotij med pristaži

² Znano je, da je bil glavni cilj R. Reagana, predsednika ZDA, zmanjšati vlogo države (»small state«). Toda kljub temu so se izdatki centralne vlade od leta 1980 do leta 1987 (po oceni) povečali za 44,14 odstotkov in znašali 1.066,13 milijard dolarjev oziroma 24,35 odstotkov nacionalnega proizvoda. Podoben trend se pojavlja tudi v večini vseh drugih visoko razvitih industrijskih državah. – Government Finance Statistic Yearbook 1987, IMF, Washington, stran 958 in 78.

³ V Vzhodni Evropi in Sovjetski zvezi je stopnja rasti narodnega dohodka po uradnih podatkih padla na 3,9 odstotka letno v obdobju 1975–1980. Leta 1981 je narodni dohodek narasel celo samo za 1,7 odstotka. – cit. S. Živanov: Reforme u socialističkim zemljama, Marksistička misao, 1986, šte. 2, stran 219 (dalje: »SZ«).

različnih pogledov na nadaljnji razvoj socializma, in po utrditvi socialistične oblasti niso razvile novih demokratičnih mehanizmov za premagovanje kakovostno novih družbenih nasprotij.

Pomembno je tudi omeniti, da je na družbeno zavest novih upravljalških slojev delovala tudi inercija tradicionalne ideologije, ki je prevladovala v posameznih državah pred zmago revolucije.⁴ Temu moramo dodati še negativni vpliv birokratskih in drugih deformacij, ki so nastale kot posledica posebnih interesov in izkušenj upravljalških struktur ter drugih družbenih slojev, ki so našli v danih sistemih izpolnitev določenih svojih socialnih teženj. Dodati pa je potrebno še vojaški vidik. Zaradi spopadanja med Zahodom in Vzhodom sta nastala dva vojaška bloka, ki sta, zlasti na Vzhodu, tudi z oboroženo silo zadušila prizadevanja za družbene inovacije, čeprav so v nekaterih državah dozorele zgodovinske okoliščine, ugodne za spremembe (na primer na Češkoslovaškem, Madžarskem, itd.) veliko poprej kot v ZSSR, središčni in največji državi varšavske zveze. Nove možnosti za inovacije in nova iskanja se v socialističnih deželah odpirajo šele v novejšem času. Prihodnji razvoj bo vsekakor zapleten. Vendar sodim, da je zdaj socializem na »usodnem razpotju«, nikakor pa ne na »brezpotju«. Socialistične sile bodo morale preseči svoje napake in zablode, ter se osvoboditi svojih iluzij. Namesto odklonilnega stališča do civilizacijskih dosežkov kapitalizma pa bodo morali prevzeti v svoj program vse, kar je do sedaj človeštvo pozitivnega in humanega ustvarilo.

Kljub vsem slabostim svojih prvih modelov pa so številne socialistične države v prvi fazi svojega ekstenzivnega razvoja vseeno dosegle precejšnji napredek in nikakor ne pomenijo samo nekakšne »zgodovinske deviacije« v razvoju človeške družbe. Ne nameravam prisegati na popolno točnost vseh podatkov, vendar pa je njihova zanesljivost kot ilustracija razvojnega trenda dovolj natančna, da le velja omeniti nekaj statističnih podatkov.

Po nekaterih tujih analizah, ki uvrščajo države po njihovi celotni nacionalni moči (»comprehensive national strength«), je bila moč ZDA ocenjena z 10 točkami, moč Sovjetske zveze z osmimi, Zahodne Evrope s petimi, Japonske pa s štirimi točkami.⁵

Pred oktobrsko revolucijo, leta 1910, je carska Rusija imela v primerjavi z ZDA samo 18,23 odstotkov družbenega proizvoda na prebivalca. Leta 1938 je ZSSR dosegla 20,95 odstotkov dohodka ZDA na prebivalca. Med drugo svetovno vojno je zaostala za nekaj odstotkov, od leta 1950 do leta 1975 pa je razliko med višino svojega družbenega proizvoda v primerjavi z ZDA spet zmanjšala in dosegla 38,65 odstotkov njenega družbenega proizvoda na prebivalca.⁶

Nimam namena trditi, da cena za vse dosežene uspehe v socialističnih deželah ni bila izjemno visoka. Asimetrični rezultati (vojaška in vesoljska tehnika) pa so bili doseženi za ceno nizke življenjske ravni, z nesorazmerno visoko potrošnjo živega dela in naravnih bogastev.

Do začetka obdobja splošne stagnacije pa so socialistične države kljub vsem svojim napakam dosegle v primerjavi s kapitalističnimi državami na podobni stop-

⁴ Vpliv tradicionalnega okolja se na zanimiv način izraža tudi v delih Mao Zedonga. V prvih štirih njegovih knjigah se namreč kar 56% citiranih virov nanaša na tradicionalne kitajske virov, le 4% pa na Marxova in Engelsova dela.

⁵ V večini primerov ekonomisti upoštevajo ekonomsko moč in raven znanosti ter tehnologije določene države. Cit. Li Chengju: Detante Reflects Economic Pressures, Beijing Review, 1988, št. 40, stran 11.

⁶ Adolf Dragičević: Leksikon politične ekonomije, Informator, Zagreb 1983, stran 94.

nji gospodarskega razvoja nedvomno prednost pri izboljšanju »fizične kakovosti življenja« (POL)⁷ svojih prebivalcev.⁸

Primerjalna analiza je zajela 123 držav in 97 odstotkov svetovnega prebivalstva v letu 1980/81. Za ponazoritev predpostavljamo samo primerjalne rezultate, ki veljajo za pričakovano dolžino življenja:

Družbeni proizvod na prebivalca
1981 ZDA \$

I		
a)	kapitalistične dežele (80–530 \$)	48 let
b)	socialistične dežele (300 \$)	67 let
II		
a)	kapitalistične dežele (540–1.700 \$)	60 let
b)	socialistične dežele (780–1.410 \$)	68 let
III		
a)	kapitalistične dežele (2.140–7.700 \$)	69 let
b)	socialistične dežele (2.100–7.180 \$)	72 let

V zgornjo tabelo nismo vključili 15 visoko razvitih industrijskih držav in 4 izvoznice nafte, ker jih zaradi njihovega višjega dohodka po prebivalcu ni moč primerjati z nobeno izmed socialističnih držav.

O PSIHOLOŠKIH KATEGORIJAH

JEROVŠEK JANEZ: Imam tri vprašanja. Ko je tovariš Klinar govoril o tem, kaj je ostalo od socializma aktualno, je navedel: humanizem, svobodo posameznika, solidarnost, osvobajanje dela in samoupravo, nova gibanja. Mislim, da je to značilno za vsako meščansko družbo, ne vem pa, zakaj bi bilo to značilno za socializem?

Prof. Pribečević je govoril o lastnini in dejal, da se ne odrekamo podružbljanju. To je tisto, kar je rekel Kovač, namreč da se gibljemo v nekakšnih boljših pojmih. Smo torej za neko drugo obliko lastnine, vendar smatramo, da so družbena sredstva dominantne oblike lastnine. Družbena lastnina se je izkazala kot gospodarsko neuspešna. To je empiričen test. Če bo privatna lastnina dovoljena in če bo imela enakopraven status, bo izrinila družbeno lastnino, ki se je pri nas pokazala kot neuspešna.

Tretjič, to, kar je govoril dr. Veselinov, se mi je zdelo res zelo zanimivo, marsikaj novega, česar še nisem slišal, kar mi bo dalo misliti, kot na primer, da se je socializem reducirjal na nacionalni program, da je narod edina socialna kategorija, ki je ostala, da ima vsaka reforma svojega nacionalnega heroja, da so stroški tega veliki, rezultati majhni, da je razlika med partijo in prebivalstvom majhna. Vse to mi bo dalo veliko misliti, povsod pa sem gledal, kaj je kdo na koncu rekel glede operativnega programa. Pri analizi Veselinova, ki je bila zelo zanimiva, sem ugotovil, da je neprestano govoril o sposobnostih: država, partija ni sposobna, kot je trdil itn. Mislim, da je to psihološka kategorija, s katero stvari ne moremo

⁷ Analiza obsega 11 najvažnejših kazalcev s področja: 1) zdravstva organizacije zdravstvene službe, demografije in prehrane in 2) kazalce s področja izobraževanja (pismenost; delež otrok v srednjih šolah in mladih na univerzi).

⁸ Shirley Cereseto in Howard Waitzkin: Capitalism, Socialism and the Physical quality of Life, International Journal of Health Service, Volume 16, številka 4, 1986, stran 643–658.

razložiti. Če nekdo ni sposoben, potem so za to odločilni strukturalni, ne pa psihološki razlogi. Na koncu je tov. Veselinov govoril o izhodu. Če sem ga prav razumel, ima Jugoslavija izhod, pod pogojem, da bo dobila sposobno, prosvetljeno vodstvo. Tudi ta izhod je na določen način idealističen. Stavi na sposobnost, kar je spet psihološka kategorija. To je moj komentar na vaša zelo zanimiva izvajanja in bi me zanimalo vaše mnenje o tem, ali sem vas prav razumel oziroma kaj mislite o mojih ugovorih.

Teze, ki jo branite z empiričnimi podatki, niste ubranili. Potrjujejo tezo o neučinkovitosti družbene in državne lastnine. Renault je državno podjetje in je v fazi privatizacije. Rower v Angliji je državno podjetje, ki je v fazi privatizacije. Volkswagen ni državno podjetje, ampak nekakšno privatno, delničarsko podjetje. Skratka: državna lastnina se v industrijsko razvitih državah privatizira, ker se je izkazala kot nizko učinkovita.

LASTNINSKI MOTIVI, MEJE RASTI IN MEJE OBSTANKA

BRANKO PRIBIČEVIĆ: Ne strinjam se z vašo sodbo, da nas dosedanje izkušnje in nauki iz zgodovinske prakse učijo, da moramo v celoti opustiti idejo podružbljanja proizvodnih sredstev kot enega izmed pomembnih segmentov socialističnega projekta. Navedel bom tri razloge: prvega vidim v tem, da ni mogoče splošno trditi, da je družbeni sektor, se pravi, del gospodarstva v družbeni lastnini, vselej in povsod podrejen v razmerju do gospodarstva, zasnovanega na zasebni lastnini in zasebnem podjetništvu. Drži sicer, da so v zadnjih nekaj desetletjih tržna gospodarstva, zasnovana pretežno na zasebni lastnini, gledano v celoti, zares izpričala veliko višjo stopnjo ekonomske učinkovitosti, racionalnosti, da so zagotavljala višjo stopnjo produktivnosti in kakovost proizvodov. Po drugi strani pa moramo upoštevati tudi dejstvo, da obstajajo v vseh teh gospodarstvih panoge ali podjetja v eni ali v drugi obliki družbene lastnine, ki ne dosegajo tako slabih rezultatov. Še več, zelo pogosto se ti sektorji povsem uspešno ohranjajo na trgu. Naj spomnim samo na takšna podjetja kot so Volkswagen, Renault, deset delavskih družb na Nizozemskem, znana metalurška firma v Baskiji, ki posluje po načelih samoupravljanja, izraelski kibuci in drugi. Zelo zanimivo in poučno je, da se je večina zasebnih družb, ki se ukvarjajo s predelavo lesa na tihomorski obali ZDA, znašla pred bankrotom in da so jih takrat prevzeli v njih zaposleni delavci in uslužbenci in da dvajset takšnih podjetij že nad deset let precej uspešno posluje. Spomnimo se, da tudi pri nas nekaj »izjem« – podjetij, ki »navzlic temu, da so v družbeni lasti«, posluje dokaj dobro. To pomeni: ni nujno, da je družbena oblika lastnine vselej manj vredna. Drugi razlog vidim v tem, da ponuja ideja družbene lastnine morda nekaj več možnosti za to, da se soočimo z izivi, ki jih postavlja pred nas dramatično ogrožanje življenjskega okolja in rapidno krčenje nekaterih ključnih strateških surovin pa tudi energetskih virov. Če bi dobiček kot motiv še naprej ostajal edina konsideracija in motivacija gospodarske dejavnosti, potem bi se moral človeški rod kaj hitro soočiti ne le s problemom »meja rasti«, marveč prav tako s problemom »meja obstanka«, preživetja človeške vrste in verjetno vsega živega na tem planetu. Zelo verjetno se bomo morali kmalu v planetarnih razsežnostih soočiti s ključnim problemom, kako spremeniti danes prevladujoč sistem naših potreb, ki so v celoti izraz in odsev notranje logike zasebno-kapitalističnega tržnega gospodarstva (konsumerizem ali družba množične porabe). Vse več je avtorjev, med katerimi nekateri niti ne pripadajo levici, ki sodijo, da vodi takšen sistem potreb narav-

nost v pogubo ne le obstoječe sisteme, marveč človeško vrsto, in da bo sprememba tega sistema (potreba) usodni izpit, pred katerim se bo znašel ves svet. Soglašam s tistimi avtorji, ki menijo, da lahko ponudi družbena oblika lastnine ugodnejši okvir za soočanje s takšnimi problemi.

In končno, tu se moramo zares soočiti tudi z zelo pomembnim vprašanjem naše (socialistične) družbene in zgodovinske identitete. Čeprav ne delim mnenja s tistimi, ki so pripravljene socializem zreducirati na vprašanje lastnine, hkrati menim, da to ni povsem nepomembna sestavina, naše, socialistične alternative obstoječi razredni družbi. To pomeni, da bi se morali zares dobro zamisliti nad tem, kakšne posledice bi imelo za nas dejstvo, če bi v celoti zavrnili idejo podružbljanja. V zvezi s tem bi tudi vprašal, ali lahko pri našem obravnavanju tega problema izhajamo le iz takšnih ekonomskih konsideracij, kot je to na primer »profitability« (učinkovitost in racionalnost vladanja kapitala)? Kot je znano, tako izključnih, enostranskih tretmajev danes ni niti v večini razvitih kapitalističnih držav. Potrebno je upoštevati in tudi že upoštevajo še druge pomembne družbene konsideracije. To bi moralo biti toliko bolj značilno za pristop tistih družbenih sil, ki jih pretežno motivirajo ideje humanizma in še posebej socializma.

O LASTNINI

JANEZ STANIČ: Ob razpravi o lastnini želim opozoriti še na en vidik, na to, da oblika lastnine ni samo vprašanje ekonomskega učinka. Je tudi vprašanje političnega učinka in uspešnosti, gledano seveda s stališča oblasti. V dosedanjih tipih socializma je družbena lastnina politično nepogrešljiva in celo edino mogoča. Zato namreč, ker privatna lastnina ustvarja ekonomsko in eksistenčno neodvisne subjekte, samostojne in neodvisne ljudi, dosedanji tipi socializma pa svojo moč v znatni meri gradijo na dejstvu, da ljudje niso ekonomsko neodvisni, ampak da je njihov položaj v veliki meri odvisen od politične in ideološke lojalnosti. Zato mislim, da bodo različne zamisli o pluralizmu lastninskih oblik, ki se zdaj sicer pojavljajo v večini socialističnih držav, ostale v stvarnosti hudo omejene, ker vse oblike lastnine, razen družbene, ogrožajo trdnost in monopol sedanjih oblastniških struktur.

ALI GREMO NASPROTI NOVEMU IDEOLOŠKEMU RADIKALIZMU?

ANDREJ KIRN: Dolgo časa so za socializem veljale specifične oznake: enakost, družbena oziroma državna lastnina in planiranje. Danes so postali kriteriji in standardi za to, kar je, oziroma kaj ni in kaj naj bi bil socializem, mnogo bolj zahtevni in raznovrstni: enakopravnost, pravna država, politični pluralizem, pluralizem lastnin, inovativno podjetništvo, civilna družba in še kaj. Glede na te zahteve je možno reči, da socializma še ni, ampak da obstajajo samo bolj ali manj posrečeni ali ponesrečeni poskusi njegovega razvijanja. Ta surova ugotovitev je potrebna, da ne bi določene možnosti že izenačevali s stvarnostjo, in obratno, da ne bi obstoječe stvarnosti apologetsko povzdignili v edino možno resnično bistvo socializma. Marx je bil veliko bolj zahteven in previden, ko je zapisal: »... če torej proletariat zruši politično oblast, bo njegova zmaga le prehodna, le moment v službi meščanske revolucije same kot leta 1794, tako dolgo, dokler se v toku zgodovine, v njenem gibanju ne ustvarijo materialni pogoji, ki nujno zahtevajo odpravo

meščanskega produkcijskega načina in s tem tudi dokončno zrušitev buržoaznega gospodarstva« (Marx-Engels Werke, zv. 4, str. 338–339). Zaradi nesposobnosti kvalitetnega razvijanja produktivnih sil so socialistične revolucije v Marxovem globljem pomenu celo prenehale biti dejavnik meščanskih revolucij, ker so nehale ustvarjati materialne možnosti za odpravo meščanskega produkcijskega načina.

Mogoče je izvirna teoretska in praktična zabloda socialistične politike v tem, da je hotela biti na vsej črti nasprotje kapitalizma in je s tem spregledala objektivni pomen številnih zakonitosti in vrednot, ki imajo širši civilizacijski in antropološki značaj. Znano je, da je Marx pripisal kapitalu tudi veliko civilizatorsko vlogo glede razvoja produktivnih sil, čeprav je hkrati sodil, da kapital spodkopuje oba vira bogastva: zemljo in človeka. Najrazvitejši kapitalizem je vsaj na svojem področju zaustavil uničevanje človeka, ni pa zaustavil uničevanja narave, ki pa se končno sprevrča tudi v uničevanje ljudi.

Marx ni računal z možnostjo, da bi družbeni odnosi v socializmu lahko blokirali razvoj produktivnih sil. Ravno to pa se je zgodilo v neslutnem obsegu in prav to je potrdilo, da Marxova odkrita zakonitost protislovja in neuskkljenosti med produktivnimi silami, produkcijskimi odnosi in družbenimi odnosi sploh velja v svoji neizprososti tudi za socializem. Konservativni teoretiki v socializmu so izvor tega protislovja videli samo v eni strani, nerazvitosti produktivnih sil, ne pa tudi v globoki neustreznosti pravne, politične in ekonomske konstrukcije odnosov in še zlasti lastnine. Sedanje ekonomske in politične reforme v socializmu dajejo ravno polno priznanje tej plati protislovja. Površinska percepcija pa zbujta vtis, kot da gre za retrogradni proces, vračanje v kapitalizem. Ne izključujem pa možnosti, da bodo retrogradni koraki narejeni zavestno ali pa zaradi obupa in nemoči spričo obstoječega socializma. Družboslovci so v teh prelomnih reformnih obdobjih soočeni s skušnjavo, da zamenjujejo en ideološki univerzalizem in radikalizem z drugim, da se zunanja ideološka prisila zamenja z notranjo znanstveno ideološko prisilo. Če so nekateri v preteklosti imeli za sveto dolžnost, omenjati Marxa, čuti sedaj marsikdo prav tako za sveto dolžnost to, da izjavlja, da v tega moža ne verjame, čeprav ga o tem prepričanju nihče ne sprašuje. Ta preračunljiva odkritosrčnost razkriva novim vetrovom svoje koordinate v upanju, da jih bo okolje prav razumelo in po možnosti tudi nagradilo, če že ne drugače, vsaj z razkazovanjem v medijih. Trg je nedvomno mogočno zdravilno sredstvo za mnoge procese nazadovanja v socializmu, toda kljub temu ga ni treba ideološko pobožanstveniti. Vsako sredstvo je uporabno le za določene cilje, ne pa za vse. Trg je gotovo dokaj nemočen pri socialnih programih in ekološko korektnem in preventivnem obnašanju. Možno pa je reči – tako za kapitalizem kot za socializem 21. stoletja, da bo moral biti ekološki ali pa ga ne bo.

Skratka, kriteriji za sodobno identiteto socializma so postali raznovrstni in zahtevni. Iz njih ne more izpasti ničesar, kar je kot trajno, človeško, kulturno in civilizacijsko vrednoto ustvaril tudi sodobni kapitalizem.

Naj mi bo dovoljeno, da na koncu svojega prispevka izrečem še nekaj pripomb, stališč in komentarjev na nekatere trditve dosedanjih razpravljalcev. Strinjam se s tistimi, ki sodijo, da je za odgovor na vprašanje, kaj je sodobni socializem, potrebno poprej odgovoriti na vprašanje, kaj je človek. Ne bi pa soglašal z oceno, da Marx ni razvil antropologije. Pri njem naletimo na številne eksplicitne in implicitne antropološke izjave. Pariški rokopisi in Nemška ideologija so izrazito filozofsko-antropološki spisi. Ves Kapital je v bistvu historična konkretna antropologija. Slišati je bilo svarilo, da ne bo več potrebe in smisla vračati se k Marxu. Takšni oceni ne verjamem. Kot se je smiselno in potrebno vračati k takim originalnim

mislecem, kot so Aristotel, Platon in Hegel, tako mislim, da bo še dolgo obstajala potreba po vračanju k Marxu. Ni videti, da bo v bližnji bodočnosti kaj drugače kot v preteklosti: Marx bo imel svoje strastne sovražnike in nič manj strastne somišljenike, ki ga bodo ponovno in ponovno izkopavali izpod naplavin ideoloških in političnih klevet, predsodkov in dogem.

Zaradi prehoda na tržno ekonomijo samoupravljanje ne bo postalo odvečno, takšne usmeritve samoupravljanje tudi ne bo preprečevalo oziroma izključevalo. Tržna usmeritev bo samoupravljanje poenostavila, naredila bolj racionalno in učinkovito. Sodim, da ima samoupravljanje digniteto ene izmed antropoloških potreb, ker je povezano z dostojanstvom, samoodločbo in avtonomijo človeka.

Ničemur ne koristi novi ideološki radikalizem, po katerem se pluralizem lastnine ne bo obnesel, češ da ni sposoben za življenje, skratka, da je življenjsko sposobna edinole privatna lastnina. Zagovorniki preteklega ideološkega absolutizma so trdili, da vsaka privatna lastnina ogroža socializem, sedaj pa se – obratno – trdi, da je treba odpraviti družbeno lastnino, in da gre za boj na življenje in smrt med družbeno in privatno lastnino.

Pustimo času čas in ne trdimo, da ni mogoče nekaj, kar še sploh ni bilo dano v zgodovinsko preizkušnjo. Najbolj tvegano je trditi, da nekaj ni mogoče, ker se domneva, da je za neskončno bodočnost znano to, zavoljo česa nekaj ni mogoče. Če to nemožnost izrekamo na temelju strogega zakona, potem bi to že bilo prepričljivo, toda na podlagi katerega zakona trdimo, da sožitje privatne in družbene lastnine ne bo mogoče in da bo privatna lastnina nujno požrla družbeno? Ali se v takem novem okolju ne bo spremenilo tudi obnašanje same družbene lastnine? Če obstoji eno samo uspešno družbeno podjetje, to dokazuje načelno življenjsko sposobnost družbene lastnine. En sam pristanek človeške posadke na Luni je dokazal, da je takšen podvig možen in za to niso bile potrebne stotine tovrstnih dokazov.

Ne uvrščam se med tiste, ki v sedanjem trenutku vneto dokazujejo, da je sodobni razviti kapitalizem skrajna možnost človekove svobode, človekove sreče in človečnosti sploh. Kaj pa leva kritika teh družb, ki izrašča iz njih samih? Ali je mar izmišljotina, brez vsake znanstvene in eksistenčne podlage? Kot bi bilo neumestno kapitalizem 18. in 19. stoletja razglasiti za bistvo kapitalizma sploh, tako je tudi apologetsko in krivično razglasiti dosedanji socializem za *edino možnega*, in na tej podlagi upravičevati svoje govorjenje o postsocializmu.

»DRUŽBENOST« LASTNINE

BOGOMIR KOVAČ: Hotel sem se oglasiti samo v zvezi z družbeno lastnino, ostal pa sem dolžan odgovor, ki se na splošno pojavlja pri primerjavi, ki jo je dal prof. Černe, da je trg kot tak možno kombinirati z različnimi političnimi sistemi. To je popolnoma jasno. Tržni sistem je mogoče nadgraditi s celo paleto političnih oblik, od demokratičnih do avtokratičnih. Toda, za razliko od socializma, ki pojmuje povezanost ekonomije in politike kot homogeno celoto in v bistvu ekonomijo subsumira pod politiko, celo totalitarni kapitalistični sistemi puščajo ekonomiji relativno avtonomno vlogo. In tu tiči navidezni paradoks, da je lahko celo Pinochetov Čile ekonomsko učinkovit navkljub vojaški diktaturi, in da Sovjetska zveza ne more biti ekonomsko učinkovita, čeprav se ponaša s »socialistično« (narodno) demokracijo. Ekonomija je v Čilu relativno avtonomna in deluje po temeljnih zakonitostih privatne lastnine kapitala, konkurence, podjetništva, ki so očitno

institucije, katere zagotavljajo učinkovitejše gospodarjenje, kot pa na družbeni oz. državni lastnini utemeljen planskotržni redistributivni socialistično ekonomski sistem. Južno Korejo pa je sploh problematično tako premočrtno uvrščati v čisto politične diktature.

V socializmu pa imamo opraviti z nasprotno logiko: tu se dominacija »političnega« vzpostavlja skozi ekonomske procese (lastnino, organizacijo, upravljanje, koordinacijo, motivacijo) in to v celoti razoroži gospodarstvo kot avtonomni družbeni podsistem, da bi lahko razvilo tiste ekonomske institucije, ki bi se lahko izkazale tudi s svojo ekonomsko učinkovitostjo. Problem družbene lastnine je pravzaprav osrednji političnoekonomski problem socializma, vendar težava ni s »pravnoekonomskim« razumevanjem lastnine, temveč z »družbenostjo«, definicijo »socialnosti« v celotni paradigmi socializma. »Družbenost« se je namreč vedno definirala in izenačevala s kolektivnostjo oziroma državnostjo, Marx pa je skušal družbenost opredeliti prek procesa individualizacije, kar sem pred tremi leti dokazoval na Ziherlovih srečanjih. To pomeni, da proces reprivatizacije v socialističnih državah ni nujno nekaj, kar bi izgubljalo dimenzijo socialnosti. Privatna lastnina v političnoekonomskem smislu ni privatna, v kolikor jo skušam s politično, pravno regulativno vlogo usmerjati, kar pomeni, da je privatna lastnina s takšnega vidika pravzaprav družbena lastnina, odvisno pač od tega, kako demokratičen je politični sistem, ki vzpostavlja regulativno vlogo in pravila igre, znotraj katere se ekonomska sfera in z njo privatna lastnina reproducira. Velja tudi nasprotno: družbena lastnina je s političnoekonomskega vidika dejansko privatna lastnina oziroma kolektivna lastnina, če pozitivni sistem oziroma pravnoekonomska ureditev družbene lastnine, v okviru katerega deluje, ni demokratičen, temveč je monopoliziran v rokah edine politične sile – Partije. Hočem samo reči, da je tudi s čisto ekonomskega vidika prisvajanja »družbena lastnina« istočasno državna, privatna in kolektivna.

Povsem razumljivo je, da se ideologija trga, o kateri govori prof. Kirn, danes postavlja iz popolnoma jasno razpoznavnih političnih razlogov, podobno kot je bila ideologija antitrga v komunistični doktrini vzpostavljena s popolnoma jasnih političnih izhodišč in interesov. Toda poudariti velja, da ta ideologija trga nosi s seboj kvečjemu tisto družbeno dimenzijo, zaradi katere danes na Zahodu trg označujejo kot socialno tržno gospodarstvo. To pa je nekaj popolnoma drugega, kot pa je oznanjala ekonomska ideologija 19. stoletja, kajpada tudi zaradi svojih političnih interesov, saj trg tudi v najbolj liberalni pozi ni deloval tako, kot je želela ekonomska liberalistična ideologija. Vendar pa je politično ekonomski liberalizem v socialističnih državah celo pomembnejši od demokracije zaradi političnih razlogov, in ravno zato ga v okviru politične alternative tako poudarjamo.

(Tu se končujejo prispevki govorcev za okroglo mizo in nadaljujejo prispevki avtorjev, ki so jih poslali v pisni obliki.)

Če izhajamo iz znane teoretične ugotovitve, da je socializem v sodobnem svetu postal svetovni proces in da se le-ta manifestira a) z vdorom elementov novega – socialističnega v stare kapitalistične družbe, b) s pojavom in razvojem socialističnih držav ter c) s propadanjem najmlajšega produkta kapitalističnih produkcijskih odnosov – kolonialnega sistema, potem moramo ob vseh njegovih manifestacijah opozoriti na njihove specifičnosti.

Uveljavljanje sodobnega socializma kot svetovnega procesa moramo povezovati z razvitejšimi produktivnimi silami dela, ki so se razvile v okviru kapitalističnih produkcijskih odnosov. Ta razvoj je treba povezovati s kapitalistično akumulacijo kapitala, ki je z njegovo koncentracijo in centralizacijo pomembno vplivala na tržno strukturo, lastninsko-upravljalne in vodstvene ter organizacijsko-tehnične spremembe v samem kapitalizmu.

V zvezi s tem naj opozorimo, da so kapitalistične razvojne zakonitosti z akumulacijo kapitala ter njegovo koncentracijo in centralizacijo zakonito zviševale družbeno organsko sestavo kapitala (razmerje med konstantnim in variabilnim kapitalom), ki je poleg uresničevanja zgodovinske vloge in naloge kapitalizma, da nadalje razvija produktivne sile dela, vplivala najprej na transformacijo liberalnega kapitalizma v monopolni kapitalizem in imperializem. S to transformacijo je povezana sprememba kapitalistične tržne strukture – od liberalistične proste konkurence v monopolistično omejeno konkurenco.

S to spremembo, ki je vodila do zloma meščanske teoretične posplošitve liberalnega kapitalizma, je treba tudi povezovati vidno nezaposlenost produkcijskih faktorjev, ki je družbo prikrajšala za potencialni družbeni produkt, ki bi lahko bil večji od dejanskega, ter pojavljanje relativnih presežkov kapitala v najrazvitejših kapitalističnih državah, ki je sililo v izvoz na kolonialna in polkolonialna področja sveta. Ta pa so bila že razdeljena, čeprav v tej delitvi niso bile udeležene vse najrazvitejše kapitalistične države.

Te novo nastale razmere razvitejšega kapitalizma so močno zaostriale kapitalistična protislovja, katerih pojavne oblike so bile poglobljene ekonomske krize s krizo kapitalizma kot sistema, kolonialni sistem s kolonialnimi oblikami izkoriščanja ter svetovne vojne kot poizkusi ponovne delitve sveta po vzpostavitvi obnovljene ekonomske moči najrazvitejših kapitalističnih držav.

Ta protislovja kapitalizma, ki jih je Lenin ocenil kot »predvečer socialističnih revolucij«, je bilo zaradi njihovih družbenoekonomskih in predvsem njihovih socialno-zaposlitvenih posledic treba začeti odpravljati v procesih socializma kot svetovnega procesa, na katere smo opozorili že v uvodu.

V najrazvitejših kapitalističnih državah so ta protislovja odpravljali z reformo kapitalizma samega – z vdorom elementov novega v staro kapitalistično družbo. Teoretik te reforme J. M. Keynes je zato opustil klasično teoretično posplošitev liberalnega kapitalizma, ki je na temelju Sayevega zakona o trgih računala z avtomatizmom doseganja popolne zaposlenosti, ki vključuje tudi avtomatizem usklajevanja enostranskih prodaj – varčevanja z enostranskimi nakupi – naložbami. Zato je Keynes opozoril, da je treba namesto liberalističnega verovanja v avtomatizem popolne zaposlenosti postaviti v središče nepopolno zaposlenost produkcijskih dejavnikov in se vprašati po razlogih za njihovo nepopolno zaposlenost.

Keynesove rešitve zahtevajo poleg razredne vloge države tudi njeno ekonomsko vlogo v procesih družbene reprodukcije – zahtevajo poudarjeno vlogo države v teh procesih, ki naj poskrbi za popolnejšo zaposlitev produkcijskih dejavnikov. Kakovostno nova vloga države pa je izhodišče za reformo kapitalizma, torej so to prav tiste prvine, ki smo jih ocenili kot nove v starem.

Pri poudarjeni ekonomski vlogi države v procesih družbene reprodukcije so morale biti upoštevane tudi z akumulacijo – koncentracijo centralizacije kapitala – povezane lastninske spremembe (skupinska lastnina in z ukrepi države izoblikovana državna lastnina), ki so vodile do lastninskega pluralizma in z njim do poudarjenega interesnega pluralizma. Upravljalno-vodstvena funkcija je v teh procesih namreč prešla iz kapitalističnega razreda na vedno bolj poudarjene in razširjene pripadnike delavskega razreda, ki so imeli ustrezno upravno-vodstveno ter produkcijsko-organizacijsko in tržno znanje. S tem se je vodilna vloga v razvoju produktivnih sil začela prenašati na strokovnjake in znanstvenike, in to ne glede na formalno lastnino produkcijskih sredstev. Znanost pa je v teh procesih postala produktivna sila po sebi – postala je pglavitni produkcijski dejavnik, ki se sploh ni več povezoval s formalno lastnino produkcijskih sredstev – kapitala.

Ta prenos nosilne vloge v razvoju produktivnih sil dela, ki so ga z ukrepi ekonomske politike podprle državne birokracije, je ponovno oživel inovativno in podjetniško vitalnost v državnem kapitalizmu.

V državnem kapitalizmu se je povečala tudi skupna poraba, ki so jo zagotavljale države in ki je dajala enake možnosti pri pridobivanju in razvijanju znanja ter znanosti, ki pripravljata inovacije in podjetniške kadre za družbenoekonomski razvoj. To vlogo države v državnem kapitalizmu je treba v skladu z Marxovo napovedjo socializma v Kritiki gothskega programa šteti za izrazito socialistični element novega v starem. Marx pa je v tej isti Kritiki za socializem napovedal tudi radikalno krčenje splošne državne porabe, ki ga pa reformirani državni kapitalizem ni uresničil. Nasprotno, z njim je prišlo do hitrega širjenja te porabe, ki je vodila v militarizacijo sodobnih kapitalističnih družb. To nasprotje pa gotovo čaka na razrešitev. Gre za nasprotje med zavestjo, usmerjeno v humanizem, in dejanskostjo, ki deluje proti tej zavesti. Preseganje tega nasprotja pa je treba povezovati z marksistično napovedjo o odmiranju države.

V ekonomsko zaostalih perifernih kapitalističnih državah pa so poglobljeno imperialistično krizo kapitalizma kot sistema odpravljali s socialističnimi revolucijami. Do razvoja socializma s socialistično revolucijo je namreč praviloma prišlo v državah z zaostalimi produktivnimi silami dela. V tej specifični značilnosti teh držav je morala biti prav tako poudarjena ekonomska vloga države v procesih družbene reprodukcije. Država je v teh družbah postala nosilka pospešene industrializacije. Pri tem je uporabljala metode zapoznele prvotne akumulacije kapitala, ki so z njegovo državno koncentracijo in centralizacijo zagotavljale gospodarsko rast. In to najprej s hitrejšim razvijanjem produkcije produkcijskih sredstev (I. oddelka družbene produkcije) in šele na temelju te produkcije še razvijanje produkcije potrošnih sredstev (II. oddelka družbene produkcije). To od liberalnega razvojnega modela obrnjeno pot graditve socializma – industrializacije so socialistične države lahko ubrale, ker so bile znane teoretične rešitve prve, s paro porojene, in druge, z električno iskro spodbujene industrijske revolucije. Dosežke le-teh pa je bilo treba pospešeno uporabljati v praksi. Zaradi tega je pot socialistične industrializacije hitrejša od liberalistične – kapitalistične, ki je trajala več kot 100 let.

Državno-upravljalno-vodstveni birokratski aparat je bil z metodami prvotne

socialistične akumulacije v začetku tega zelo uspešen. In to vse do tedaj, ko je industrijsko opremil svoja družbena gospodarstva. To se je kazalo tudi v hitrem naraščanju družbenega produkta – relativno visokih stopnjah rasti industrijske produkcije.

Državno-upravljalno-vodstveni aparat pa se pokaže kot neučinkovit v trenutku, ko je treba ekonomsko rast spremeniti v ekonomski razvoj, ki je povezan z inovacijami in njihovo aplikacijo v družbenoekonomski praksi. Te njegove relativne neuspešnosti se začenjajo v družbah, ki ustvarjajo socializem, postopoma zavedati. Zaradi tega državno upravljalni vodstveni aparat, ki se je medtem zbirokratiziral in se trdno povezal z vodilnim političnim subjektom, občasno sproža potrebo po družbenoekonomskih reformah, katerih ciljev in poti do rešitev pa se ustraši, ker bi ga te rešitve detronizirale z oblasti, ki se je bila med tem močno birokratsko utrdila. To nam potrjujejo večkratni neuspeli družbenoekonomski reformni poskusi, ki se kažejo v potrebi po permanentnem reformiranju socialističnih družb.

Neuspešnost socialističnih reform je zato treba povezovati z birokratizacijo vodilnega subjekta. Zaradi tega so za uspeh reformiranja potrebne trodimenzijske reforme:

- reformirati je treba gospodarski sistem, ki naj s poudarjeno ekonomsko suverenostjo ekonomskih subjektov ter njihovo odgovornostjo za sprejete poslovne odločitve priznava interesni pluralizem, vključno s priznanjem lastninskega pluralizma na doseženi razvojni ravni produktivnih delovnih sil, ki še vedno zahtevajo blagovno naravo produkcije v socializmu;

- reformirati je treba politični sistem, ki mora zagotoviti, da se bo interesni pluralizem artikuliral v parlamentu, to pa zahteva še

- reformo političnega subjekta (partije), ki se bo morala osvoboditi personalne unije z vladnimi in vodilnimi kadri v parlamentarnem sistemu, ki mora uveljaviti pravno državo in civilno družbo.

Vse to pa govori o nujnosti redefinicije ekonomske vloge države v procesih družbene produkcije, o nujnosti tridimenzionalne reforme v družbah, ki razvijajo socializem in se imajo za socialistične. Zaradi tega bo treba opustiti metode primarne socialistične akumulacije, ki so zagotavljale industrializacijo, in se usmeriti na znanstveno konsistentno ekonomsko vlogo države, ki bo s svojimi ukrepi na področju ekonomske politike prav tako morala podpirati inovativna podjetniška okolja, ki so edino zagotovilo za dokončno preoblikovanje ekstenzivnega v intenzivni družbeni ekonomski razvoj. Ta pa je tudi v družbah, ki snujejo socializem, povezan predvsem z znanjem in znanostjo, ki pripravljata inovacije in podjetnike za uspešno aplikacijo teh inovacij.

Samo tako bodo lahko družbe, ki ustvarjajo socializem, sprejele ustvarjalno tekmo z državnim kapitalizmom, ki ga uporabljajo tudi družbe, ki so se bile osvobodile izpod kolonialnega jarma, in to s poudarjeno ekonomsko vlogo države v teh družbah. Tudi te družbe so se usmerile na pot pospešene industrializacije na način, ki ga opredeljujejo njihove specifične razmere in mednarodno ekonomsko tehnično sodelovanje. Več o tem bi nas oddaljilo od naše teme.

Končno naj opozorimo, da se tudi v družbah, ki gradijo socializem, glede skupne in splošne porabe niso v celoti uresničile Marxove napovedi iz Gothskega programa. Naraščajočo skupno porabo v teh družbah namreč spremlja tudi naraščajoča splošna državna potrošnja, ki bi se po Marxovih napovedih že v socializmu morala radikalno zmanjšati. Zaradi tega se tudi v teh družbah

poudarjeno zastavlja delitvena problematika, ki utegne zaustaviti družbenoekonomski, v humanizem usmerjeni razvoj. To protislovje je zato tudi v teh družbah nujno preseči.

Socializem kot svetovni proces se po vsem v sedanosti spoprijema z dvema državnima fetišema – državno-kapitalističnim in državno-socialističnim, ki vedno bolj poudarjeno zahtevata premagovanje v smislu marksistične napovedi o nujnosti odmiranja države. Zaradi tega bo prihodnost socializma kot svetovnega procesa odvisna predvsem od določitve razredne in ekonomske vloge države v družbeni reprodukciji.

ALBIN IGLIČAR

PRAVO V SOCIALIZMU

(1) Med bistvene značilnosti sodobnega socialističnega gibanja spada tudi demokratično vzpostavljanje in dosledno spoštovanje pravnega reda. Načela ustavnosti in zakonitosti so dobila danes v socializmu nesporno »domovinsko pravico«. Nevedeni principi se povezujejo s temeljnimi vrednotami modernega prava, kot so: pravna varnost, predvidljivost, varovanje človekovega dostojanstva in enakopravnosti, splošnost pravnih norm in njihova sistematičnost ter formalnost v smislu točno določenih postopkov ustvarjanja in uporabe pravnih norm. V ta okvir uvrščamo tudi pravno določene institute za javno kontrolo izvajanja državne oblasti.

(2) Označeni vidiki sodobnega prava se v socializmu pogosto skušajo uveljaviti skozi ideje o pravni državi (Rechtsstaat) in vladavini zakonov (Rules of Law). Seveda izvirajo te ideje iz drugačnih zgodovinsko-političnih razmer, kot ugotavljajo nekateri teoretiki (Šušar; Socializem pred novimi izzivi, Komunist, Ljubljana 1988, s 25–33). Zato sta lahko – po njihovem mnenju – tudi pravna država ali pa vladavina prava oziroma zakonov le demokratična fasada za avtokratični politični režim oziroma vladavino interesov manjšinskega družbenega razreda.

Ne da bi zanikali takšno možnost ali takšna dejstva, je vendarle treba spomniti na procese dialektične nagacije. Po njej naj bi v nadaljnjem razvoju ohranjali v ideji in praksi pravne države njene emancipatorske elemente na račun izginjanja njene fasadne funkcije. To pomeni, da je potrebno resnično demokratično sprejemanje splošnih pravnih norm (aktov) in nato dosledno spoštovanje teh norm s strani vseh pravnih subjektov, vključno z državo oziroma njenimi organi.

(3) Proces praktičnega vzpostavljanja socializma neposredno po revoluciji pravu – in vsemu, kar je z njim povezano – ni bil naklonjen. V vseh praktičnih dogajanjih t.i. »izgradnje socializma« je najprej zavladal princip »revolucionarne zakonitosti«. Tradicionalne pravne vrednote so bile zavržene, klasično pravo ponižano na objekt zasmehovanja in radikalne kritike (odraz tega je npr. tudi poskus dokončne ukinitve rimskega prava na Pravni fakulteti v Ljubljani). Razredni instinkt pravičnosti predstavnikov novega vladajočega razreda oziroma njegove avantgarde naj bi zamenjal formalne zakone in podobno »pravno navlako« (za sodnika v tem obdobju ni bila potrebna nikakršna pravniška izobrazba). To obdobje – ki bi mu lahko rekli pravni nihilizem – je rodilo veliko krivic in človeških tragedij.

Iz takšnega pravnega nihilizma je socializem zajadral v drugo skrajnost, v pravni voluntarizem. V ideološko-politični sferi se je zasedrila ideja o neomejeni moči pravnih norm. Z njihovim postavljanjem in spreminjanjem so želele vodilne socialne sile radikalno določati dejanske družbene odnose. Spremembe normativnega so nadomeščale resnične spremembe v dejanskih družbenih odnosih. Rezultat tega obdobja je zato vedno večji razkorak med normo in praktičnim življenjem.

V prvem porevolucionarnem obdobju niso bila upoštevana teoretična spoznanja o eksistenčni nujnosti pravno-organizacijskih okvirov za sodobne globalne družbe, in prav tako ne marksistične ugotovitve o povezanosti prava z eksistenčnimi osnovami družbe (pravo kot oblika ekonomskih). V drugem obdobju pa so bila vse preveč zanemarjena spoznanja marksistične teorije, »... da pravo ne more biti na višji stopnji kot je ekonomska struktura družbe in od nje odvisna stopnja družbene kulture.«

(4) V zadnjem desetletju dogajanja znotraj formalno razglašanih socialističnih držav nakazujejo tendence po vzpostavitvi bolj uravnoteženega mesta pravnega sistema v celotni globalni družbi. O vlogi prava v socializmu se tako v teoriji kot praksi prebija v ospredje realistični pogledi. Takšen pravni realizem vidi osnovno družbeno funkcijo prava v nujnem urejevanju najpomembnejših družbenih odnosov. Pri tem je izpostavljena tako relativna samostojnost prava kot njegova družbena determiniranost.

Ob upoštevanju načel modernega prava in njegovih splošnih civilizacijskih dimenzij, se v pravnem sistemu socializma odraža še prehodna narava tega zgodovinskega obdobja. Realni družbeni procesi v državah, ki se označujejo kot socialistične, vse bolj kažejo na objektivno nujno koeksistenco starih in novih družbenih institucij. Ob moderniziranih »družbenih prekvizitih« kapitalizma (privatna lastnina), se vzpostavljajo nekatere nove humanistične oziroma socialistične družbene institucije (družbena lastnina). Praksa kaže, da ti novi elementi še zdaleč ne morejo zaživet kar takoj v svoji polnosti ter izriniti institucij predhodne družbene formacije.

Takšna prehodnost se odraža tudi v pravni sferi socializma. Sedanja dogajanja očitno kažejo, da bosta na primer morali kot bistveni pravici v pravnem sistemu socializma koeksistirati (nova) pravica dela z družbenimi sredstvi in (stara) lastninska pravica. Obedve bosta tudi osnovi za prilaščanje dohodka, čeprav je precej časa (od ustave iz leta 1963 dalje) veljalo ideološko prepričanje, da bo to samo pravica dela z družbenimi sredstvi. Toda dejstva so nakazala drugačne trende. (Pri tem pa si ne moremo privoščiti tiste – bojda Heglove – Tem slabše za dejstva).

BOGOMIL FERFILA

PARTIJA MED OBLASTNO IN PROGRAMSKO-IDEOLOŠKO AVANTGARDO

V množici različnih mnenj, tez, teorij o sedanjem stanju v jugoslovanski družbi bi težko našli takšno, pri kateri bi bila stopnja strinjanja večja kot pri ugotovitvi: družbenoekonomska gibanja se vse bolj izmikajo kontroli in uravnavanju subjektivnih sil ter ubirajo pota, ki jih pred desetimi leti ni bilo niti slutiti.

Lahko bi tudi trdili, da vpliv klasičnih socialističnih vizij in razlag postaja vse manjši oziroma nikakršen. Prav gotovo pa bo jugoslovansko razvojno strategijo tudi v prihodnosti v veliki meri določala tudi razjasnitev, ponovna osmiselitev vloge, pomena in funkcije zveze komunistov.

O njeni avantgardni vlogi imamo sicer nepregledno goro literature, ki pa je praviloma »tempirana« na tradicionalno marksistično razmišljanje o tem subjektu zgodovine in s katero si v današnjih kriznih razmerah ne moremo pretirano pomagati.

Vse družbene reforme v socialističnih državah, pa tudi v Jugoslaviji, so pokazale, da je partijsko jedro (vrh) »najtrši« del družbene strukture. Povsod, kjer je partijsko-državni organizem vladajoča sila, se le težko najde prostor in pripravljenost za spremembe, za prilagoditev in modernizacijo. Nerazdružljiv splet partije in države je v socializmu »center vseh centrov« oblasti in upravljanja; vsaka njegova sprememba tako pomeni spremembe položaja in vloge upravljalškega sloja, prav tako pa poddržavljenje (industrijske) družbe le težko najdejo nadomestne rešitve za opravljanje eksistenčno nujnih centralnih funkcij. Vse to je v Jugoslaviji še dodatno oteženo z dejstvom, da vsako spreminjanje sestavin partijsko-državno-političnega sistema lahko povzroči spremembe v medrepubliških – mednacionalnih odnosih (Ahilovi peti našega političnega in celotnega družbenega sistema sploh).

Organiziranost in način delovanja vseh komunističnih partij na oblasti sta še vedno odločilno utemeljena (določena) z boljševiskim tipom organizacije, ki ga je »ustoličil« splošni komunistični statut, sprejet na 3. kongresu Kominterne, leta 1921.

Sistem političnih strank (partokracija) je zgrajen na podmeni možnosti organiziranja in izražanja vseh političnih sil, interesov, ne glede na njihov vrednostni sistem, politične ideale in cilje (seveda v okviru sistemsko določenih pravil igre). To mu obenem zagotavlja tudi zgodovinsko najbolj učinkovit tip politične kontrole posameznih političnih osebkov (strank, institucij oblasti, predstavništva). Politične stranke se neprizanesljivo medsebojno kontrolirajo, gledajo druga drugi pod prste – ne iz kakšnih humanih, demokratičnih potreb, ciljev, idealov, pač pa iz eksistenčno nujnega razloga – zaradi nabiranja glasov (»tržnega« tekmovanja) pri volilcih (potencialnih kupcih njihovih ali drugih proizvodov – političnih programov).

Komunistične partije, ki so s takšno ali drugačno varianto socialistične revolucije prišle na oblast, si niso hotele »greniti življenja« z organizirano opozicijo. Še več – v nasprotju s strankarskim pluralizmom, ki sprejema odločitve na podlagi parlamentarne procedure in jih uresničuje s pomočjo državnih izvršilnih organov, so komunistične partije razvile vzporeden sistem odločanja, ki pokriva vse dejavnosti in celice družbe. Partijski mehanizem (kot izraz ljudske volje) tudi ni pod kontrolo skupščine. S tem se je razblinila vsakršna možnost kontrole partijske aktivnosti od zunaj oziroma realnega omejevanja njene moči. Partijski koncept družbenega razvoja (in ustroja) je bil pokrit še s tančico znanstvenosti ter iz sfere ideologije prenesen na področje normativno-zakonske obligativnosti.⁹ Višji položaj v partijski strukturi tako avtomatično (monopolistično, oligopolistično) pomeni tudi večjo družbeno moč (čeprav ne tudi oblastnost in legitimnost, legalnost te moči). Partija in njeni funkcionarji so si tako prilastili trg politike le zase ter ga

⁹ D. Veselinov, Partija: između stare i nove vlasti, Referat na posvetu Ekonomija in politika, Ekonomska fakulteta, Ljubljana 1986.

delijo le med seboj (v jugoslovanskem primeru predvsem po nacionalno-republiški osi). Spreminjanje partijskih organov v organe s prerogativi javne oblasti je v socialističnih družbah (tudi v naši) temeljni dejavnik podvajanja in obenem rušenja avtoritete, legitimnosti političnega in pravnega sistema. Dejstvo je, da se za vsako pravno-politično institucijo, mehanizmom, formalno organizacijo in delitvijo ustavno določene državne oblasti skriva še partijski »spateček«, ki resnično odloča, spreminja ustavo, zakone in celoten normativni sistem v »mavrični zastor«, pod katerim se skrivajo nekontrolirana, groba birokratska realnost, ideološka prevara in politična propaganda.¹⁰

Škodljivosti takega oblastno-partijskega paralelizma (praviloma partijskega hegemonizma) smo se v Jugoslaviji zavedli že davno. Zaradi privilegiranosti statusa patije za njene vrhove ustavnoskopske norme niso veljale, kar je občutno prispevalo k širjenju in kasneje prevladi nespoštovanja ustavnosti in zakonitosti, povečevanju razlik med normativnim in stvarnim, nizki stopnji pravne zavesti in kulture itd. Kljub teoretskemu konceptu, po katerem naj bi prerastla v idejnega hegemonu v Gramscijevem smislu etičnega, intelektualnega in kulturnega prednjačenja, se KPJ in ZKJ do sedaj še ni »uspelo« ločiti in kritično distancirati od oblastnih, državnih struktur.

Kot smo že omenili, je bil prvi »denominacijski« sunek izveden leta 1952, na 6. kongresu KPJ, ko so bile poleg novega imena sprejete še smernice za preobrazbo partije iz centra in jedra ekonomskega in politološkega sistema državne lastnine v avantgardno idejno in politično silo, ki naj bi delovala kot sestavni del samoupravnega ekonomskega in politološkega sistema družbene lastnine.

Reorganizacija zveze komunistov je bila izjemno aktualna tudi po letu 1966:

1. Opuščen je bil dotedanji paralelizem v organizacijski strukturi države in partije (resorska organiziranost partijskih forumov, ki je odlikavala resorsko organizacijo državnega aparata in tudi strukturno pokrivala, kontrolirala vse njegove aktivnosti).

2. Prepovedano je bilo, da bi isti ljudje združevali vodilne funkcije v partiji in v državni hierarhiji.

¹⁰ Uresničevanje demokratičnih, socialističnih perspektiv ali zgolj spoštovanje zakonitosti ni v tolikšni meri odvisno od samih zakonov in od zagotovil, ki jih nudi država ali družbenopolitična organizacija kot nekakšen »čuvar zakonitosti in ustavnosti«, temveč predvsem od realnega družbenega položaja tistih ekonomskih, političnih, znanstvenih itd. osebkov, ki omogočajo, da so nosilci državne in partijske oblasti pod kontrolo družbe. Partijskemu oblastnemu paralelizmu se pridružuje še proces (značilen tudi za ekonomijo in politiko zasebnolastninskih družb) povečevanja distance med predstavniki in teles (ki zakona sprejemajo) in vse močnejšimi, vse bolj neodvisnimi, nekontroliranimi demokrasko-administrativnimi izvršnimi strukturami (ki zakone izvajajo). To je dodaten razlog za povečevanje nezakonitosti, neodgovornosti v socialističnih družbah, ki spremlja neskladje med formalno oblastjo in stvarno (ekonomsko, politično itd.) močjo.

Možnosti odpravljanja tega pomembnega defekta socialističnega ekonomskega in politološkega sistema lahko iščemo le v procesih prenašanja moči v roke tistih, ki jim pripada po zakonu. Obstoj nevidne, latentne strukture moči se da zmanjševati predvsem z uporabo klasičnih demokraskih institutov: splošne in enake volilne pravice, neposrednih in stalnih volitev, večjega števila kandidatov, neodvisnosti sodne oblasti itd. Zlasti neodvisnost sodne oblasti bi lahko v socialističnih družbah občutno prispevala h kontroli partijske in izvršne oblasti (Montesquiejevo načelo o delitvi oblasti bi bilo še kako potrebno udejaniti v socialističnih sistemih). Tudi pri nas je lojalnost sodstva do patije in oblasti pogosto pred obveznostjo spoštovanja zakonov (v realsocialističnih državah pa že sicer kraljuje železni zakon nomenklature). Le tako bi se lahko zaustavil proces daljnosežnih negativnih tendenc razvrednotenja prava kot funkcionalne posledice nenehnega neupoštevanja in kršenja pravnih norm, ne da bi se kršitelje sankcioniralo.

V. Goati, Dominacija politike nad ekonomijom, Ekonomija i politika, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1986.

N. Pašić, Klasni interesi, država i demokratija, Socijalizam, br. 9, 1977.

A. Fira, Do kod smo prišli pri uresničevanju ustavnih opredelitev, Komunist, 27. november 1984.

3. Kritizirana in opuščena je bila praksa, da so partijski forumi sami reševali operativne in strateške probleme, nato pa so o njih (formalno) odločali državni in samoupravni organi.

Končne posledice vseh teh sprememb so bile resda le sprememba imena, predrugačenje oblik, iskanje novih institucionalnih organizacijskih rešitev, vsebina – prevlada partije nad gospodarstvom, politiko, kulturo, znanostjo itd. – pa je ostala bolj ali manj nespremenjena vse do vrhunca krize v osemdesetih letih, ko se ob pokanju in razpadanju celotnega ustavno-normativnega modela ekonomskega in politološkega sistema družbene lastnine v sedemdesetih letih krha tudi moč zveze komunistov.

V družbah brez politične opozicije in konkurence vladajoče partije kar brez volitev ali pa z močno posredovanimi posrednimi volitvami (pri nas) določajo nosilce najvažnejših javnih funkcij. Izbrani funkcionarji so tako odgovorni le svoji partiji, kar še zmanjša (ali povsem pretrga) povezanost med volilci in izvoljenimi funkcionarji, ki se tudi ne čutijo odgovorni svojim volilcem (saj o njihovi ponovni izvolitvi, odpoklicu itd. odloča partija, ne pa volilna baza). Če bi bil glas volilcev pomembnejši, bi bili tudi funkcionarji njim v večji meri odgovorni (kot so npr. v zahodnih demokracijah, čeprav je tudi tu na prvem mestu beseda stranke). Koncept večkratne posredovanosti volitev pri nas pa še bolj zaplete že sicer zapleten volilni postopek. Občani v veliki večini volilnega postopka sploh ne poznajo, volitve funkcionarjev pa doživljajo kot njihovo samoimenovanje.

Danes smo v naši družbi na točki, ko nas takšne in drugačne analize preteklosti ne zanimajo preveč. Ne zaradi nekakšnih politično-partijskih blokad, temveč predvsem zato, ker smo v zadnjih letih povedali že skoraj vse, kar se povedati da. To velja tudi za obravnavano partijsko sfero.

Mnogo bolj aktualno je vprašanje: Kako naprej?

Kopiranje klasičnega večpartijskega politološkega sistema v jugoslovanskem prostoru iz številnih razlogov ni najbolj primerna rešitev: izjemno neugodna in krizno zaostrena nacionalna konsencionistična dediščina, ki bi gotovo bili poglaviti osi strankarskega organiziranja; velik odpor oblastno-partijskih struktur z veliko verjetnostjo državljskih nemirov in spopadov; prenos pozornosti in aktivnosti na politično področje, s čimer bi temeljni problemi, ki na gospodarskem področju nedvoumno obstajajo, ostali relativno nedotaknjeni; neugoden geopolitični položaj, ki bi nekaterim skupinam lahko prinesel podporo tujih interventnih sil itd.

Mnogo bolj realni so premiki v smeri kar največje demokratizacije obstoječega sistema z zvezo komunistov kot edino politično stranko.¹¹ Pri tem nam mora biti predvsem praktično vodilo dejstvo, da nobenega tipa popolne, napredne samoupravne ali kakšnekoli že demokracije ni mogoče ustvariti brez tistih demokratičnih dosežkov in vsebin, ki jih je dosegel že zasebnolastninski ekonomski in politološki sistem. Gre za občo civilizacijsko raven demokracije, za univerzalno vrednost človeških in družbenih svoboščin, ki pomenijo nujno in nenadomestljivo osnovo za potencialno nadgrajevanje svobode in demokracije v socializmu.

Poglejmo nekaj potencialno možnih operativnih smeri razmišljanja glede preobrazbe politološkega sistema (zveze komunistov).

1. Radikalna postopnost v institucionalnem in kadrovskem ločevanju zveze komunistov od države in njenega oblastnega aparata. Le popolna ločitev partije od

¹¹ Glej: S. Stojanović, Sadašnja jugoslovenska kriza i neophodnost političkih reformi, Ekonomija i politika, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd 1986.

oblastnih funkcij (in prikritih vplivov nanje), deetatizacija partije, lahko v večji meri odpravi njeno identificiranje z oblastnimi težnjami.

2. Še večja notranja demokratizacija v organiziranju in načinu delovanja zveze komunistov, še večja odprtost za skupine, ki sedaj niso zaželeni (npr. verske omejitve). Razvoj partijske strukture od sedanje monokratske v pluralistično, z zelo milimi omejitvami aktivnosti članstva.

3. Ponovna osmiselitev in po potrebi redefiniranje sedanje terenske razprostranosti (osnovne organizacije, aktivni) zveze komunistov, ki bo v prihajajočem tržnem ekonomskem in politološkem sistemu le težko našla smiselni in privlačen prostor za klasično koncipirano partijsko aktivnost.

4. Krepitev in razvoj sistema človeških pravic in svoboščin, predvsem političnih in osebnih pravic državljanov, njihove enakosti pred zakonom.

5. Naštete in še druge spremembe bi odločilno zmanjšale možnosti pojavov raznih oblik voluntarizma in totalitarizma, ideološkega monopolizma itd. Vse to pa ne bi šlo brez vnašanja elementov objektivne, učinkovite kontrole – v tem pogledu tudi protipartijskih skupin, alternativ, pritiskov. Kot arena takšnih mini večstrankarskih borb se pri nas lahko uveljavlja le socialistična zveza delovnega ljudstva. V njej bi morali tudi (ali pa prav posebej) člani zveze komunistov uporabljati moč argumentov, ne pa argument moči, kot je to običajno v današnjih razmerah, ko SZDL deluje kot nekakšna »podaljšana roka« partije. Javne razprave organizira šele po že opravljeni poprejšnji odločilni »partijski fazi odločanja«. Takšno post festum »najširše demokratično odločanje« kaže na nespremenjenost praktičnega transmissijskega odnosa med zvezo komunistov in socialistično zvezo, in to kljub drugačnim ideološko-programskim opredelitvam. Zaradi takšnega partijskega tutorstva, pa tudi drugih vzrokov, je v sami SZDL veliko inertnosti. Verjetno je premalo spodbujala občane oziroma jim ni mogla nuditi dovolj privlačnih motivov za njihovo aktivno sodelovanje, zato so bili praviloma aktivni le njeni forumi.

SZDL mora rešiti (morda nerešljivo) formulo, kako ustvariti znotraj svojih okvirov prostor in možnosti za izražanje različnih mnenj, odpiranje širokega demokratičnega dialoga občanov, skupin, tolerantnost do (skoraj) vseh stališč, vendar brez organiziranja različnih političnih partij. Tu nastane morda podobna dilema kot v ekonomskem sistemu – če drži, da ekonomski zakoni vladajo v gospodarstvu in v družbi in da njihova oblast ter logika delujeta ne glede na voljo in zavest ljudi, potem je vprašanje, kako velike so lahko razlike v družbenih odnosih ob podobnih družbenih produktivnih silah in istih ekonomskih zakonih. Če ekonomski zakoni kapitala določajo družbene odnose ne glede na voljo in hotenja ljudi, je zelo dvomljivo, kako drugačne gospodarske, politične, sociokulturne odnose je mogoče na takšnem temelju vzpostaviti.

Ali to v politiki pomeni, da bomo po dokončani preobrazbi enopartijskega sistema, pri čemer je Jugoslavija neprimerno dlje kot katerakoli druga socialistična država, prišli do bolj ali manj klasične različice večpartijskega parlamentarnega sistema?

»POLNJENJE« POLITIČNEGA PROSTORA IN POLITIČNI SISTEM

Pogovor o socializmu je mogoče začeti z ugotovitvijo, da je to pač ena velikih zgodb moderne dobe. Kot druge velike zgodbe (Lyotard, *La Condition Postmoderne*), ima tudi socializem veliko animacijsko moč. Nanj se je mogoče »zanesti« kot na Boga, Znanost, Zgodovino, Nacijo itn.

Lyotard pravi, da je napačil konec velikih zgodb. Nekaj podobnega je pred leti napisal Daniel Bell v zvezi z ideologijami. Pri nas govorimo o krizi socializma. Kljub temu, da danes doživlja krizo, je še vedno močan, kar velja predvsem za evropski Vzhod, za dežele t. i. realnega socializma. To se ne kaže samo v veliki vojaški moči, ki je seveda bistvenega pomena, ampak tudi drugače. To na svoj način kaže tudi ideja Josipa Županova o »veliki koaliciji«. Pred kratkim je Županov sicer ugotovil, da je ta »koalicija« v krizi, vendar je obenem napovedal, da se utegne (ob vseh nevšečnostih in stroških) obdržati še naprej.

Po eni strani ni na vidiku nobene ideje in sile, ki bi – ob takšni gospodarski zaostalosti, kakršno imamo v Jugoslaviji – delavstvu ponudila večje ugodnosti kot partija, ki je steber socializma. Po drugi strani pa se ljudem zastavlja vprašanje: *V kaj pa naj verjamem, če ne v socializem?* To vprašanje se mi zdi celo važnejše od »interesne« in »biografske« navezanosti na socializem, ki sta pri nas pač močni. Od socializma in njegovih ustanov – podobno kot некоč ali drugje od cerkve – živi velika množica ljudi, vendar je zame pomembnejše vprašanje *vernosti*.

Vzemimo najnovejšo knjigo Johna Keana (*Democracy and Civil Society*). Keane se mi zdi pravzaprav socialistično usmerjen, vendar zagovarja *demokracijo*, kar je za nas še vedno *contradictio in adiecto*. Kako si Keane predstavlja demokracijo? On misli, da je treba opustiti »brezupno iskanje definitivnih resnic človeške eksistence«, pri čemer se sklada z Lyotardom, pri tem pa zagovarja nekakšno trajno javno premišljevanje in sporazumevanje o načelih in procedurah demokracije. V demokratični (civilni) družbi velja permanentna *negotovost*, to se pravi, permanentna kriza, kar zadeva temelje, izvore, cilje itn. Kaj takšna permanentna negotovost pomeni oz. kako si jo razlagam glede na razmere pri nas?

Keane ni naklonjen strankam in strankarstvu, saj ugotavlja, da so se socialisti – zahodni in vzhodni – preveč zapredli vanje, kar je na eni strani privedlo do »kompromisnih«, na drugi pa državnih partij. Niti na eni niti na drugi strani ni tiste odprtosti in negotovosti, ki se Keanu zdi potrebna za funkcioniranje moderne družbe. Da bi jo vzdrževali, potrebujemo po vsej priliki drugačen parlament (Keane: »nepogrešljiv mehanizem za anticipacijo in sproščanje stalnega pritiska, ki ga izvajajo družbene skupine med seboj in na samo državo«), pa tudi drugačne stranke.

Povsem se je mogoče strinjati s Keanovo kritiko karizmatičnega liderstva, položaja, v katerem stranka iz sredstva postaja cilj in kjer ni prostora za »svobodne strelce«, disidente in odprt dialog; toda njegova razmišljanja so fantastična za meščanske sisteme, kaj šele za socialistične. V današnjih razmerah, kar še posebej velja za socialistične države, je večina ljudi še vedno naklonjena politični – »religioznosti«. Bojim se, da se še nismo odvadili pričakovanj po nekakšnih preprostih in trdnih »pojmihi«, kamor poleg socializma in cerkve spada menda tudi »demokracija«. To se dobro vidi v poljskem primeru. Na neki način spada med te trdne pojme, te ideološke oz. mitološke svežnje tudi *politika*, na kar opozarja tudi

Keane. V vzhodno-evropskih državah ljudje nočejo imeti opravka s politiko kot tako, kar je posledica dolge dobe identifikacije politike s partijo in njenim samodržstvom, ideološke indoktrinacije v šolah in sploh v vsakdanjem življenju itn.

Zahodne, še posebej pa vzhodne evropske družbe čaka naporno »prešolanje«, v katerem bo treba – s tem se strinjam – rehabilitirati temeljno odprtost političnega prostora, dialog in samo politično delovanje. Na prvi pogled je bil tudi Kardelj (v *Smereh razvoja*) naklonjen takšni rehabilitaciji politike, in njegove ideje o interesnem pluralizmu, predvsem pa o politiki kot nekakšni »strokovni« sferi, ki je podobna znanosti in kulturi, bi bile kar sprejemljive, ko ne bi v ozadju delovala logika ohranjanja monopola partije. V naših razmerah se vendar vse reducira na partijsko in protipartijsko, na prijateljsko in sovražno, na konstruktivno in destruktivno; na partijo in cerkev, na socializem in kapitalizem, na slovenske in srbske koncepte, na bratstvo in enotnost na eni in nacionalizem oz. separatizem na drugi strani; na revolucionarno in protirevolucionarno delovanje . . .

Tudi na slovenskem prizorišču imajo nekateri pojmi a priori pozitiven, drugi pa negativen prizvok. Tako sem bil nedavno priča pogovoru o ustanavljanju *socialdemokratske zveze*, ki sploh ni posegal v ideološke podrobnosti, kjer praktično ni bilo govora o programu; kot da je v tistem trenutku, ko rečeš »socialna demokracija«, že vse povedano. In zdelo se je, da za stvarjo stoji kar precej ljudi, ki jih ta notranja nedefiniranost sploh ne moti. Hočem reči, da smo v fazi, ko se vse zvaža na afirmacijo oz. na protest, kar navsezadnje drži tudi za »kompromisne stranke«, recimo za zadnje ameriške volitve itn.

Kot sem rekel, smo v situaciji, kjer je socializem še vedno živa in dejavna moč, in kjer se na »drugi« strani zbirajo alternativne skupine, ki so recimo za demokracijo, in ki so – po nekaterih ocenah – preprosto protisocialistične. Tudi na tej drugi strani se polagoma oblikuje način vedenja, ki bi ga imenoval »religiozen«. Tudi tu so »naši« in »njihovi«. Medtem ko je za nacionalno politiko takšna delitev do neke mere še razumljiva, je najbrž problematična na nižjih ravneh. Povsod pa manjka, če tako rečem, neka *sredina*, manjka *tretja* pozicija.

Zdi se mi, da hoče Keane rehabilitirati politiko v tem smislu, da bi opozoril ravno na potrebo »polnjenja« političnega prostora, ki pač ni samo religiozen, ampak je tudi socialen, poln »vsakdanjih« problemov, specifičnih interesov, ki se gibljejo, ki so navsezadnje tudi kontradiktorni itn. Ideja socializma, ki jo poznamo iz 19. stoletja, je precej nenaklonjena takšnemu členjenju.

Z drugimi besedami, naše politično življenje še vedno obvladujejo t. i. velike zgodbe; in v naših razmerah tudi zavzemanje za demokracijo, civilno družbo, za spoštovanje človekovih pravic . . . postaja svoja velika zgodba, do katere se ljudje opredeljujejo kot do rešilne ideje, vere. Ta način političnega poslovanja je glavna ovira demokratizacije, kot o njej govori moderna politična znanost. Takšne religioznosti je več na Vzhodu kot na Zahodu, zato so ovire do demokracije tudi pri nas velikanske in skoraj nepremostljive. Pri nas (podobno kot na Poljskem) prispeva svoje še cerkev, čeprav s tem nočem reči, da cerkev – posebno zaradi povojne zgodovine – ne bi bila upravičena do bistvenega političnega deleža. Nemara bi partijo moralo doleteti kaj podobnega, kot je doletelo cerkev, da bi si pridobila ustrežnejšo sestavo članstva.

Kot sem rekel, je pripravljenost za tveganje in negotovost v zvezi z religioznostjo. Vztrajanje v negotovosti je povezano s čisto drugačno osebnostno in psihološko strukturo kot zaupanje v neko rešilno idejo. Negotovost je težje zdržati, zato ta negotovost ne more biti odvisna le od posameznika in njegove dobre volje, ampak mora biti sistemsko »urejena«. Posameznikova negotovost lahko vzdrži le,

če se na odprtem prostoru srečuje z negotovostjo drugih. Negotovost, ki zadene ob betonski zid sistemske religioznosti (in hipokrizije!), se pač razbije. Slovenska zgodovina je polna takšnih karambolov, povoženih ljudi, obupancev in – emigrantstva. V naši politični kulturi bolj ali manj drži geslo, da »je že vse odločeno«.

Če je po eni strani res, da so za odprt sistem potrebni drugačni ljudje in drugačna osebnostna struktura, je seveda tudi res, da je zanje potreben drugačen sistem socializacije (šolstvo! državljanska vzgoja! veronauk!) oz. drugačen politični sistem sploh. Da bi si lahko prizadevali zanj, ga moramo spoznati in ugotoviti, katere so njegove strateške točke. Recimo, da socializem ne bi bil več versko vprašanje. Recimo, da je mogoče v politične odnose uvesti »relativizem«, kot ga predlaga John Keane.

Tu sta dve velikanski oviri. Prva se imenuje vključenost Slovenije v Jugoslavijo, druga pa se imenuje vključenost jugoslovanskih komunistov v svetovno komunistično gibanje. Ni slučajno, da se nekateri slovenski predlogi v Jugoslaviji srečujejo s takšnimi odpori in celo sovražnostjo. Če nekoliko pretiravam v pozitivno smer, bi rekel, da imajo nekateri slovenski koncepti atribut »negotovosti« in da nastopajo brez religiozne opreme, ki je običajna za druga, manj razvita okolja. Značilna takšna ideja je ideja o konfederaciji oz. o Jugoslaviji kot pogodbeni skupnosti izvorno suverenih narodov. Torej *pogodba* namesto vnaprejšnje *enotnosti*: samo oglejmo si rituale, ki jih rabi jugoslovanska vera!

Drugi problem je Sovjetska zveza. Ko zadnje čase poslušam in berem poročila o *perestrojki*, tako rekoč strmim nad podobnostmi z našimi razmerami. V SZ so prišli natanko tja, kjer smo mi, oz. smo mi prišli natanko do tam, kjer je SZ. Tudi v SZ imajo načelno rešeno nacionalno vprašanje, vendar so vprašanja Armencev, Estoncev, Litvancev in Letoncev tako rekoč kseroks kopija (ali original) naših albanskih, slovenskih in hrvaških vprašanj. Tudi v SZ so za demokracijo, niso pa za večstrankarski sistem. Tudi v SZ spreminjajo ustavo v smislu večje centralizacije. Gospodarski problemi SZ so zelo podobni našim. Sovjetska partija se vede zelo podobno kot naša, Rusi ravnajo podobno kot Srbi...

Nekateri komentatorji danes govorijo o SZ kot o ječi narodov in jo primerjajo z Avstroogrsko; imenujejo jo »anahronistično kolonialno cesarstvo« (*Der Spiegel*, 5. december 1988). In vemo, da je A.J.P. Taylor imenoval Tita poslednjega Habsburga. Estonska opozicija se sklicuje na človekove pravice in zahteva suverenost. Baltskim republikam so odvzeli pravico do odcepitve, za ta akt pa pravijo, da ni ničesar spremenil, saj so bile takšne pravice v prejšnji ustavi tako ali tako samo na papirju! Azerbajdžanci in Armenci so zapleteni v grozljivo razpravo o genocidu, centralna oblast pa na ogrožena področja pošilja vojsko!

Iz teh podatkov pa še iz drugih (kot je denimo ta, da spodžigamo jugoslovanski gospodarski krah s kreditiranjem klirinškega izvoza in s suficitom na vzhodni strani) je mogoče sklepati, da jugoslovanska zunanjepolitična usmeritev v samostojnost in neuvrščенost ni bogve kako trdna in trajna. To je zelo pomembna politična tema, ki je v Jugoslaviji še nismo resno načeli. Ko bi bili dejansko samostojni, bi nemara že davno sprejeli idejo o članstvu Jugoslavije v ES. Druga tema je suverenost jugoslovanskih narodov, ki bi dopustila, da si vsak od njih izbere tak političen sistem, kot mu ustreza, ob tem pa tudi sprejme takšno ustavo, kot jo sam želi.

Šele ko bosta opravljeni ti dve diskusiji, bo mogoče resno razpravljati o reformi slovenske politike in o »socializmu po meri ljudi«. Tak socializem, ki ne bi bil vera in ki ga ne bi ščitili (jugoslovanska) vojska in policija (oz. njune tajne službe), bi dopuščal polnjenje politične »sredine« z novimi organizacijami, za katere ne bi

bilo nujno, da so klasične stranke, toda v tem primeru tudi ZK ne bi bila več klasična stranka.

IVAN ŠTUHEC

VEČPLASTNOST ČLOVEKA IN ODREŠENJSKE PRVINE RELIGIJE

Stane Južnič v svojem članku »Kaj naj bi bil socializem?« pokaže na ozadje in izvor socialističnih idej znotraj novoveškega pojmovanja človeka in sveta. V teoriji progressa in evolucije vidi novi naravni zakon ali »železno nujno«, katere nosilec v socialistični družbi postane avantgarda delavskega razreda, in sicer na podlagi motivacij, prevzetih iz odrešenjske vloge religije (judovstva in krščanstva). Rezultat tega zgodovinskega procesa je sodobna kriza družbe in socializma kot sistema, ki ne ustreza več dejanskim razmeram v poindustrijski družbi.

Zato menim, da prvi in osrednji problem ni socializem ali pa tudi kapitalizem, ki je ravno tako v krizi, ampak da je potrebno zastaviti tam, kjer je zastavil Stane Južnič. Vprašati se moramo, ali je novoveško pojmovanje človeka kot avtonomnega bitja, ki postavlja v središče vsega, kar je in obstaja, sebe in svoje racionalno spoznanje, dovolj utemeljeno in tako celostno, da zajema človeka v vsej njegovi večplastnosti?

Ideje t. i. krščanskega »soterizma« po S. Južniču so res vplivale na socialistični soterizem, vendar pa se tukaj postavlja vprašanje, katere elemente je socializem prevzel iz judovsko krščanske soteriologije in katerih ne? Kajti »soterizem« v Južničevem smislu ni enak judovsko-krščanskemu pojmovanju odrešenja ali mesijanstva. Glavni spor med Judi in Kirstusom poteka ravno v zvezi s tem, zato je to odločilen vidik za pojmovanje zgodovine. Krščanstvo, ki svojo odrešenjsko zgodovino identificira s konkretno zgodovinsko družbo ali celo sistemom, postane v bistvu nezvesto svojemu izvoru. Ravno tako pa določen družbeni sistem ne more prevzeti odrešenjskih prvin s področja religije in jih prenesti na področje družbe, ker bo nujno podvržen kritiki zgodovinskega razvoja samega. Temu smo namreč danes priče. Lahko bi celo dejali, da je danes socializem v krizi zato, ker je prevzel religiozne elemente in se s tem oddaljil od družbene resničnosti, ki jo spontano manifestirajo posamezniki in skupine. Tu smo pred paradoksom socializma, ki poudarja družbenost človeka, v resnici pa hoče človeka kot religiozno bitje zreducirati na družbenost, s tem pa družbenost kot tako odpravi. Tako se ponovno pokaže, da socializem ni tisto, kar moramo reševati, ampak da je v središču sodobne krize človek, s tem pa pojmovanje njegove narave in seveda naravnega zakona kot temelja pravne in etične strukture neke družbe. Vprašanje je torej, ali lahko naša civilizacija še naprej vztraja zgolj pri postulatih »znanosti« in »modernosti« ali pa ji je morda potrebno dodati postulate »kontinuitete« in »religioznosti«? S tem se namreč vprašanje družbenega razvoja postavi v drugačen kontekst, kakor pa je zgolj novoveški pogled na človeka. V zvezi s problematiko razvoja bi bilo zanimivo videti, kaj govori o tem zadnja socialna okrožnica Janeza Pavla II. »O skrbi za socialno vprašanje«.

SOJENJE SOCIALIZMU IN KONEC MORALISTIČNE ZGODOVINE

»Človek ne more živeti od nič. To slišimo pogosto, posebno od duhovnikov. Pa vendar je duhovnikom uspela ta umetnija. Krščanstva ni – pa vendar živijo od njega.« Ta Kierkegaardov izrek bi lahko uporabili tudi za socializem. Tudi socializma namreč ni, pa vendar mnogi živijo od njega. Toda če izvzamemo tiste, ki živijo od socializma, bomo danes težko še našli kje pametnega človeka, ki bi slepo verjel vanj. Socializem danes ni več svetla vizija bodočnosti, ampak je obtoženec pred sodnim tribunalom. Tako tožilec kot tudi advokat se strinjata, da ga je obtoženec nekje hudo polomil, da je napravil veliko škode ali pa vsaj ni v redu opravil tistega, kar so pričakovali od njega. Tisto, o čemer se tožilec in zagovornik ne strinjata, so edinole *olajševalne okoliščine*. Tožilec trdi, da je obtoženi kriv, zagovornik pa je nasprotno mnenja, da moramo kljub vsem njegovim nerodnostim upoštevati olajševalne okoliščine in mu dati še eno priložnost. Toda žal postajajo tudi te olajševalne okoliščine danes vse manj prepričljive. Oglejmo si jih nekaj, ki jih najpogosteje navajajo:

1. *Socializem se je razvil v ekonomsko zaostalih deželah brez demokratske tradicije*. Ta argument, ki ga ponavljajo znova in znova, je v najboljšem primeru čuden. Okoliščina, da se je socializem razvil ravno v takih deželah, jemljejo namreč kot nekakšno nesrečno naključje in se sploh ne vprašajo, *zakaj se je socializem razvil ravno tam*. Zakaj je socializem psihološko najbolj ustrezen prav nerazvitim? To je približno tako, kot če bi rekli, da se je krščanstvo izrodilo zaradi tega, ker ga je sprejela barbarska srednjeveška Evropa. Toda zakaj niso barbari namesto krščanstva sprejeli raje antično filozofijo, znanost in umetnost? Po drugi strani pa ekonomska nerazvitost dandanes ne more biti več posebno prepričljiv alibi, če pomislimo na eksplozivno ekonomsko rast Japonske in »štirih malih zmajev« – Južne Koreje, Hong-Konga, Taivana in Singapura. Vse te dežele izhajajo iz podobnih kulturnih tradicij in iz podobne ekonomske osnove kot kontinentalna Kitajska. Pa vendar se slednja ob vseh svojih gigantskih človeških potencialih in ob vsej moči svojega državnega in partijskega aparata ekonomsko nikakor ne more meriti z njimi. Hong-Kong se duši pod pritiskom prebivalstva, v katerem je seveda precej pribežnikov iz rdeče Kitajske. Le malokomu pa pride na misel, da bi emigriral iz Hong-Konga na Kitajsko.

2. *Ideja socializma je dobra, čeprav v praksi ni bila realizirana*. Vsekakor čuden argument za marksista, saj je po Marxu najhujša obsodba neke ideje prav ta, da je ni mogoče realizirati v praksi. »Spor o dejanskosti ali nedejanskosti mišljenja – ko je izolirano od prakse – je čisto *sholastično* vprašanje.« Sicer pa v resnici sploh ne gre za to, da je socialistična teorija dobra, praksa pa slaba. Socialistična teorija je namreč *še slabša* od njene prakse. Kdorkoli in kadarkoli so namreč revolucionarji razumeli socialistično teorijo dobesedno, je bil razultat vojni komunizem, polpotovstvo in podobne strahote. »Prva faza komunizma, ki naj bi bila tudi prva faza nebeškega kraljestva na zemlji, v odnosu do kapitalizma ne predstavlja vic, marveč pekel,« pravi Tine Hribar v svoji *Metodi Marxovega kapitala* (str. 339). Dejstvo, da socialistični sistemi sploh funkcionirajo, gre najbrž v veliki meri pripisati temu, da funkcionirajo *drugače*, kot pa so si jih zamislili njihovi avtorji. Pregarjana in zatirana siva ekonomija mora danes v socializmu reševati favorizirano državno ekonomijo. Sicer pa je na nedavnih Ziherlovih dne-

vih Mencinger prav briljantno pokazal, da socializem že po svojem temeljnem konceptu preprečuje optimalno alokacijo dobrin. Temeljno napako socializma lahko vidimo prav v njegovem prvem postulatu – v zahtevi po podružbljenju produkcijskih sredstev. To podružbljenje se je namreč v praksi še vselej izkazalo kot *podržavljenje*. Iz tega pa izhajata vsaj dve usodni posledici. Prvič se zmanjša ekonomska učinkovitost, ker se investiranje kapitala ne opravlja več po ekonomski, temveč po politični logiki. Drugič pa se povečata politično zatiranje in ekonomsko izkoriščanje, ker se politična in ekonomska moč skoncentrirata v enih samih rokah. Socializem, ki je želel odpraviti politično oblast in izkoriščanje, je torej v resnici dosegel ravno obratno od nameravanega. Podobno velja tudi za jugoslovanski samoupravni socializem. Geslo »tovarne delavcem« je ekonomsko nefunkcionalno, ker ne upošteva, da je interes delavca že v načelu nasproten interesu lastnika podjetja oziroma kapitala. Prav to nasprotje stimulira tehnološki napredek v kapitalistični družbi. Zahteve delavcev po višjih mezdah spodbujajo namreč prizadevanje po nadomeščanju delavcev s stroji. Delavec, ki ga kapitalist več ne potrebuje, izgubi zaposlitev, vendar pomenijo višje mezde tudi večje povpraševanje, višji nivo investicij in s tem tudi odpiranje novih delovnih mest. V socializmu, kjer delavec nima svojega sindikata, ki bi ščitil njegove specifične, delavske interese, pa imamo nasprotno opravka z nizkimi mezdami in šibkimi spodbudami za tehnološke inovacije. Družbena moč delavca, ki je »lastnik« svoje tovarne, se kaže predvsem v lastništvu *delovnih mest*, kar ima za posledico nezaposlenost in nizko produktivnost.

3. *Socializem sicer ni idealen – vendar je še vedno boljši od kapitalizma*. Da je kapitalizem idealen družbeni sistem, si kajpada lahko utvarja le najbolj okorel konservativec. Pa vendar je kapitalizem izpeljal največjo *revolucijo* v človekovem obvladovanju narave in v družbenih odnosih, kar jih pozna zgodovina. Peter Berger – tudi naši javnosti znani soavtor sociološke klasike o družbeni konstrukciji realnosti – pravi v svoji knjigi *The Capitalist Revolution* kar naravnost: »Industrijski kapitalizem je ustvaril največjo produkcijsko silo v človeški zgodovini.« In da ne bi bilo v zvezi s tem nikakršnega nesporazuma, Berger takoj dostavlja: »Do danes ni bil noben drug socioekonomski sistem sposoben ustvariti podobne produktivne sile.« Spričo tega dejstva nas tudi ekonomski dosežki socializma, pa naj bodo še tako veliki, ne morejo prav posebno impresionirati. Še več. Ne pozabimo, da je tedaj, ko se je pojavila prva socialistična država na svetu, kapitalizem že stopil v dobo elektrotehnike. Socializem je torej dobil že na krožniku celo vrsto epohalnih tehničnih iznajdb, do katerih je prišlo v okrilju kapitalizma. Berger ironično pripominja, da se je moral socializem prav posebno *potruditi*, da je napravil iz teh iznajdb tako malo. Socializem ni zaostajal za kapitalizmom samo tedaj, ko se je moral še otepati s svojimi otroškimi boleznimi, ampak se je pustil mirno prehiteti prav v svoji zreli dobi, ko je na svetu izbruhnila informacijska revolucija. Eden najbolj bolečih primerov je seveda Češkoslovaška, ki je bila v svojem kapitalističnem obdobju med prvaki industrijskega in kulturnega razvoja, socializem pa jo je spremenil v zanikrno provinco.

Pri vsem tem pa Berger niti ni posebno originalen. »Buržoazija je v zgodovini igrala nadvse revolucionarno vlogo... Šele ona je dokazala, kaj zmore človeška dejavnost. Ustvarila je še vse drugačna čudesa od egiptovskih piramid, rimskih vodovodov in gotskih katedral, izpeljala je še vse drugačne pohode od preseljevanja narodov in križarskih pohodov.« Vse to je bilo napisano že pred poldrugim stoletjem, in avtor teh vrstic ni nihče drug kot sam Karl Marx. Toda Marx je seveda mislil, da bo sledila buržoazni revoluciji nova, socialistična revolucija, ki bo

še mnogo veličastnejša in bo popeljala človeštvo v resnično kraljestvo svobode. Tu pa se je nekoliko zmotil. Socialistične revolucije so sicer resnično izbruhnile v silovitem obsegu po vsem svetu, vendar ne kot nadaljevanje buržoazne revolucije. Zgodovinska naloga, ki so jo izvedle, je bila predvsem industrializacija in modernizacija družbe, se pravi tisto, kar je že pred njimi izvedel kapitalizem sam. Poleg tega pa je potekala socialistična modernizacija pogosto še manj humano in manj uspešno kot tista v kapitalizmu. Zakaj je bil socializem pri tem manj uspešen kot kapitalizem, ni težko uganiti. Najpomembnejša iznajdba kapitalizma namreč ni niti parni stroj niti elektromotor ali celo atomska centrala. Njegova najpomembnejša iznajdba je *trg*. »Kot je nekoč nekdo izjavil«, pripominja Berger, »je trg s svojim signaliziranjem cen prvi računalnik, kar jih je človek iznašel; do danes ni našel tekmeča v oskrbovanju bistrih posameznikov, ki jim gre za izboljšanje njihovega ekonomskega položaja, z informacijami in spodbudami.« Trg je temelj ekonomske *racionalnosti*, kajti omogoča nam natančno primerjavo med ekonomsko manj učinkovitim in bolj učinkovitim ravnanjem. Šele on nam nedvoumno pokaže, da se nam splača in kdaj se nam splača uvesti neko tehnološko inovacijo. Šele trg omogoča družbo *napredka*, ker nam enoznačno pokaže, da neki produkcijski proces ni samo kvalitativno *različen* od drugega, ampak tudi to, za koliko je *boljši*, cenejši in rentabilnejši. Trg omogoča enoznačno *količinsko* primerjavo množice različnih blag in s tem ekonomsko planiranje, ki ga ne bi zmozel noben birokrat in noben računalnik. Socializem pa se je odpovedal ravno trgu in s tem izgubil poglobitveni kriterij ekonomske učinkovitosti. Še več, odpovedal se je tudi svobodi in avtonomiji posameznika. Čeprav namreč trg sam po sebi še nikakor ne zagotavlja svobode posameznika, je vendar nujen pogoj, da se ta svoboda lahko uveljavi. Čeprav poznamo celo vrsto tržnih gospodarstev, kjer teptajo osebne in politične svoboščine posameznika, bi težko našli primere netržnih gospodarstev, kjer bi bile uveljavljene te svoboščine. Kjerkoli so te svoboščine resnično uveljavljene, gre v bistvu za tržna gospodarstva.

4. *Saj se bo poboljšal!*

Tako advokat socializma na koncu obupa. Zares, socializem ga je krepko lomil, grešil je v mislih, besedah in dejanjih, in za marsikatero njegovo početje bi le težko našli opravičilo. Pa vendar ostaja še ena možnost: dajte mu vsaj še eno, poslednjo šanso! Socializem bo slekel svojega starega Adama, preobrazil se bo, postal bo »resnični« socializem. In prav te poslednje bilke so se oprijeli tudi nekateri diskutanti na okrogli mizi o socializmu. Branko Pribičević bi bil denimo pripravljen žrtvovati celo tako temeljne predpostavke socializma, kakršni sta delavski razred in odprava privatne lastnine, samo da bi rešil tisto, kar je v socializmu resnično dragoceno. Peter Klinar pa je mnenja, da kljub vsemu še vedno ostajajo v veljavi temeljne vrednote socializma, kakršne so humanizem, poudarek na svobodi posameznika in družbena solidarnost. Toda to so seveda tako splošne in abstraktne vrednote, da bi jih z enako pravico pripisali tudi krščanstvu ali pa denimo zoroastrizmu. S tem zapuščamo področje sociologije in stopamo na področje teologije in morale. Tudi če bi socializmu resnično uspelo sleči svojega starega Adama – kar seveda pomeni, da mora sleči svojo lastno kožo – ostaja še vedno odprto vprašanje, koliko bi lahko tistemu, kar bi ostalo, sploh še rekli socializem. Sicer pa to vprašanje najbrž sploh ni več posebno zanimivo. Po Alainu Tourainu ni socializem nič drugega kot neka posebna varianta industrijske družbe, danes pa človeštvo že stopa v obdobje postindustrijske, kibernetike, informacijske družbe: in ta nova družba se ni porodila v socializmu, temveč v kapitalizmu. To je doba novih družbenih gibanj, ki postavljajo povsem nove probleme. Janez Janša je

izjavil na nedavnem protestnem zborovanju pred slovensko skupščino, da prav dobro vemo, za kakšno družbo nam gre – da pa je pri tem popolnoma vseeno, ali bomo to družbo imenovali socializem, demokracija ali pa morda kar kapitalizem. Podobno indiferentne do načelnega vprašanja socializma so se pokazali mladi v nedavni zagrebški raziskavi o javnem mnenju. Med anketiranci v starosti od 17–27 let jih je bilo le 18% mnenja, da je socializem najboljši družbeni sistem, in le 17% jih je menilo, da obstajajo tudi boljši družbeni sistemi. Kar 40% je odgovorilo, da *ni bistvene razlike* med socializmom in drugimi družbenimi sistemi. Starejši anketiranci so odgovarjali povsem drugače. Med tistimi, ki so bili starejši od 60 let, jih je bilo 38% mnenja, da je socializem najboljši, samo 6%, da so drugi boljši, in 28%, da je socializem enako dober kot drugi. (Tistih, ki niso imeli določenega stališča, nismo upoštevali.)* Za mlado generacijo ni značilen samo porast zavze-manja za druge družbene sisteme, drugačne od socializma, ampak predvsem porast *indiferentnosti* do vprašanja, ali socializem ali kaj drugega. Ne gre torej več samo za vprašanje, ali ima socializem prav ali ne, temveč za mnogo bolj temeljno vprašanje, ali so družbeni problemi, kot jih vidi socializem, sploh še relevantni.

In kaj bi rekel na vse to Karl Marx? Marx bo seveda ostal zapisan v zgodovini ne samo kot največji kritik, ampak tudi kot največji analitik kapitalizma. Ostal pa bo zapisan tudi kot človek, ki je napovedal, da bo kapitalizem sam porodil svojega lastnega grobarja. Zmotil se je le v napovedi, *kdo* bo ta grobar. Zgodovina nam pove, da sužnjelastniške družbe niso zrušili sužnji, niti niso zrušili fevdalne družbe uporni tlačani. Tako tudi kapitalizma ne bo zrušil proletarijat. Razredni boj med delavci in delodajalci kapitalizem samo še utrjuje, saj ga sili, da se nenehno prilagaja novim okoliščinam. Poleg tega pa ostajajo vrednote proletariata še vedno v okviru industrijske družbe. Nasprotno pa je novi razred producentov *informacij* kača, ki jo goji kapitalizem na lastnih prsih. Ta novi razred je nosilec novih vrednot. Seveda pa lahko imenujemo te vrednote tudi socialistične. Od takega poimenovanja ni posebne škode – pa tudi ne posebne koristi.

* Š. Bahtijarević – M. Zvonarević: Javno mnijenje Zagreba '87. Naše teme, Zagreb, 1988 32(6), str. 1425–1505.